

KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ TARİH BÖLÜMÜ

ISTRANCA

Tarih Araştırmaları Dergisi

CİLT: 3 SAYI: 1 | OCAK/2025

ISSN: 3023-7785

ISTRANCA TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt: 3
Sayı: 1

KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TARİH BÖLÜMÜ

ISTRANCA TARİH ARAŞTIRMALARI DERĐİSİ

2025/1

ISTRANCA TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume: 3 – Sayı/Number:1

2025-Ocak

Sahibi / Owner

Kırklareli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi adına
Fakülte Dekanı Prof. Dr. Mesut Ayar

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Manager

Doç. Dr. Umut Üren (Kırklareli Üniversitesi)

Baş Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Faruk Doğan (Kırklareli Üniversitesi)

Baş Editör Yardımcısı / Co-Editor-in-Chief

Doç. Dr. Raif İvecan (Kırklareli Üniversitesi)
Dr. Tarık Özçelik (Kırklareli Üniversitesi)

Alan Editörleri / Section Editors

Dr. Yavuz Söylemez (Kırklareli Üniversitesi)
Dr. Olcay Turan (Kırklareli Üniversitesi)
Dr. Pınar Kaya Tan (Kırklareli Üniversitesi)
Dr. H. Serdar Tabakoğlu (Kırklareli Üniversitesi)
Doç. Dr. Raif İvecan (Kırklareli Üniversitesi)
Doç. Dr. Mahmut Akkor (Kırklareli Üniversitesi)

Bilimsel Sekreteryaya / Scientific Secretariat

Dr. Nazlı Altunsoy (Kırklareli Üniversitesi)
Arş. Gör. Refik Kaan Üçler (Kırklareli Üniversitesi)

Dil Editörleri / Language Editors

Doç. Dr. Ali Kurt (Kırklareli Üniversitesi)
Dr. Ceren Demirdöğdü (Kırklareli Üniversitesi)

Kitap İnceleme Editörü / Book Review Editor

Dr. Tuğba Gökçe Balcı (Kırklareli Üniversitesi)

Editöryal Asistan / Editorial Assistant

Arş. Gör. Refik Kaan Üçler (Kırklareli Üniversitesi)

Teknik Uzman / Technical Specialist

Dr. Nazlı Altunsoy (Kırklareli Üniversitesi)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Mesut Ayar (Kırklareli Üniversitesi)
Prof. Dr. Arif Bilgin (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Davut Hut (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Zekai Mete (Bandırma 17 Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi)
Prof. Dr. Rhoads Murphey (Birmingham University)
Doç. Dr. Ulanbek Alimov (Kırgızistan Manas Üniversitesi)
Doç. Dr. Hristiyan Atanasov (University of Library Studies and Information Technologies)
Doç. Dr. Faisal Husain (Penn State University)
Dr. Xiaolin Ma (Nankai University)

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Kırklareli Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi, Cumhuriyet Mahallesi
Kofcaz Yolu, Kayalı Yerleşkesi, 1 Nolu Merkezi Derslikler, No:39/L
Merkez-Kırklareli
Telefon: 0 288 246 17 34-40
Faks: 0 288 246 17 33

ISSN: 3023-7785

İndexler

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.

Authors bear responsibility for the content of their published articles.

Yayın dili Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca'dır.

The publication languages of the journal are Turkish, English, French and German.

Ocak ve temmuz aylarında, yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası, hakemli, açık erişimli ve bilimsel bir dergidir.

This is a scholarly, international, peer-reviewed and open-access journal published biannually in January and June.

ISTRANCA TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Cilt/Volume: 3 – Sayı/Number:1

Ocak-2025

İÇİNDEKİLER / TABLE OF CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

İngiliz Seyyah ve Diplomat Sör Jerome Horsey'in Rusya ve Doğu Avrupa'daki Seyahatleri Samet Burhan Çetin	.....	1- 16
Rumeli Cephesinde Osmanlı Ordusunda Yaralı Askerlere Verilen Sağlık Hizmetleri (1695-1807) Tahir Sevinç	.....	17-34
19. Yüzyılda Osmanlı Çiftlik Ekonomisi: Şehirköy Kazası Örneği Şermin Büyükbaş	.....	35-61
Sivas Esir Kampı (1914-1918) Mahmut Akkor- Nesrin Kalkan Okur	.....	62-88
İki Savaş Arası Dönem'de Türkiye ve Polonya Anayasal Gelişim Süreçlerinin Karşılaştırması (1919-1939) Merve Çetinel Çaylı-Fehim Kuruloğlu	.....	89-111

DEĞERLENDİRME MAKALELERİ / REVIEW ARTICLES

John Lukacs ile Tarihin Geleceğini Yeniden Düşünmek Halil İbrahim Erol	.....	112-120
--	-------	---------

KİTAP TANITIM / BOOK REVIEW

Murat Tural, Orta Çağ'da İslam'ın Kılıcı & Hristiyanlığın Çekici Selçuklular ve Franklar Ahmet Yalvaç	.....	121-125
--	-------	---------

SUNUŞ

Değerli Bilim insanları,

Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümünün çabalarıyla yayım hayatına devam eden Istanca Tarih Araştırmaları Dergisi bu sayı ile yayın hayatının 3. yılına giriyor...

Dergimizin istatistikleri giderek artan bir ilgiye mazhar olduğunu göstermekte... Bu da bizi çok daha kapsamlı ve zengin içeriğe sahip nice sayılar için teşvik etmektedir. Ayrıca şu an iki indekste taranan dergimizin pek yakında başta İSAM veri tabanı olmak üzere başka ulusal ve uluslararası indeksler tarafından da taranmaya başlanacağını ümit ediyoruz.

Ocak 2025 sayımızda beş araştırma makalesi, bir değerlendirme makalesi ve bir kitap tanıtımı ile oldukça zengin bir içerikle huzurunuzdayız. 2025/1 Ocak sayımıza katkı sunan yazarlarımıza ve hakemlerimize bu vesile ile bir kez daha en derin şükranlarımızı sunuyoruz.

Bu sayımızda Samet Burhan Çetin, İngiliz seyyah ve diplomat Sör Jerome Horsey'in Rusya ve Doğu Avrupa'daki seyahatlerini konu alıyor. Doç. Dr. Tahir Sevinç, 18. yüzyılda Osmanlı ordusundaki yaralı askerlerin durumu ve verilen sağlık hizmetleri üzerine odaklanmakta. Şermin Büyükbaş ise 19. yüzyılda Balkan coğrafyasındaki çiftlikleri Şehirköy örneği üzerinden inceliyor. Doç. Dr. Mahmut Akkor ve Nesrin Kalkan Okur, Birinci Dünya Savaşı sırasında Sivas'ta kurulan esir kampını ve esirlerin durumunu ortaya koyarken, Merve Çetinel Çaylı ve Doç. Dr. Fehim Kuruloğlu ise Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arası dönemde Polanya ile Türkiye'yi anayasal gelişmeler açısından karşılaştırmaya tabi tutuyor. Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim Erol, John Lukacks'ın tarih anlayışını kapsamlı bir değerlendirmeye tabi tutuyor. Son olarak Ahmet Yalvaç, Murat Tural'ın Orta Çağ'da İslam'ın Kılıcı & Hristiyanlığın Çekici Selçuklular ve Franklar adlı çalışmasını değerlendiriyor.

Tüm bu çalışmaların Sosyal Bilimler alanına önemli katkılar sunacağını umuyoruz. Bu vesileyle Temmuz 2025 sayımız için de yazı kabulünün devam ettiğini hatırlatmak isteriz.

Daha nitelikli ve daha zengin içerikli nice sayılarda buluşmak dileğiyle....

Editör Kurulu Adına
Prof. Dr. Faruk Doğan
Editör

Makale Gönderim Tarihi: 07.01.2025

Yayına Kabul Tarihi: 14.01.2025

Araştırma Makalesi

İngiliz Seyyah ve Diplomat Sör Jerome Horsey'in Rusya ve Doğu Avrupa'daki Seyahatleri

Samet Burhan ÇETİN*

öz

İngiltere'nin Rusya'daki ticarî faaliyetlerinin yürütülmesinde etkili olan Moskova Kumpanyası'nın aktif bir temsilcisi olan Sör Jerome Horsey, Kraliçe Elizabeth ve Rus sarayı arasında denge kurmaya çalışan gayr-ı resmî bir elçi olarak karşımıza çıkmaktadır. İngiliz sarayında bulunan Sör Francis Walsingham, diğer tanıdıkları ve diplomasi yeteneği sayesinde hızlıca yükselen Jerome, 1573 yılında Rusya'ya ulaşmıştır. Özellikle Çar IV. İvan, Çar I. Fyodor, Boris Godunov ve Andrey Şçelkalov gibi Rus tarihinin mühim şahsiyetleriyle olan ilişkileri dikkat çekicidir. Ayrıca Danimarka Kralı II. Frederik ve Lehistan Kraliçesi Anna Jagiellonka ile de görüşme fırsatı bulmuştur. Travels olarak bilinen eserinde Rusya'da kaldığı süre boyunca IV. İvan'ın müstebit yönetimi, I. Fyodor'un tuhaf saltanatı ve Boris Godunov'un yükselişi hakkında bilgi edinmiş ve tüm bunları yazıya geçirmiştir. Özellikle bu sonuncusunu Çar IV. İvan'ın oğlu Uğlıç Knezi Dimitri İvanoviç'in erken ölümünden sorumlu tutmuştur. Horsey, Rusya'nın Kırım Hanlığı ile olan münasebetlerine de değinmiştir. Kendi hesabına ticaret yapmak ve düşman ülkelere Rusya hakkında istihbarat sızdırmak gibi bazı suçlamalar yüzünden birkaç kere ülkesi İngiltere'ye geri dönmek zorunda kalmıştır. Nihayet memleketine 1591 yılında kesin dönüş yapmıştır. I. James tarafından kendisine şövalye nişanı verildikten sonra Buckinghamshire'a yerleşmiş, sulh yargıci ve yüksek şerif olarak görev almıştır. Daha sonra çeşitli yerlerde milletvekilliği yapan diplomat, 1626 yılında yaklaşık yetmiş altı yaşında iken vefat etmiştir. Eserinin bir kısmı ilk olarak 1625 yılında Samuel Purchas'ın Purchas His Pilgrimes kitabında yer almış, ardından Hakluyt Society'nin katkılarıyla, Sör Edward Bond tarafından Russia at the Close of the Sixteenth Century adıyla 1856 yılında yeniden düzenlenmiştir. Bond tarafından kullanılan elyazması Harleian MS 1813 adıyla British Library'de yer almaktadır. Horsey'in eseri, 1968 yılında ise Lloyd E. Berry ve Robert O. Crummey tarafından orijinal metinler esas alınarak İngiliz seyyahların derlemelerinden oluşan Rude and Barbarous Kingdom adlı kitapta yer almıştır. N. A. Belozerskaya tarafından 1909 yılında Zapiski Ceroma Gorseya o Rossii adıyla Rusçaya çevrilen eser henüz Türkçeye tercüme edilmemiştir. Aşağıdaki makale ele alınırken çoğunlukla Bond'un, Berry ve Crummey'in ve John Anthony Butler'in 2019'da, en güncel notlandırmasını yaptığı, Sir Jerome Horsey's Travels and Adventures in Russia and Eastern Europe adlı eserden istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğu Avrupa, İngiltere, Jerome Horsey, Moskova Kumpanyası, Rusya.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, cetinsametburhan@gmail.com, ORCID: 0009-0008-4519-3965.

The Travels of The British Traveller and Diplomat Sir Jerome Horsey in Russia and Eastern Europe

ABSTRACT

Sir Jerome Horsey, an active representative of the Muscovy Company, which was instrumental in the conduct of Britain's commercial activities in Russia, appears as an unofficial envoy trying to strike a balance between Queen Elizabeth and the Russian court. Jerome, who rose rapidly thanks to Sir Francis Walsingham at the English court, other acquaintances and his diplomatic skills, reached Russia in 1573. Especially his relations with important figures of Russian history such as Tsar Ivan IV, his successor Tsar Fyodor I, Boris Godunov and Andrei Shchelkalov are noteworthy. He also had the opportunity to meet King Frederik II of Denmark and Queen Anna Jagiellonka of Poland. In his work known as Travels, during his stay in Russia, he learned about Ivan IV's tyrannical rule, the bizarre reign of Fyodor I and the rise of Boris Godunov, and wrote about it all. He held the last one in particular responsible for the early death of Prince Dimitri Ivanovich of Uglych, the son of Tsar Ivan IV. Horsey also touched upon Russia's relations with the Crimean Khanate. He was forced to return to his native England several times because of accusations of trading on his own account and leaking intelligence about Russia to enemy countries. He finally returned to his homeland in 1591. After being knighted by James I, he settled in Buckinghamshire, where he served as a magistrate and high sheriff. The diplomat, who later served as a deputy in various places, died in 1626 at the age of about seventy-six. Parts of his work first appeared in Samuel Purchas's Purchas His Pilgrimes in 1625, and was subsequently re-edited by Sir Edward Bond in 1856 under the title Russia at the Close of the Sixteenth Century with contributions from the Hakluyt Society. The manuscript used by Bond is in the British Library as Harleian MS 1813. Horsey's work was included in the book Rude and Barbarous Kingdom, which was compiled by Lloyd E. Berry and Robert O. Crummey in 1968 based on the original texts and compiled by British travellers. Translated into Russian by N. A. Belozerskaya in 1909 under the title Zapiski Djeroma Gorseya o Rossii, the work has not yet been translated into Turkish. The following article draws heavily on Bond's, Berry and Crummey's and John Anthony Butler's Sir Jerome Horsey's Travels and Adventures in Russia and Eastern Europe, most recently annotated in 2019.

Keywords: Eastern Europe, England, Jerome Horsey, Muscovy Company, Russia.

1) Sör Jerome Horsey'in Hayatı

Sör Jerome Horsey'in doğum tarihi net olarak bilinmemektedir. Çocukluk yıllarına ilişkin bilgilere ulaşmak da epey zordur (Hunneyball, 2010, s. 778). Rusya'ya adım attığı ilk tarih olan 1573 yılından önceki bilgiler de oldukça kıttır (Bond, 2016, s. CXXXIX). Bu zat kendisini, Boris Godunov'a yazdığı bir mektubunda William Horsey'in oğlu olarak tanıtmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla babası Exeter'li bir tüccardı (*Sir Jerome Horsey's Travels*, 2019, s. VII). Kardeşinin ise Wight Adası Valiliği yapmış olan Sör Edward Horsey (1525-1583) olduğu bilinmektedir. Jerome'u yüksek ihtimalle Kraliçe Elizabeth, başdanışman William Cecil, dışişleri bakanı ve istihbarat şefi Sör Francis Walsingham ile tanıştıran kişi de Edward'dan başkası değildir. Annesi ise hakkında hiçbir malumat bulunmayan Elinor Peryam adlı bir kadındır. Horsey ailesinin Dorset'li olduğunu, Clifton Maybank ve Melcombe Horsey'de kendilerine ait mülklerinin bulunduğunu kesin olarak söyleyebiliriz (*Sir Jerome Horsey's Travels*, 2019, s. VIII). Jerome yaklaşık olarak 1550 yılında dünyaya gelmiştir ancak 1546 tarihi de onun doğumu için önerilen tarihler arasındadır. Doğumundan 1572 yılına kadar olan yıllarda kendisine dair herhangi bir bilgiye rastlamamaktayız. Deneyim kazanması için amcası veya babası tarafından Fransa ya da Hollanda'ya gönderilmiş olması mümkündür. Rusya'ya ilgi duyması 1572 ya da 1573 civarında Moskova Kumpanyası tarafından istihdam edildiği zamanlarda gerçekleşmiştir. Kendisinin bu işi nasıl elde ettiğini bilmiyoruz ancak mantık yürütme yoluyla babasının

tüccar maiyetinden çeşitli bağlantıları olabileceği veyahut Sör Edward Horsey'in yardımı vasıtasıyla bu göreve getirildiğini tahmin edebilmekteyiz. Büyük ihtimalle bu son zikrettiğimiz zat sayesinde İngiliz sarayında yüksek mevkiler elde edebilmiştir. Berry ve Crummey, Horsey'in Rusya'ya ilk seyahati hususunda; "Orada bulunduğu ilk yedi yıl hakkında hiçbir şey bilmesek de zamanını boşa harcamamıştır" (Berry & Crummey ed., 1968, s. 250). derler. Horsey ilk yıllarda Rusçayı akıcı bir şekilde konuşmayı öğrenmiş, Rusya'nın tarihini ve kültürünü özümsemeye çalışmıştır. Ancak kendisinin Rusçayı iyi yazmayı başardığı söylenemez. Jerome birkaç yıl içerisinde muhtemelen Knez İvan Mstislavskiy¹ ile olan dostluğu sayesinde Korkunç İvan olarak bilinen Çar IV. İvan'ın dikkatini üzerine çekmeyi başarmış ve yıllar içerisinde saraydaki diğer İngiliz elçi ve tüccarların ulaşamadığı itibarı elde etmiştir. 1580 yılında Çar, Horsey'i İngiltere'ye gizli bir görevle göndermek istemişti. Bunun sebebi ise kurşun ve barut gibi askeri malzemeleri tedarik etmektir. Bu Horsey'in ilk diplomatik faaliyetlerinden birisiydi ve Rusya'ya döndüğü zaman Elizabeth'in gayr-ı resmî elçisi olarak görevine devam edecekti. İvan'la olan iyi ilişkilerinde diplomatik maharetlerinin yanı sıra kendine özgü şahsiyeti de etkili olmuştur. Horsey'in eserinin ilk editörü Edward Bond onun kibirli, kendini beğenmiş ve aceleci biri olduğunu belirtmiştir. Francesca Wilson onu "düzenbaz" olarak tanımlamış (Wilson, 1970, s. 48) Isabel de Madariaga ise yazdıkları için "çalakalem" demiştir ancak bu sonucusu onun anlattıklarının genel bir doğruluk payı olduğuna da inanmaktadır (Madariaga, 2005, s. 284). Horsey'in eseri incelendiğinde onu bazen nazik, bazen bir kahraman, bazen dürüst bazen de bir yalancı olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. Diplomatik kariyerine ait bilgilerin çoğu aleyhindeki şikayet mektuplarından, kötü dedikodulardan ve kendi itibarını yükseltmek için yazdığı çeşitli cevaplardan müteşekkildir. Horsey'in başı hem İngiltere'de hem Rusya'da dertten kurtulmuyordu. IV. İvan ve halefi I. Fyodor dönemlerinin ileri gelen şahsiyetlerinden Andrey řçelkalov² ile arası bozulmuştu. Moskova Kumpanyası'yla da ilişkileri oldukça dalgalıydı. Özellikle birden fazla kez, kendi hesabına ticaret yapmakla ve hırsızlıkla suçlandığı olmuştu. İşlerini kolaylaştırmak adına Ruslardan ve imparatorluk hazinesinden borç almaktan imtina etmemiş, ödediği veya ödemediği (ödeyemediği) büyük miktarda borçları olmuştu. Gelecekte Çar olacak Boris Godunov'la ve birkaç boyarla daima yakın temas halindeydi. Kraliçe Elizabeth ile Rus sarayı arasında denge kurmaya çalışan gayr-ı resmî bir elçi gibiydi. 1589 yılında yüz kızartıcı bir şekilde ülkesine geri gönderilmiş, kraliçeye hesap vermiş ve ertesi yıl yeniden Rusya'ya dönmüştür. şçelkalov aktif siyaseti sayesinde Horsey'in Yaroslavl'a gönderilmesini sağlamıştı. Rus çevrelerden kendisine

¹ Knez İvan Fyodoroviç Mstislavskiy (1529-1586), Livonya Savaşı'nda (1558-1583) görev yapmış mümtaz bir Rus askeri komutandır. 1549'da boyar (soylu) ilan edilmiştir. Söz konusu zat IV. İvan'ın yönetimde görev verdiği adamlardan biriydi. Kırım Tatarlarının Moskova'yı işgal etmesinin ardından 1571'de vatana ihanetle suçlanmasına rağmen diğerlerinin aksine korkunç bir ölümden kurtuldu ve 1584'te Çar I. Fyodor (1557-1598)'un sorunsuz bir şekilde tahta oturmasına yardımcı oldu. Fakat Mstislavskiy, Boris Godunov (1552-1605)'un hışmına uğramış ve kendisi uzak bir manastıra gönderilmiştir.

² Andrey Yakovleviç şçelkalov (ö. 1597) ve kardeşi Vasiliy (ö. 1610/1611) İvan'ın en etkili destekçilerindendi. Bir dyak (memur) olan Andrey, Opriçnina sisteminde Dışışleri Bakanlığı da dahil olmak üzere birçok görevde bulundu ve I. Fyodor devrinde de gücünü korudu. Ayrıca diplomasi maharetinden dolayı Boris Godunov'un gözüne girdi. Birkaç İngiliz yazar tarafından "şansölye" olarak adlandırıldı (De Madariaga, 2005, s. 348).

sahip çıkılmadığını anlayan elçi, Giles Fletcher³ ile beraber 1591 yılında Rusya'yı terk etti. Ülkesine temelli döndükten sonra Moskova Kumpanyası'nın yasal sorunlarıyla uğraşmak durumunda kaldı ve belki de burada kendisini savunmak üzere "Travels" olarak bilinen anılarını kaleme aldı. İngiltere'ye döndükten birkaç yıl sonra bir dizi evlilik yaptı. İlk eşinden William adında bir oğlu oldu. Horsey, eserinde evlilik hayatıyla ilgili bilgilere yer vermediği için bu hususlardan bahsetmek oldukça müşkül olacaktır. Yani kendisinin aile hayatında nasıl biri olduğuna dair bir izlenimimiz olmayacaktır. Her ne kadar eserinde bir portreden bahsetse de günümüze ulaşmış herhangi bir tasviri bulunmamaktadır. Alexander Litovchenko'nun "Ivan IV of Russia Showing his Treasury to Sir Jerome Horsey" adlı tablosu (1875) bulunmaktadır ancak bu çok sonraki bir tarihte resmedilmiştir. Bu tabloda Horsey, pantolonlu, cüppeli ve sakallı olarak resmedilmiş tipik bir Elizabeth devri beyefendisidir. I. James tarafından Şövalye ilan edildikten sonra Buckinghamshire'a yerleşen seyyah, sulh yargıcı olarak görev yapmış ve yüksek şerif olmuştur. Otuz yıl boyunca muhtelif yerlerde milletvekilliği yapmıştır ve kendisini emeklilik yıllarında "iyi hizmet etmiş eski bir geminin rıhtımda dümensiz yatması" olarak addetmiş ve artık hayatında herhangi bir seyahatte bulunmak istemediğini belirtmiştir. Horsey 1626 yılı içerisinde yaklaşık yetmiş altı yaşında vefat etmiş ve Buckinghamshire'daki St. Nicholas Kilisesi'ne defnedilmiştir. Mezarı günümüzde ziyarete açık konumdadır.

2) Horsey'in Eseri Hakkında

Sör Jerome Horsey, Oprıçnina⁴ sisteminin kaldırılmasından hemen sonra Rusya'ya varmıştı. IV. İvan vefat edip yerine oğlu I. Fyodor geçtiğinde Rusya'da idi. Bu da Horsey'in IV. İvan devri Rusya'sının iç işleyişi, I. Fyodor'un ihmâl edilen saltanatı ve Boris Godunov'un yükselişi hakkında bazı bilgilere sahip olduğu anlamına gelmektedir. Kendisi yukarıda zikredilen isimlerin yanı sıra Lehistan Kralı III. Sigismund, Stefan Batory'nin⁵ dul

³ Giles Fletcher (1546-1611) akademisyen ve şairdi. Cambridge'deki King's College'da Yunanca okutmanı olarak görev yapıyordu. 1584'te parlamentoya seçildi ve burada Sör Francis Walsingham ve Sör Thomas Randolph'un dikkatini üzerine çekti. Bu iki zat onu kraliçeyle tanıştırmak için kariyerinin hızla ilerlemesine katkıda buldular. Fletcher'ın İvan dönemi Rusya'sının son devirleri hakkında çok mühim bilgiler ihtiva eden "Of the Russe Common Wealth, or, Maner of Gouvernment by the Russe Emperour (commonly called the Emperour of Moskovia) with the manners and fashions of the people of that Countrey" adlı 1591 yılında basılan bir kitabın yazarıdır. Bahse konu kitapta alışılmışın aksine siyasi tarihin yanı sıra Rusya'daki giyim kuşam, yemek kültürü ve Rus evlerinin görünümü hakkında malumat verir. Banliyölerde yaşayan halkları ihmal etmez. Bu zikredilen son eserde Ruslar hakkında "huysuz" ve "çoğu zaman yalan söylerler" diyen Fletcher, Rusya için "bütün ülke tecavüz ve cinayetle dolu" yorumunu yapar (Bond, 2016, s. 151-152). Fletcher, İvan'ın son devirleri ve Godunov'un fiili naipliği sırasında "Karışıklıklar Devri" Rusya'sındadır. Horsey onun kadar eğitilmiş birisi olmadığı için kendisini daha çok siyaseten kilit rol oynayan biri gibi göstermiştir.

⁴ Oprıçnina sistemi Çar IV. İvan tarafından oluşturulan ve ülkenin bir bölümünün bizzat çara bağlı olarak yönetildiği teşkilattır. Zaman içerisinde söz konusu teşkilat, ülke içerisinde terörizm olarak adlandırılmakta beis olmayan faaliyetlere karışacak ve Rusya'yı karmaşanın içerisine sürükleyecektir. IV. İvan, bu sistemle birlikte merkezi otoritesini güçlendirmeyi ve aristokratik zümreyi teşkil eden boyarları ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Çar nokta-i nazarında "hainleri ortadan kaldırmak" çok önemlidir. Ancak bu kaotik ortamdan sadece boyarlar değil aynı zamanda din adamları ve halk da nasibini almıştır. Söz konusu kanlı rejim yirmi yıl kadar bir süre boyunca devam etmiş, 1572'de ismen sona erse de etkileri daha sonraki süreçte hissedilmiştir (Zimin, 1964, s. 7-80).

⁵ 1575'ten 1586'ya kadar Lehistan Kralı ve Litvanya Büyük Dükü.

eşi Kraliçe Anna Jagiellonka⁶ ve I. Elizabeth'le gerçekten konuştuğunu iddia etse de bunun doğruluğuna şüphıyla yaklaşılmıştır. Maceraları arasında Livonyalı köleleri serbest bırakması, İskoç askerlerine hayatı yardımılarında bulunması, IV. İvan'ın kendisine verdiği bir şişe içerisindeki mesajı iletmesi ve birden çok kez ölümden kurtulması gibi olaylar bulunmaktadır. Boris Godunov'la sıkı dostluk kurmuş ve bu süreçte yeni düşmanlar da edinmiştir. Özellikle Andrey şelkalov ve Jerome Bowes bu düşmanlar arasındadır. Yasadışı işler yaptığı d şunesiyle ülkesinde muhalefete ve hapis tehditlerine maruz kalan seyyah, Rusya'daki muhaliflerinin yanı sıra Moskova Kumpanyası'yla bağlantılı olan ve ondan hoşlanmayan kimselerin hareketlerine karşı tedbirli davranmaya çalışmıştır. Kitabı hakkında ise Berry ve Crummey; "Bariz hatalardan oluşan şaşırtıcı bir yamalı bohça" yorumunu yapmıştır (Berry & Crummey, 1968, s. 260). Ancak C. L. Wrenn onun için; "Rusya hakkında birinci elden bilgi sahibi olduğunu gösteren ilk İngiliz" demiştir (Wrenn, 1969, s. 197). Robert Croskey de buna paralel olarak; "Horsey'in kitabındaki tarihsel materyalin temelinde bir noktaya kadar Rus yazılı kaynakların bulunduğu sonucuna varmanın mantıklı göründüğünü" kabul etmektedir (Croskey, 1978, s. 362-375). Yine de Berry ve Crummey'in dediklerine göre, Horsey iyi derecede Rusça biliyor olsa bile anlatımında "muğlaklık" ve "kesinlik noksanlığı" bulunmaktadır. Okuyucu da kitabı incelediğinde fark edecektir ki Horsey sanki bir telaş ve acelecilik içerisinde eserini kaleme almıştır. Ancak buna rağmen onu, eğitim düzeyi yüksek olmayan bir maceraperest olarak tanımlamak çok ağır bir itham olacaktır. Kitabın muhteviyatı A. A. Sevastyanova'nın; eserin büyük ihtimalle iki bölüm halinde yazıldığı, ilkinin S r Francis Walsingham'ın hayatta olduğu 1585'e, ikincisinin ise yaklaşık 1587'de başlayıp 1613'te Mihail Romanov'un tahta çıkmasıyla sonra erdiği iddiasını destekler niteliktedir (Sevastyanova, 1990, s. 14-33). Horsey'in anlatısı Richard Hakluyt tarafından *The Voyage of Master Jerome Horsey over land from Moscovia* (1584) adıyla kısmen ve Samuel Purchas tarafından *Purchas His Pilgrimage, or Relations of the World and the Religions Observed in All Ages and Places Discovered, from the Creation to this Present* (1626) adlı kitabın dördüncü baskısında tam olarak basılmıştır. Horsey, kitabını I. Elizabeth'in dışışleri bakanı ve aynı zamanda İstihbarat şefi S r Francis Walsingham'a ithaf etmiştir. Walsingham, bulunduğu konum gereğince, Horsey'in kendisine vereceği her türlü bilgiye ihtiyaç duymaktadır. Özellikle yabancı devletlerin askerı vaziyeti, hükümet sistemi ve dinı yapısı hakkındaki bilgiler ona yol gösterebilecek konulardandır. S r Edward Horsey'e ve Walsingham'a sıklıkla atıfta bulunur. Eserin sonunda seyahatleri sonucunda elde ettiği "gözlemlerini ve on yedi yıllık tecrübeyi kapsamlı ve metodik" olacak şekilde anlatacağı dört seyahat  k s  kaleme almayı planladđını söylese de bu hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Söz konusu eserin yazılış gayelerinden biri, Walsingham'a ve onu müstahdem kılan Moskova Kumpanyası'na bir tür rapor hazırlamak ve sunmaktır. Diğerı amacı ise maiyetinin eğlenmesi ve bilgi sahibi olabilmesi için bir seyahat anlatısı yazmaktır.

Fransa'yı ve ukureller'in⁷ bir kısmını çalkantılı devirlerinde gördükten sonra Rusya olarak adlandırılan Moskova'ya ulaştığından bahsederek anlatısına başlar. Biraz Yunanca bilmesine rağmen dillerin yakınlığı sayesinde "dünyanın en zarif dili olan

⁶ Aynı tarihlerde Lehistan Kraliçesi ve Litvanya Büyük Düşesi.

⁷ Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'u kapsayan coğrafi bölge.

Slavcaya ulaştım” der. Horsey burada bazı kroniklerin dili olan “Eski Kilise Slavcası” denilen yazıyı ya da Rus alfabesini okuyabildiğini kastetmiş olabilir. Hemen ardından İvan Fyodoroviç Mstislavskiy'nin “gizli kronikleri” arasından yaptığı okumalardan söz eder. Ancak eserdeki bazı tarihsel bilgilerin yanlışlığı bizleri kronikleri gerçekten okuyup okumadığı hakkında şüpheye sevk etmiştir. Belki de Rusya'da bulunduğu yıllarda çeşitli azizlerin menkıbelerini veya askerî tarihleri incelemiş olabilir lâkin bizlere herhangi bir isim vermediği için neleri okuduğu hususunda kesin bir şey söyleyememekteyiz. Horsey, IV. İvan'ın babası III. Vasiliy'i (1505-1533) överek “ülkesinin ve halkının barış ve huzur içerisinde” yaşadığını belirtir. Sonrasında kronolojik bir yanlışlığa düşerek İvan'ın “beş yaşında” olduğunu belirtir ancak bu esnada İvan yalnızca üç yaşındadır. Evliliği için “on iki yaşında evlendi” dese de Şubat 1547'de Anastasiya Romanovna (1530-1560) ile evlendiğinde on altı yaşındadır⁸. Eserde görüldüğü üzere Horsey bu tür hatalar yapmaya meyillidir. Seyyah, bu bilgileri verdikten sonra Rus çaricesini övmek için de ciddi bir mesai harcar. Onun “bilgelik, kutsiyet ve erdem sahibi” olduğunu, “bütün tebaası tarafından sevildiğini” ve ondan “korkulduğunu”⁹ anlatır. İvan'ı “sevecenlik ve bilgelikle yönetti” ve onun “isyankâr ruhunu evcilleştirdi” der. Ancak bu şansız çariçe henüz yirmi dokuz yaşındayken vefat etti. De Madariaga ise “cenazesi büyük bir halk gösterisine vesile oldu” derken çariçenin ne kadar sevildiğini anlatmaya çalışmaktadır (De Madariaga, 2005, s. 142)¹⁰. Aynı yazar onun zehirlendiği iddiasını da reddederek arseniğin tıbbi olarak da kullanıldığına vurgu yapar. İmparatoriçenin saçları 2001 yılında Rusya Bilim Akademisi'nden uzmanlarca incelenmiş ve saçlarında arsenik değil, anormal derecede yüksek seviyede cıva bulunduğu tespit edilmiştir. Çar ise çariçenin zehirlendiğine inanarak boyarları suçlamış ve pek çok kimseyi idam etmiştir. Bu, çarın Anastasiya'yı gerçekten sevdiğine bir delil teşkil etse de çok geçmeden hayatına yeni bir kadının dahil olması, tüm bu yaşananların perde arkasında başka bir amacın yattığını da muhtemel göstermektedir¹¹. İvan, Kuzey Kafkasya bölgesindeki Kabartay hâkimi Temrük'ün (1470-1571) kızı Goşenay İdar (1544-1569) ile evlenmiştir. Goşenay, din değiştirdikten sonra ismi Mariya Temryukovna olarak değiştirildi. De Madariaga, Mariya'nın “doğası gereği vahşi ve acımasız” olduğunu ve İvan'ı “kötü işlerinde cesaretlendirdiğini” yazmaktadır (De Madariaga, s. 148). Onun 1563 yılında Vasiliy adında bir oğlu dünyaya gelse de aynı sene içerisinde vefat etmiştir. Horsey yeni çariçe hakkında sadece “Çerkes prensesi” demiş, evlilik töreni içinse “tuhaf ve kâfirce” yorumunda bulunmuştur. Ancak bunun doğru olup olmadığı bilinmemektedir. Bazı çağdaş yazarlarda Opriçnina fikrini İvan'a, Mariya'nın aşladığı görüşü hakimdir (Pavlov & Perrie, 2003, s. 136). Ancak Rusların

⁸ Roman Zaharin Yuryev'in kızı ve I. Fyodor'un annesi Anastasiya Romanovna. İvan'dan altı çocuğu oldu ve Horsey'in öne sürdüğü gibi, onun huysuz kocası üzerinde yatıştırıcı bir etkisi olduğu iddia edildi. Ancak Isabel de Madariaga, Anastasiya'yı “Tamamen kendi halinde genç bir kadın” olarak nitelendirmektedir (De Madariaga, 2005, s. 143) ve modern Rus tarihçilerinin Anastasiya'nın IV. İvan üzerinde herhangi bir olumlu etkisi olduğuna dair kuşkularını aktarmaktadır. Genç yaşta öldüğü vakit, İvan onun kendi idaresine karşı olan boyarların bir komplosuyla zehirlendiğinden şüphelenmiştir. Ağabeyi Nikita Romanoviç (1522-1586) Livonya Savaşı'nda askeri komutandı ve 1584'te kısa bir süre için Çar I. Fyodor'un naibi olarak görev yaptı, ta ki sağlık sorunları onu görevden ayrılmak zorunda bırakana kadar. Söz konusu zat ilk Romanov hükümdarı Çar Mihail'in (1596-1645) büyükbabasıdır.

⁹ “Saygıdan duyulan korku” kastedilmektedir.

¹⁰ Madariaga'nın bu konudaki kaynağı *Polnoe Sobranie Russkih Letopisey*'dir.

¹¹ Çariçe 1560'ta ölünce çar ilk olarak İsveçli bir gelin aradı ama Kral I. Gustav (1496-1560) aynı yılın Eylül ayında vefat edince görüşmeler sonuçsuz kaldı. Ertesi sene Goşenay ile evlendi.

yabancılara karşı olan tutumunu bildiğimiz için böyle bir prensese karşı hoşnutsuzluğun, dedikoduların ve olumsuz söylentilerin sebebini az çok idrak edebilmekteyiz.

Horsey, IV. İvan'ın toprakları III. Vasiliy tarafından genişletilen müreffeh bir ülkeyi miras aldığından söz eder. Vasiliy, İvelileri mağlup etmiş, Smolensk ve Ryazan gibi bağımsız knezlikleri bünyesine katmayı başarmıştı fakat seyyah, Vasiliy'nin Kırım Tatarlarının hepsini yendiğinden bahsedince burada bir doğruluk sorunu meydana çıkmaktadır. Biliyoruz ki, Tatar Hanı I. Mehmed Giray, 1521 yılında Rusya'ya akın etmiş ve Rus kuvvetlerini bozguna uğratmıştır. Seyyah daha sonra IV. İvan'ın suikasta kurban gitme endişesini vurgular ve komplo korkusunun diğer herkese saldırgan davranmasındaki esas unsur olduğunu belirtir. Yine bu sebeple gerçekleşen Novgorod katliamına değinerek "cesetler Volga Nehri'nin akışını durdurdu", "otuz bin Tatar ve on bin topçu gözünü kırpmadan tüm kadınlara ve kızlara tecavüz ettiler", "mücevherlerini, gmşlerini ve hazinelerini talan ettiler", "ambarlarını yağmalayıp ateşe verdiler" demektedir. Ayrıca abartılı bir şekilde "yedi yüz bin kişinin öldürüldüğünü" belirtir¹². Bu rakam fazla olsa da yaşanan olaylar hiç de kmsenmeyecek derecede ciddidir çünkü Novgorod'a daha sonradan iskân ettirilen kimseler kıtlık ve salgın hastalıklar yüzünden kitleler halinde vefat etmiřtir¹³. Oprinikler için "İvan tarafından seçiliyor ve sadakatleri karşılığında mkafatlandırılıyorlardı" yorumunda bulunur. Horsey, olayları gayet iyi yorumlayarak İvan'ın "şehirleri, daireleri ayırıp bölerek birine Opriçnina diğerine de Zemřçina¹⁴" dediğini not düşer ancak devamındaki hata ise söz konusu sistemi sanki iktidarını geçici olarak devrettiği Simeon Bekbulatovi¹⁵ devrinde yani 1575'li yıllarda inkişaf etmiş gibi zikretmesidir. Halbuki bu sistem on yıl kadar bir süre önce yürürlüğe girmiştir.

¹² Berry ve Crummey "Modern bilim insanların tahminleri 40.000'e kadar çıkmaktadır" diyor (Berry & Crummey, 1968, s. 269, 22 numaralı dipnot). De Madariaga, Novgorod'un nüfusunun yaklaşık "30.000 civarı" olduğunu ve "Tarihçilerin yaklaşık 2200 kişinin kasıtlı olarak idam edildiğini ancak çok daha fazlasının Oprinik'in (Opriçnina yelerine verilen isim) tahribatı sonucunda öldüğünü kabul ettiğini" belirtmektedir (De Madariaga, 2005, s. 249).

¹³ De Madariaga Novgorod'da iki veba salgını (1566-1567 ve 1570-1571) olduğunu belirtiyor. Son derece şiddetli bir kiş halkın gıdaya ulaşmasını engellemişti. İvan'a bu süreçte "llerin filarda tuzlandığı" söylenince küplere binmişti çünkü kendisi yamyamlığı asla onaylamıyordu. Tüm bunlara ek olarak kıtlık ve vebadan dolayı cesetle dolan nehirler kolera salgınının yayılmasına sebebiyet vermişti (De Madariaga, 2005, s. 248-49).

¹⁴ Zemşçina da Moskova arlığı'nın bir parçasıdır ancak oprininaya dahil değildir. Zemşçina kısmında yaşayanlara "zemskiy" adı verilmektedir. Opriçnina içerisinde IV. İvan'ın maiyeti bulunurken zemşçina ise sıradan kimselerden oluşmaktaydı (Staden, ev. Acar & Hasgmen, 2016, s. 44).

¹⁵ Sayın Bulat diğer adıyla Simeon Bekbulatovi (1539-1616) oldukça tuhaf bir kariyere sahipti. Simeon adını 1573'te Hristiyan olduğunda almıştı. Halası 1561 yılında arie olduğu için IV. İvan ile akrabalık bağı vardı. 1567-1573 yılları arasında Ksım Hanlığı'nı idare etti. Horsey'in aktardığına göre IV. İvan tarafından 1575 yılında Tüm Rusya'nın Büyük Knezi ilan edildi. 1576'da istifa edince İvan tarafından Tver ve Torjok Büyük Knezi yapıldı. Simeon, ar I. Fyodor devr-i saltanatına kadar unvanlarını korumayı başardı. 1595'te kr oldu. 1606'da I. Dimitri İvanoviç (1582-1606)'in emriyle bir manastıra gönderildi ve 1616 yılında Moskova'da vefat etti (Acar, 2008, s. 144-152).

3) Horsey ve Rus Sarayı

Horsey'in kitabını ilgi çekici kılan şey Çar IV. İvan, I. Fyodor ve müstakbel Çar Boris Godunov ile olan ilişkilerini anlatmasıdır. Anthony Jenkinson gibi diğer İngiliz seyyahlar İvan'la resmi görüşmeler yapmıştı ancak Horsey'in dediklerine göre hiç kimse onu kişisel olarak kendisinden daha iyi tanımamıştı. Resmi bir elçi olmadığı için törensel kısımları rapor etmenin çok daha ötesine geçmiştir. İlişkilerinin yakınlığını anlamak için İvan'ın, Horsey'e, Kraliçe Elizabeth'e şahsen iletmesi için bir şişe *aqua vitae*¹⁶ içerisine gizlenmiş gizli bir mesaj emanet etmiştir. IV. İvan vefat ettikten sonra Boris Godunov onu korumuştur. Çar. I. Fyodor ise onu gayet güzel bir şekilde ağırlamıştır. Jerome Horsey'in daha önceden İvan'ın karakteri hakkında bir şeyler duyduğu ortadadır. İvan'la olan iyi münasebetlerine dair yazdıklarını hem Moskova Kumpanyası hem de Kraliçe Elizabeth'in gözünde itibarını arttırma yolu olarak görmüş olabilir. Onun karakterine dair anlatımı büyük ölçüde tecrübeyle sabittir ve kanıtlara dayanmaktadır. Saray hayatına ilişkin bazı dedikoduları sıklıkla tekrarlsa da bu bize Rus saray maiyetinin birbirleriyle olan ilişkilerine dair ipuçları vermektedir. Rus hükümetini "düpedüz zalim" olarak tanımlamış ve otokratik yönetime vurgu yapmıştır. İvan devr-i saltanatının "acımasız" olduğunu kabul etse de onu aynı zamanda "kişiliği ve duruşuyla iyi bir insan" ve "bilgelikle dolu" olarak niteler. Seyyah ayrıca IV. İvan'ın mimariye verdiği önemi, inşa ettirdiği kiliseleri ve hatta Moskova'da kıtlık yaşandığı zaman pek çok hayır işiyle meşgul olduğunu kaydetmiştir. Din mefhumuna bakışına gelecek olursak İvan'ın, 1582 yılında, Horsey'in hiç de hoşuna gitmeyen Cizvit Antonio Possevino¹⁷ ile görüşmüş ve ona "Greklerle inanmıyorum. Ben İsa'ya inanıyorum" demiştir. Çar'ın dini söylemlerde bulunması ise ya gerçekten kalpten bir inançtan kaynaklıdır ya da sadece kitle yönetimi için bir stratejiden ibarettir.

Horsey daha sonra İvan'ın bir gün kendisini yanına çağırıp donanması için inşa etmekte olduğu Rus gemileri hakkında bir dizi keskin sorular sorduğunu anlatır. Bir anda "Hangi hain bunları size gösterdi?" der. Bu soru üzerine telaşa kapılan seyyah onları "bir festival gününde... binlerce kişiyle birlikte" gördüğünü iletir. Gemilerin sayısı hakkında biraz konuştuğundan sonra çar, Elizabeth'in donanması için "dünyanın en iyi donanması olduğu söyleniyor" der. Horsey burada seyyahattan gemilerin nasıl inşa edildiklerini, sayısını ve hangi silahlarla güçlendirildiğini merak etmiştir. Çar İvan bu muhabbet sırasında kendi kudretini de bir nevi ispat çabası içerisine girmiştir. Horsey biraz yalakalık yapmanın yanı sıra temkinli de konuşmaktaydı. Horsey'e hitaben; "İyi bir kraliyet donanması dostuna kırk bin asker taşıyabilir" dedi. İvan tam da burada aklında herhangi bir savaş durumunda İngiltere'deki kız kardeşinin kendisine yardım edeceği düşüncesi olduğunu bizlere göstermektedir. Seyyahattan İngiltere donanması hakkında bildiklerini

¹⁶ *Aqua vitae*, Latince "hayat suyu" manasına gelmektedir. Votka kastedilmektedir.

¹⁷ Cizvit polemikçi, diplomat ve bibliyograf Antonio Possevino (1533-1611) 1581 yılında Rus Kilisesi'nin Roma'yla birleşmesini müzakere etmek ve Leh kralı ile Rus çarı arasında dostluk kurmak maksadıyla Moskova'ya gönderilmiştir. Rusya'yı anlattığı *The Moscovia of Antonio Possevino*, S. J (1586) adlı eser Hugh F. Graham tarafından (Pittsburgh PA: University of Pittsburgh Press, 1977) İngilizceye çevrilmiştir. Berry ve Crummey, Possevino'nun "asıl hedefinin Rus Kilisesi'nin Roma ile birleşmesi" olduğuna inanırken (Berry & Crummey, 1968, s. 282), de Madariaga onu "Karşı Reform'un ateşli bir savunucusu" olarak nitelendirmektedir (De Madariaga, 2005, s. 327). Söz konusu iki tutum da Protestan olan Horsey'in pek hoşuna gidecek gibi durmuyor.

daha sonra bir sekreterine anlatmasını talep etmiştir. Bir süre sonra seyyah Çar İvan'a bir İngiliz gemisi maketi hediye etmiştir. Söz konusu anlatıların ne kadar gerçek olduğunu bilmiyoruz ancak Horsey'e inanacak olursak her şey gayet olumlu seyretmektedir. Ayrıca muhabbet sırasında Horsey'in her ne kadar yabancı topraklarda bulunsada kraliçesini ve kendi ülkesini savunan biri olarak görünmektedir. İkili arasında geçen bir başka diyaloga gelelim ki bu oldukça önemlidir. Horsey'in anlatısına göre İvan ona hazinesindeki bazı mücevherleri göstermiş her birinin tek tek ne işe yaradığını anlatmıştır. Mücevherleri kendi koluna yerleştirerek "hastalıkla zehirlendim, görüyorsunuz, saf renkleri solgunlaşarak erdemlerini gösteriyor ve bu da benim ölümümü ilan ediyor" demiştir. İvan elmasların zehirli olduğunu fakat yakutların "insan kalbi, beyni ve hafızası için rahatlatıcı" olduğunu açıklar. Diğer bazı taşlar üzerine biraz konuştuktan sonra baygınlık geçirir ve dinlenmeye çekilir. Bir süre sonra kendini iyi hissedince Boris Godunov'u ve birkaç saray mensubunu Rodion Birkin'le¹⁸ oynadığı satranç izlemeleri için davet eder. Oyun başlar ve çok geçmeden İvan yere yığılır ve ardından vefat eder. IV. İvan, büyücülükten ve zehirlenmekten oldukça korku duyuyordu. Sarayda hem zehirlenmeye hem de cadıların faaliyetlerine karşı koyabileceği birçok karışım bulunmaktaydı. Eğer Horsey haklı ise İvan gerçekten de bu türden işler hakkına oldukça bilgi sahibi biriydi. Bilindiği üzere Orta Çağ dünyasında büyücülük ve dogmatik bilgiler epey yaygındı. Rusya da elbette Avrupa'da yaşanan bu meselelerden haberdardı. Çeşitli şifa getirdiği düşünülen malzemelerin Avrupa ticaret yolları arasında gidip gelmesi bunun en bariz göstergesi idi. De Madariaga, Horsey'in çara düşman olduğuna inandığı Bogdan Belskiy'den¹⁹ şüphelenmiştir ve söz konusu ölümden dolayı onu suçlu tutmuştur. Belskiy eczane işlerinden sorumlu birisiydi ve satranç oyunu esnasında orada bulunmaktaydı. Bu ölümden dolayı Boris Godunov'un ve bazı cadıların da sorumlu tutulduğu bilinmektedir ancak cinayeti Belskiy'nin, Godunov'un veya herhangi bir cadının işlediğine dair herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. 1963 yılında yapılan otopsilerde arsenik ya da cıva gibi potansiyel zehirlerin "oldukça düşük miktarda" olduğu belirtilmiştir (De Madariaga, 2005, s. 336). Horsey'in I. Fyodor ile olan ilişkisi çok daha farklıydı. Onunla İvan'la olduğu kadar fazla hikâyesi bulunmuyordu. I. Fyodor çan çalmayı sevdiği için kendisine "zangoç" lakabı takılmıştı. Yumuşak tabiatlı, dindar ve edilgen bir adamdı. Horsey, Kraliçe Elizabeth'in I. Fyodor'a tebriklerini sunduğu esnada

¹⁸ Rodion Birkin, eski Ryazan Knezliği'nden bir soyluydu. 1585'te Ryazan bölgesindeki Pronsk'ta bir orduyu komuta etmeye devam etti. 1587'de Çar Fyodor tarafından Gürcistan'daki Kaheti Kralı II. Aleksander (1527-1605)'in sarayına gönderilen Rus elçiliğine liderlik etmek üzere görevlendirilmiştir. Karşılıklı elçi teatisinde bulunulduktan sonra söz konusu kral 1589'da Rus çarının himayesine girmişti ancak bu müttefiklik hiçbir zaman pratikte uygulanmadı. Pavlov ve Perrie'ye göre, "Rus kaynakları Horsey'in satranç oyunu ve ilgili olaylara dair anlattıklarını doğrulamaktadır", (Pavlov & Perrie, 2003, s. 197).

¹⁹ Bogdan Yakovleviç Belskiy (ö. 1611) kariyerine Livonya Savaşı'nda asker olarak başladı. Horsey'in belirttiğine göre 1576 yılında İvan, onu imparatorluk cephanesinden sorumlu tuttu ve çarın ölümünü haber veren bir kuyruklu yıldız görüldüğünde saraya falcıları çağdırmaktan sorumluydu. İvan'ın bir satranç oyunu sırasında kollarında öldüğüne dair bir hikâye vardır ancak bu olayın gerçekliği tarihçiler tarafından tartışılmaktadır. 1584'te ileri gelen saray mensuplarına karşı komplo kurduktan sonra bile Nijniy Novgorod voyvodası yapıldı ve 1591-1592'de Kırımlılarla bir barış görüşmesi gerçekleştirdi. Çar Boris onu 1598'de okolniçiy ya da ikinci dereceden saray görevlisi yaptı ancak onu uzak bir kasaba olan Tsaryov-Borisov'a gönderdi. 1605 yılına kadar burada kaldıktan sonra Moskova'ya dönerek I. Düzmece Dimitri'yi destekledi ve ardından boyar ilan edildi. 1611 yılında II. Düzmece Dimitri'yi tanımayı reddettiği için IV. Vasiliy tarafından vali yapıldığı Kazan'da kalabalık bir grup tarafından öldürüldü.

onun "az konuştuğunu", "iyi bir yüz ifadesine sahip" olduğunu ve "ayağa kalkıp şapkasını çıkardığını" not etmiştir. Ardından Horsey'in "görevden alındığını" söylemiştir. İşler burada biraz garipleşmektedir çünkü bu olayların arka planında yaşananlar Horsey hakkında daha detaylı bilgi sahibi olmamızı sağlayacak hususlardır.

Horsey'in Rusya'ya son gidişinde Lehistan'da bir süre kaldıktan sonra kendi tabiriyle "büyük ticaret kenti" Smolensk'e uğramış ve eski komşusu Knez İvan Golitsin²⁰ tarafından karşılanmıştır. Golitsin, Horsey'in Rusya'ya yaklaşmakta olduğu haberini Moskova'ya gönderince gözetim altında tutulmak üzere Suzdal piskoposuna ait bir eve gönderildi. Bunun için "olağandışı bir durum değil" yorumunu yapan seyyah daha sonra kraliçeye ait mektupları teslim etti. Mektuplar çara ulaştığında onun "ağlamaya başladığı" ve sonrasında "haç çıkardığı" söylenmektedir. Ardından odadan uzaklaştırıldı. Bir süre sonra "Moskova surlarının iç kısmındaki gizli bir yere" çağrıldı ve görüşme gerçekleşti. Çarın, kendisini göz yaşları içerisinde öperek "eskisi gibi dostça davranamayacağını" söylediği kaydedilmiştir. Ona yönelik olarak; "vicdanım ona karşı her zaman rahat, dürüst ve doğru olduğuma şahitlik etmiştir" demektedir. Horsey, Lehlilerle işbirliği yaptığı iddiasıyla töhmet altındaydı. Ayrıca Kraliçe Elizabeth'in çara yönelik aşağılayıcı mektuplarını taşımakla suçlanıyor ve hatta İngiltere'ye hazine kaçırdığından şüpheleniliyordu. Bu yüzden saray efradı da Jerome'a karşı eskisi kadar samimi davranmıyor o da bunu açık bir şekilde fark ediyordu. İyi bir istihbarata sahip olduğunu iddia eden seyyah açıcısının ve uşağının "zehirlenerek öldürüldüğünü", hizmetkârı Agacius Dusker'in²¹ ise "çıbanlardan kıl payı kurtularak" hayatta kalmayı başardığını not etmiştir. Tüm bunları yapan çamaşırcısıydı. Horsey'e "kim tarafından, nerede ve ne şekilde" yapıldığını itiraf etse de metinde bunlar okuyucuya açıklanmamıştır. Boris Godunov ona karşı eskisinden daha temkinli davranmaya başlamıştı ama yine de uzak da durmuyordu. Boris, ona güvence verse de Horsey artık tedirgindi. Giles Fletcher ile birlikte deniz yoluyla ülkesine alelacele geri dönerek Rusya'dan ayrıldı.

Sör Jerome Horsey'in karmaşık ilişkiler içerisinde olduğu kişi Boris Godunov'dan başkası değildi. Boris onu kimi zaman himayesine alırken kimi zaman da yukarıda bahsettiğimiz gibi ona karşı temkinli davranmıştır. Çar I. Fyodor bu devirde Boris'e oldukça güveniyor ve hükümet işlerini onun ellerine bırakmaktan çekinmiyordu. Fyodor'un bu işleri ona teslim edişi ve Horsey'in de kendisiyle olan iyi ilişkileri seyyahın çoğunlukla işlerini kolaylaştırıyordu. Elbette Rusya'da hem sarayda hem de halk arasında Boris'in gücünü ve konumunu kıskanan kimseler bulunmaktaydı. Bu nedenden dolayı ki İvan devrinde Horsey'in bu nüfuz sahibi kişiyle iletişimde ölçüyü kaçırmaması gerekiyordu. İvan'ın sarayında yabancı bir diplomat olmanın stresini ve ağırlığını yaşamak tahminimizce oldukça zor olmalıdır. Bunu kitabının sonunda Boris'i değerlendirirken okuyucuya karşı tereddütlü olduğunu hissettiren notlarından anlamaktayız. Horsey, Boris'in "Fyodor ve karısı İrina'yı bir manastıra kapattığını", "Boris ve ailesinin gittikçe güçlendiğini ve kudret sahibi olduğunu", "baskı ve zulüm uyguladıklarını", "eski soyluların çoğunu ortadan kaldırdıklarını" yazmıştır. Ancak buradaki bazı bilgiler yanlıştır. Çar I. Fyodor eceliyle vefat etmiş, Çariçe İrina ise kendi isteğiyle Novodeviçi

²⁰ Knez İvan İvanoviç Golitsin, 1590-1591 yıllarında Smolensk'teki birlikleri komuta etmiştir.

²¹ Kendisi hakkında başka bir şey bilinmemektedir.

Manastırı'nda²² peçe takmıştır. Horsey'in Godunov hakkındaki en önemli fikirleri Çar IV. İvan'ın oğlu Çareviç Dimitri İvanoviç'in öldürülmesiyle ilgili olanlardır. Çünkü Karışıklıklar Devri'nin²³ en mühim olayları arasında birçok Düzmece Dimitri'nin ortaya çıkışı Rusya'daki kargaşayı körüklemiş ve söz konusu dönem Rus tarihi açısından her zaman esrarengiz olmuştur.

Horsey, Boris Godunov'u "iyi huylu" ve "cana yakın" olarak nitelemiş fakat aynı zamanda "tehlikeli" olduğunu belirtmiştir. Boris için "kölelerin değil tebaanın knezi" yorumunda bulunsa da "adaletsizliğin şiddetli bir cezalandırıcısı" olarak tanımlar. Rus halkını kastederek "bu halk üzerine hüküm sürmüş en nadir knezlerden biri"²⁴ olduğunu ifade ederken bir yandan da 1591 yılında İvan'ın oğlu Ugliç Knezi Dimitri'nin erken ölümünden onun sorumlu olduğuna inanır ve tüm bunları kendi önünü açmak için yaptığını düşünür. Bu hususta pek çok yazar benzer şeyleri söylemiş ve Boris'in kendi hanedanını kurmak gayesini taşıdığını belirtmişlerdir (Perrie, 1995, s. 17-22). I. Fyodor devr-i saltanatının en dramatik vakalarından biri olan bu gizemli ölüm Horsey'in Boris'e karşı olan tutum ve davranışlarını hiç şüphesiz etkilemiştir. Günümüzde tarihçiler Dimitri'nin suikasta kurban mı gittiği yoksa Boris'in konuyu incelemesi için görevlendirdiği heyetin öne sürdüğü üzere, bıçakla oynarken geçirdiği bir sara krizi neticesinde mi gerçekleştiği konusunda halâ mutabık değillerdir²⁵. Söz konusu soruşturmayı yürütmek üzere Knez Vasiliy Şuyskiy görevlendirilmiştir. Şuyskiy daha sonra çar olduğu vakit suçu Boris Godunov'a yüklemiştir. Boris Godunov'un ise Düzmece Dimitri'nin adamları tarafından zehirlendiği iddiasında bulunan Horsey yine yanılığa düşmüştür. Böyle bir olay yaşanmadığı gibi Boris'in Düzmece Dimitri'nin destekçilerince katledilen oğlu II. Fyodor'u "İvan Borisoviç" şeklinde yanlış tesmiye eder. Her halükarda seyyah, Boris'i iktidara yükselmek için her türden komployu organize etmiş biri olarak görmüştür. Eserin sonunda Karışıklıklar Devri'ne değinen gayr-ı resmî elçi, Çar IV. Vasiliy'i "yiğit ve cömert bir knez" olarak telakki etmiştir. Lehliler söz konusu devirde Lehistan kralının oğlunu Rus tahtının varisi kabul etmeye başlamışlardı bile. Çar IV. Vasiliy, 1605 yılına kadar Godunov'un yanında yer alsa da oğlu II. Fyodor devrinde Düzmece Dimitri'yi desteklemiş ve çarın ölümüne sebep olmuştur. Dimitri daha sonra tahta çıkmış fakat halkın sevgisini kazanamayıp aksine nefretini üzerine çekmişti. Halkın ve boyar sınıfının bir temsilcisi olarak darbe yoluyla tahtı ele geçirmişti. Ancak dört yıl içerisinde Lehliler tarafından tahtından edilen çar önce bir manastıra kapatıldı ardından Varşova'ya yakın bir kalede tutsak edildi. 1612 yılında bu son kaldığı yerde vefat etti. Sabrı taşan Ruslar başkentlerinden Lehlileri attıktan sonra 1613 yılında Patrik Filaret'in²⁶ (Fyodor Nikitiç

²² III. Vasiliy devrine inşa edilen Novodeviçi Manastırı, Moskova'da yer almaktadır. XVI. ve XVII. yüzyıllarda çar ailesine ve boyar soyuna mensup kadınlar bu manastırda kapanmıştır.

²³ Rus tarihinde "Smutnoe Vremya" ya da "Smuta" olarak adlandırılan bu dönem 1598-1613 yılları arasında Rusya'daki Fetret Dönemi'dir. Düzmece Dimitri vakaları, iç karışıklıklar, köylü isyanları, salgın hastalıklar, kıtlık, İsveçlilerle ve Lehlilerle yapılan savaşlar dönemin iz bırakan hadiseleridir. Hatta söz konusu devirde Lehliler Moskova'yı idare etme (1610-1612) şansını elde etmiştir (Volkov, 2020, s. 14-15).

²⁴ A Discourse of the Second and Third Employments of Mr. Jerome Horsey, Esquire, now Knight, sent from Her Majesty to the Emperor of Russia in Anno 1585 and 1589", (Bond, 2016, s. 288-311).

²⁵ George Vernadsky, komisyonun doğruyu söylediğini düşünmektedir (Vernadsky, 1954, s. 11-19).

²⁶ Patrik Filaret, diğer adıyla Fyodor Nikitiç Romanov (1553-1633) I. Fyodor'un devr-i saltanatında asker ve diplomat olarak öne çıkmış bir asilzadeydi. 1583'te resmen boyar ilan edilse de Boris Godunov onu daha sonra zorla manastıra kapatacağı. I. Düzmece Dimitri tahtı ele geçirdiğinde Patrik Filaret'i serbest bıraktı

Romanov) oğlu Mihail Fyodoroviç Romanov'u çar seçtiler²⁷. Horsey, Patrik Filaret'i tanıyordu ve kendisinden "Slav harflerinden müteşekkil Latince bir gramer hazırlamamı istedi ve bundan büyük keyif aldı" şeklinde bahsetmiştir. Oğlu için "Tanrı ona uzun hükümdarlık versin" temennisinde bulunmuştur.

4) Horsey'in Asıl Görevi

Horsey hiçbir vakit resmî bir elçi olmamıştı ve aslında Moskova Kumpanyası'nın ticarî bir temsilcisi sıfatı taşıyordu. Bazen İngiltere'den Rusya'ya bazen de Rusya'dan İngiltere'ye yönelik elçilik faaliyetleri için kullanılıyordu. Moskova Kumpanyası veya Doğu Hindistan Kumpanyası gibi ticarî organizasyonların temsilcilerinin resmî olarak elçilik hüviyetleri bulunmamaktaydı ve bu nedenle statüleri de düşük oluyordu. Bu durum Rus çarının da I. Elizabeth'ten gelen bazı elçilerin diplomatik işlerde hafife alınmasına veyahut kendilerine şüpheyle yaklaşılmasına sebebiyet veriyordu. Eserde görüldüğü üzere Horsey'in de kendi hesabına ticaret yaptığı ve başka ülkelerin yöneticilerine Rusya hakkında istihbarat sağladığı gibi ithamlar altında kaldığı gayet açıktır. Kraliçe Elizabeth, Horsey'i Çar Fyodor'un tahta oturmasını tebrik etmek maksadıyla Rusya'ya gönderdiği bir sırada Horsey aynı zamanda Moskova Kumpanyası'nın bir çalışanıydı ve bu da onun Rusya'daki tüccarların çıkarlarını gözetmesi sorumluluğu taşıdığını göstermekteydi. Eserde görüldüğü üzere Horsey, Rusya'ya geldiği ilk günden IV. İvan devr-i saltanatının son yıllarına kadar gayet başarılı gözükmektedir (Berry & Crummey, 1968, s. 254). Fakat sonrası için aynı şeyleri söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Elbette Rusların faydasına çalışıyordu ve Rusya'daki uzun süren ikametinin yanı sıra Rusça bilgisiyle de Elizabeth ve Francis Walsingham için bulunmaz Hint kumaşı idi. Ek olarak söz konusu tarihlerde Rusya'da herhangi bir daimî İngiliz Büyükelçiliği bulunmayışı da bu tür adamların ehemmiyetini arttırıyordu. Bu kimseler hem diplomaside hem de casusluk faaliyetlerinde oldukça etkili olabiliyordu. Horsey, Rus sarayında Andrey Şçelkalov ile olan münasebetlerinden fazlaca bahsetmektedir. İçerisinde bulunduğu müşkül durumlardan ve yanlış anlaşılmanın çoğundan onu sorumlu tutmaktadır. Rus sarayında nüfuz sahibi olan Şçelkalov, Horsey'in anlatisına göre Kraliçe Elizabeth'ten gelen mektupların gerçekliği konusunda çar nazarında şüphe uyandırmaya çalışmış ve Horsey'e karşı cephe almıştır. Dönemin dış ilişkilerinden, bir diğer deyişle diplomatik ilişkilerden sorumlu müessese olan *Posolsky Prikaz*'ın başında olması ve Korkunç İvan'ın vefatının ardından Boris Godunov'un gözdelelerinden biri oluşu

---

ve onu Rostov Metropoliti (1605) ilan etti. 1610'dan 1619'a kadar Lehistan Kralı III. Sigismund'un elinde alıkonuldu. 11 Aralık 1618'de Lehistan ve Rusya arasındaki barış müzakereleri neticesinde Deulino Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma uyarınca Lehliler, Rus tutsakların memleketlerine iadelerini kabul ettiler. Bunun üzerine Filaret, 1619 yılında Moskova'ya döndü ve Patrik olarak göreve başladı. Çar Mihail Romanov ve babası ülkeyi birlikte yönetmiş hatta çoğu zaman Fyodor, oğlundan habersiz bazı kararlar almaktan geri durmamıştır (Kurat, 2020, s. 229-232).

²⁷ Lehlilerden arındırılan Moskova'da halk zaman kaybetmeden yeni bir çar seçilmesi gerektiğini düşünüyordu. Ancak bunun için herkesin üzerinde mutabık olacağı bir isim gerekmekteydi. Nihayet 7 Şubat 1613 tarihinde Moskova'da yapılan toplantıda ortak bir karar verildi ve Mihail Fyodoroviç Romanov yeni çar seçildi. Elbette çar değişikliğiyle Karışıklıklar Devri bir anda bıçakla kesilmiş gibi sona ermedi. Ancak Mihail'in istişare kabiliyeti diğer çarlara nazaran yüksek olduğu için daha huzurlu bir ortamın ortaya çıktığı kesindir (Kurat, 2020, s. 224-226).

bahse konu zata müthiş bir avantaj sağlıyordu. 1581 yılında Cizvit Possevino ile görüşen de kendisinden başka biri değildi. Horsey'in "rüşvetçi"²⁸ ve "gelmiş geçmiş en kurnaz İskit" olarak nitelendirdiği Şçelkalov 1594 yılında emekli olmuştur.

5) Horsey ve Moskova Kumpanyası

1580'li yıllarda Ruslar artık sadece İngiltere ile ticaret yapmıyor aynı zamanda kuzey rotası üzerindeki Hollandalılarla da çeşitli alışverişlerde bulunuyorlardı. İvan devrinde gerçekleşen Livonya Savaşları esnasında Narva Limanı kaybedilince, Ruslar Dvina Nehri üzerindeki limanlara yöneldiler. I. Fyodor saltanatında nüfuzu artan Boris Godunov ise İngilizlerle olan ticaret tekelinin Rusya açısından pek de mühim olmadığını ve ticaretin çeşitlendirilmesi gerektiğini düşünüyordu. Elbette söz konusu devirde diğer milletlerle ticaret yoktu demek yanlış olacaktır çünkü o sırada ticaret yapan Fransızlar ve daha da eski olan Hansa Birliği'nin Alman tüccarları ticaret yapmakla meşguldü (Attman, 1981, s. 177-202). Kraliçe Elizabeth ve Danışma Meclisi, Rusya'daki ticaretin devamlılığını sağlamak için Boris Godunov ve Şçelkalov gibi şahsiyetlerle olumlu münasebetler kurmanın öneminin farkındaydı. Bu sebeple Jerome Horsey gibi tecrübeli kimselerin Rusya'da bulunarak diplomatik ilişkiler kurması İngiltere'nin Rusya ile olan ticareti açısından hayati önem taşımaktaydı. Ruslar bazen ikili ilişkileri zorlaştırmak için küçük detaylarla karşısındakine zaman kaybettiriyordu. Örneğin Çar I. Fyodor, bir mektupta kendi unvanlarının eksik yazılmış olmasına tepki göstererek bunu bir diplomatik kriz haline getirmiştir ve "sevgili kız kardeşi" Elizabeth'e bu hususta sitem dolu bir mektup yollamıştır. Aynı dönemde Rusya'nın aleyhine çalıştığı düşünülen Robert Peacock,²⁹ John Chapell³⁰ ve Anthony Marsh³¹ gibi kimseler iki devlet arasında tartışmalara sebebiyet vermişti. İlki Horsey ile birlikte Rusya'nın düşmanı olan devletlerle görüştüğü ve Rus limanlarına İngiltere gemileri haricindekilerin girmesini engellemeye çalışmasıyla suçlanıyordu. İkincisi ise Rus yetkililer tarafından İsveç ve Danimarka lehine casusluk yaptığı düşüncesiyle tutuklanmıştı. Daha sonra Kraliçe Elizabeth'in tepkisiyle 1587 yılında serbest bırakıldı. Üçüncüsü ise yasadışı bir şekilde kendi hesabına ticaret yapmakla, imparatorluk hazinesinden ve zengin Rus kimselerden borç alıp ödemedен ülkeyi terk etmekle suçlanmaktaydı. Marsh'ın Moskova Kumpanyası'ndan da zimmetine para aktardığı düşünülüyordu (Willian, 1956, s. 196-197). Horsey'in de bazı zamanlar kumpanya ile arası açılıyordu ancak Walsingham'ın arkasında oluşu onun her zaman çoğu eleştiriden muaf olması ve doğruluğunu ispatlayabildiği sürece tüm suçlamalardan en azından İngiliz yöneticiler gözünde kurtulabileceği anlamına geliyordu. Horsey'in Rusya'da bazı yasadışı faaliyetlerde bulunmuş olması muhtemel görünmektedir. Sör

²⁸ De Madariaga, Şçelkalov'un "Hollandalı tüccarlara bazı gizli antlaşmalar yapıp karşılığında rüşvet aldığı" belirtir (De Madariaga, 2005, s. 348).

²⁹ Moskova Kumpanyası'nın Rusya'daki faaliyetlerinde görev alan önemli bir figürdür. Düzenli olarak Rusya ve İngiltere arasında gidip gelmiştir.

³⁰ Yaklaşık 1568'den beri Narva'da ticaret yapan John Chapell, 1584 yılında kumpanya temsilcileri tarafından Robert Peacock'un yardımcısı olarak atanmıştır.

³¹ Anthony Marsh, yaklaşık 1583'ten itibaren Moskova Kumpanyası'nın baş temsilcilerinden biriydi. Felicity Stout, hem onun hem de Horsey'in yasadışı özel ticarete karıştığını ve Giles Fletcher'in her ikisini de eve getirmek ve sorgulanmak üzere gönderildiğini iddia eder; Stout bu meseleyi ayrıntılı olarak ele alır (Stout, 2015, s. 59-92).

Francis Walsingham'ın da bu ticarete dahil olup kazanç sağlaması Horsey'in hem kendi hesabına hem de Walsingham hesabına ticaret yaptığı ihtimalini güçlendirmektedir çünkü Walsingham da kumpanyanın ortaklarından birisidir. 1589'a gelindiğinde Horsey'in kumpanyadaki görevi son bulmak üzereydi. 1591'de İngiltere'ye dönmek üzere Fletcher'in gemisine bindi. Kumpanya'dan gelen bir mektupta "Horsey'in suçlamalar yüzünden çarın gözünden düştüğü için bir daha Rusya'ya dönmek üzere Doktor Fletcher'a teslim edildiği" belirtilmiştir³². Bu sefer İngiltere kanadında Walsingham'ın, Rusya kanadında Godunov'un kendisine olan desteği işe yaramamıştı. Ülkesine döndüğünde kraliçenin teveccühünü yeniden kazandı, en nüfuzlu meclis üyeleriyle iyi ilişkiler içerisine girdi. Büyük bir cesaret örneği göstererek Rusya'ya yeniden gidecekti. Bu seyahatinde bazı saraylara uğramaktan da imtina etmeyecekti. Yazdığından okuduklarımıza göre, Danimarka Kralı II. Frederik³³, Lehistan Kraliçesi Anna Jagiellonka gibi önemli kimselerle görüşme fırsatı buldu. Elbette Rusların nazarında bu yaptıkları dostane ilişkileri zedeleyecek hamlelerdi. Ayrıca Horsey'in Litvanya'yı ziyaret ederek Grandük Krzysztof Radziwill³⁴ ile görüşmesi de I. Fyodor ve Boris Godunov'un gözünden düşmesine sebep olmuştu. Rusya'ya vardığında Şçelkalov tarafından daha sert mücadelelerle yıpratılmaya çalışılmıştı. Bu son seferinde artık kendisi için Rusya'da bir geleceği olmadığını fark etmesi uzun sürmemişti.

Horsey Hakkında Son Tahlil

Seyyah Sör Jerome Horsey'in eseri hem bir seyahatname hem de kısmî bir otobiyografi olarak nitelendirilebilir. Horsey kendi iyi yönlerini anlatmak ve aleyhinde konuşan kimseleri yalanlamak için söz konusu eseri yazmıştır demek yanlış olmayacaktır. Yazar, eserini olaylar gerçekleştiği esnada değil her şey sona erip İngiltere'ye döndüğü vakitlerde kaleme almıştır. İngiltere'deki ileri gelen yetkililer ve kumpanya çalışanlarının gözünde Horsey'in kendini haklı çıkarma veya suçsuz olduğunu ispatlama arzusu göz ardı edilmemelidir. Çünkü bu bir nevi öz savunusu eserdir ve dolayısıyla acele ve telaş içerisinde yazılmıştır. Eseri 2019'da günümüz İngilizcesine çeviren ve notlandırılmasını sağlayan John Anthony Butler, kitabın Giles Fletcher'inkine kıyasla "daha az güvenilir" bir kaynak olduğunu belirtmiştir (Butler, 2019, s. LXXXV). Çünkü Horsey'in anlatısı çoğunlukta kulaktan dolma bilgilere ve dedikodulara istinat etmiştir. Fakat Berry ve Crummey'e göre yazar, 1570'li ve 1580'li yılların krizleri içerisindeki Moskova toplumunun halet-i ruhiyesini kayıt altına almakta çok başarılı olmuştur (Berry & Crummey, 1968, s. 258-259). Eserin kahramanı bizzat kendisidir ve yine kendini daha

³² Moskova Kumpanyası'nın birkaç temsilcisi tarafından toplu olarak hazırlanmıştır.

³³ Burada Horsey yanlış olarak II. Frederik, 4 Nisan 1588'de vefat etmiş ve yerine 1648'e kadar hüküm sürecek olan oğlu IV. Christian geçmiştir. Horsey birkaç yıl önce II. Frederik ile tanışma fırsatı bulmuştu ancak bahse konu zamanda Danimarka'yı ziyaret etmemiş olabilir (Berry & Crummey, 1968, s. 344, 9 numaralı dipnot).

³⁴ "Piorun" (Yıldırım) lakaplı Litvanya Büyük Hetmanı Prens Krzysztof Radziwill (1547-1603), 1584 yılında Vilnius Voyvodası olarak atandı. Livonya Savaşı'nda savaştı ve Kokenhausen Savaşı'nda (1601) İsveçlileri yenmek üzere Lehistan-Litvanya ordusunu yeniden organize etmeyi başardı. Katı bir Kalvinist olmasına rağmen, dinî muhaliflerine karşı gayet anlayışlı olmasıyla tanınıyordu. Lakabı, Slav panteonunda önemli bir yere sahip, gök gürültüsü ve yıldırım gibi hava olaylarını kontrol eden ve savaşçı bir tanrı olan Perun'un Lehçe versiyonudur.

mühim bir şahsiyet olarak göstermek adına Rusya'daki birçok meseleye müdahil olduğunu anlatmaktadır. Horsey, çoğu konuda da tarafgirdir. Kesik bir üslup, karmaşık bir kronoloji sunmaktadır. Anlatı esnasında konu bir anda değişebilmektedir. Sör Jerome Horsey, okuyucusunda, İngiliz üst kademe şahsiyetleri arasında ve Moskova Kumpanyası'nda oldukça dinamik ve çalkantılı hayat sahibi bir kimse imajı yaratırken, kraliçenin sadık bir hizmetkârı imajını da muhafaza etmek istemiştir. Mühim kimselerle bir araya geldiği vakit bunun yarattığı ihtişamdı gurur duyar. Rusya'daki genel vaziyeti ve havayı teneffüs ettikten sonra İngiltere'nin kıymetini daha çok anlayacaktır. Eserin sonundaki şu cümleler bunu açıklar niteliktedir:

“Parlamento'da otuz yılı aşkın bir süre görev aldıktan sonra, bu berbat dünyanın hem yurtiçinde hem de yurtdışındaki deneyimleri beni şimdi daha iyi bir yaşam sürmeye istekli kılıyor. Bu arada iyi hizmet etmiş eski bir gemi gibi, rıhtımda donanımsız yatmakla yetinmeli ve dünyanın bilinen tüm uluslarının ve krallıklarının mutluluk açısından bu üç kez kutsanmış ulusa ve Kenan ülkesinin meleksi krallığına, İngiltere'mizle bağdaşmadığını içtenlikle söylemeliyim” (Butler, 2019, s. 149).

Rusya'da on yedi yıl geçiren seyyah, bu süre içerisinde farklı birçok ülkeyi de ziyaret etmiştir. Siyasi ve bireysel konular onun ilgisini kitlesel meselelerden daha fazla çekmiştir. Kuzey ve Doğu Avrupa'da seyahat ederken Rus, Leh, Alman ve İskandinav birçok mühim şahsiyete denk gelmiştir. Giles Fletcher, Rus ithalat ve ihracatının analizini yaparak boyarların mal varlıklarını ve topraklarını listelemiştir ancak Jerome daha çok kendini ön planda tutarak, IV. İvan'la olan münasebetlerini, deniz gücü hakkında yaptığı sohbeti, Boris Godunov ile olan olumlu ve garip ilişkilerini, Şçelkalov'un sinsiliklerini ve Danimarka Kralı II. Frederik tarafından sert bir şekilde reddedilişini anlatacaktır (Butler, 2019, LXXXV). Sör Jerome Horsey ve onun gibi yazarlar, IV. İvan devr-i saltanatının zalim doğasını okuyucuya sergilemiş ve kraliçenin erdemlerini yüceltmişlerdir. Her ne olursa olsun bu tür eserler okunurken taşıdığı siyasi emeller unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- ACAR, S. (2008). *Kâsım Hanlığı (1445-1681)*. İstanbul: IQ Yayınları.
- BERRY, L. - R. CRUMMEY. (1968). *Rude and Barbarous Kingdom: Russia in the Accounts of Sixteenth-Century English Voyagers*. Madison WI: University of Wisconsin Press.
- BOND, E. A. (2016). *Russia at the Close of the Sixteenth Century, comprising the Treatise “Of the Russe Common Wealth” by Dr. Giles Fletcher; And the Travels of Sir Jerome Horsey, Knt; Now for the First Time Printed Entire from his own Manuscript*. London: Hakluyt Society, 1856; repr. London: Forgotten Books.
- BUTLER, J.A. (Ed.). (2019). *Sir Jerome Horsey's Travels and Adventures in Russia and Eastern Europe*. Newcastle upon Tyne, UK: Cambridge Scholars Publishing.
- DE MADARIAGA, I. (2005). *Ivan the Terrible, First Tsar of Russia*. New Haven: Yale University Press.
- HUNNEYBALL, P. (2010). “Sir Jerome Horsey”, in A. Thrush and John P. Ferris, *The History of Parliament: The House of Commons 1604-1629*. Cambridge: Cambridge University Press.

- KURAT, A.N. (2020). *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- PAVLOV, A. - M. PERRİE (2003). *Ivan the Terrible*. Abingdon, UK: Routledge.
- PERRİE, M. (1995). *Pretenders and Popular Monarchism in Early Modern Russia: The False Tsars and the Time of Troubles*. Cambridge: Cambridge University Press.
- POSSEVİNO, A. (1977). *The Moscovia of Antonio Possevino, S.J. (1586)*, (İngilizceye Çev. Hugh F. Graham). Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- SEVASTYANOVA, A.A. (1990). *Djerom Gorsey: Zapiski o Rossii. XVI- Naçalo XVII B.* Moskova: İzdatelstvo Moskovskogo Universiteta.
- STADEN, H. V. (2016). *Korkunç İvan Zamanında Rusya*. (Çev. Serkan Acar-Gülşah Hasgüçmen). İstanbul: Selenge Yayınları.
- STOUT, F. (2015). *Exploring Russia in the Elizabethan Commonwealth: The Muscovy Company and Giles Fletcher the Elder (1546-1611)*. Manchester: University of Manchester Press.
- VOLKOV, S. (2020). *Romanov Hanedanı: 1613'ten Devrime Rus Kültür Tarihi*. (Çev. Sabri Gürses). İstanbul: Alfa Yayınları.
- WILLİAN, T.S. (1956). *The Early History of the Russia Company, 1553-1603*. Manchester: University of Manchester Press.
- WILSON, F. M. (1971). *Muscovy: Russia through Foreign Eyes, 1553-1900*. London: Allen and Unwin.
- ZİMİN, A. A. (1964). *Opriçnina Ivana Groznogo*, Moskova.

Makaleler

- ATTMAN, A. (1981). "The Russian Market in World Trade, 1500-1860". *Scandinavian Economic History Review*. 29 (3): 177-202.
- CROSKEY, R. (1978) "The Composition of Sir Jerome Horsey's Travels". *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. 26 (H. 3): 362-375.
- VERNADSKY, G. (1954). "The Death of Tsarevich Dimitry: A Reconsideration of the Case". *Oxford Slavonic Papers*. 5: 1-19.
- WRENN, C. L. (1969). "The Earliest English Students of Russian," *Brno Studies in English*. 8 (1): 197-203.

Makale Gönderim Tarihi: 26.12.2024

Yayına Kabul Tarihi: 14.01.2025

Araştırma Makalesi

Rumeli Cephesinde Osmanlı Ordusunda Yaralı Askerlere Verilen Sağlık Hizmetleri (1695-1807)

Tahir Sevinç *

öz

Bu makalede 17. yüzyılın sonlarından 19.yüzyılın başlarına gelinceye kadar Osmanlı Devleti ile Avusturya ile meydana gelen savaşlarda yaralanan Osmanlı askerlerinin durumu ve bu askerlere uygulanan tedaviyle beraber, hizmetlerine mukabil onlara sağlanan diğer yardımlar ele alınmıştır. Konu içerisinde askerlerin yaralanma sebepleri ve yaralanmalara karşı alınan önlemlere özellikle yer verilmiştir. Savaşlarda yaralanan askerlerin sağlık problemlerini gidermede devletin ortaya koyduğu çözüm yöntemleri ve bakışına dair resmi anlayışa, arşiv kaynakları, kronikler ve akademik anlamdaki diğer çalışmalardan istifadeyle yer verilmiştir. Bu noktadan hareketle çalışma muharebe sırasında yaralanan ve hastalanan askerlerin tedavisi için alınan önlemler, saray hekimleri ve cerrahlarının görevlendirilmesi ve tedavi için kullanılan ilaç, araç ve gereçlerle tedavi sonrasında devletin aldığı diğer sosyal çalışmaları kapsamaktadır. Bu kapsamda yaralı askerlerin tedavisi için bunların cephe gerisine taşınması, cerrah ve hekimlerin gerekli müdahalede bulunarak memleketlerine gönderilmesine yönelik atılan adımlar, devletin cepheye yakın sağlık sorunlarına karşı aldığı önlemleri göstermektedir. Cephe gerisinde yaralı ve hasta askerlerin yanı sıra, savaşta silahları kırılan askerlere kılıç ve tüfek gibi silah tedarikiyle beraber onların ölen ya da yaralanan atlarının temini için de askerlere maddi yardım sağlanmıştır. Bu anlamda savaş sırasında hasta askerlerin parasal olarak çeşitli ihtiyaçlarının görülmesi ve gerektiğinde bunların emekli edilmesi amacıyla devletin kurumsal anlamda devrin ihtiyaçlarına cevap verecek profesyonel bir sağlık sistemi ve sosyal devlet örgütlenmesinin savaş ve cephe gerisinde başarılı uygulamalarını göstermek amacıyla çalışma akademik olarak bu konuların üzerinde yoğunlaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Avusturya, savaş, yaralı askerler, cerrahlar, tedavi ve ilk yardım.

Health Services Provided to Wounded Soldiers in the Ottoman Army on the Rumelian Front (1695-1807)

ABSTRACT

This article examines the situation of Ottoman soldiers who were injured and became ill in the wars between the Ottoman Empire and Austria from the late 17th century to the early 19th century, and the treatment given to these soldiers, as well as other aid provided to them in return for their service. The subject particularly covers the reasons why soldiers were injured and the precautions taken against injuries. The official understanding of the solution methods and perspectives put forward by the state in eliminating the health problems of soldiers injured and sick in wars is given by utilizing archival sources, chronicles and other academic studies. Starting from this point, the study covers the precautions taken for the treatment of soldiers injured and sick during the war, the assignment of palace physicians and

* Doç. Dr. Tahir Sevinç, Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, tahirsevinc@klu.edu.tr, ORCID 0000-0003-1814-6748.

surgeons, and the medicines, tools and equipment used for treatment, as well as other social work undertaken by the state after treatment. In this context, the steps taken to transport wounded soldiers behind the front for their treatment, the necessary interventions by surgeons and physicians and their sending them back to their homelands show the precautions taken by the state against health problems while they were at the front. In addition to the wounded and sick soldiers behind the front, financial aid was provided to soldiers whose weapons were broken in the war, as well as weapons such as swords and rifles, to provide for their dead or injured horses. In this sense, the study focused on these issues academically in order to show the successful applications of a professional health system and a social state organization that would meet the institutional needs of the state in the war and behind the front, in order to meet the various financial needs of sick soldiers during the war and to retire them when necessary.

Keywords: Ottoman Empire, Austria, , war, wounded soldiers, surgeons, treatment and first aid.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde sefer kararı alındıktan sonra savaşın başarılı bir şekilde tamamlanması için ulaşım, mühimmat, seferberlik, iaşe ve finansman işleri kurgulanırken, orduda sağlık organizasyonu açısından da herhangi eksikliğin yaşanmaması için ordunun hareketinden önce gerekli tedbirler alınırdı. Savaş sırasında vücudunun farklı yerlerinden yaralanan askerlerin tedavisi muharebenin sonucuna etki eden etmenler arasında olup, savaşı başarılı bir şekilde sonlandırmak için ordudaki muharip kuvvetlerin tedavisi büyük önem taşıyordu. Bundan dolayı savaş sırasında yaşanabilecek yaralanmalara karşı cerrah ve hekim sayısı gözden geçirilerek ordu bünyesinde çeşitli birimlerde cerrahlar istihdam edilirken, seferde görev almış cerrahları harcırah, yiyecek ve içecek ihtiyaçlarının yanısıra, savaşta yaralanan askerlerin tedavisinde kullanacakları ilaç ve ecza malzemesine dair ihtiyaçları da giderilmiştir. (Çağatay, 2024, 25/1, s.112-113, 119).

1. Yaralanmalar

Savaşta askerlerin karşılaştığı en önemli sorun yaralanmadır. 17. yüzyılın son çeyreğinde piyade askerlerin tüfek kullanımının artmasına rağmen, göğüs göğüse yapılan vuruşlarda kılıç kullanımının devam etmesi, askerlerin yaralanmasını da artırmıştır (Voçelka, C.XXXI,1978, s.22).Osmanlı ve Avusturya orduları arasında cereyan eden muharebeler öncesinde her iki ordunun stratejik taktikleri birbirlerine karşı metrisler alma şeklinde de gerçekleşmiş, metrisler alarak birbirine yaklaşan ordular, karşı tarafın top ve tüfek menziline girmesini beklemişlerdi.(Topal, 2001, s.177-179; Tımışvarlı Ali bin Mehmed, vr. 140a-140b; Özcan, Anonim Osmanlı Tarihi, s. 120.). Örneğin, 1 Eylül 1739 tarihinde Rus General Münich Hotin Kalesi'ni kuşattığında Genç Ali Paşa komutasındaki (Uzunçarşılı, 1995, C. IV/1, s.291-292) yeniçeri ve serdengeçtiler kol, el, bacak ve başlarından çeşitli yaralar almışlardı. (BOA,D.BŞM.D, 2340, 1739,s.2, 13 Cemaziyülahir 1152/17 Eylül 1739).

Tüfek ve humbara gibi ateşli silahlar ve patlayıcıların etkisiyle askerlerin yaralanmaları da kaçınılmaz olmuştur. Nitekim 1739'da Ruslarla girişilen Hotin Muharebesi'nde Mustafa adlı yeniçerinin bir yanağından giren kurşun diğer yanağından çıkmış, sol kulağına kurşun isabet eden Ömer adlı bir diğer yeniçerinin kulağı sağır olmuştu. Öte yandan sağ kulağına kurşun isabet eden İbrahim adlı bir başka yeniçerinin

kulağı parçalanmış, İbrahim adlı bir diğer yeniçerinin ise sol ayak topuğu kurşunla yaralanmıştı. Bu savaşta Mehmed adlı topçu askerinin, dūřman tarafından atılan humbaranın etkisiyle de iki kalça kemiği kırılmış, yine aynı muharebede bazı askerlerin ağzına isabet eden humbara parçalarının etkisiyle dişleri kırılırken, ağızlarında ciddi yaralanmalar oluşmuştur (BOA, D.BřM.d, 2340, s.2).

Savaş sırasında humbara kadar öldürücü bir etkiye sahip bulunan diğer bir ateşli silah da toplardan fırlatılan güllerdi. (Agoston, 2012, s.240-42). Mesela 1739 Hotin Muharebesi'nde atılan güllenin etkisiyle Hasan Ali adlı askerın sol burnu, Halil Ali adlı yeniçerinin ise sol el bileği kırılmıştır. (BOA,D.BşM.d, 2340, s.4). Örnekler sayılamayacak kadar çoktur. Aşağıda tablolarda askerler ve yaralarına dair bir fikir edinilebilir.

Askerin ismi	Bulunduğu Yer	Askerin Yarası
Mehmed Ali	Nevrekob Kazası	Sağ elinin bir parmağı ve vücudunun çeşitli yerinden
Ahmed Ali	Zihne Kazası	El ve ayağından
Mehmed Mustafa	Zihne Kazası	Pazı ve belinden
Kirov	İnebolu	Sağ kolundan
Hasan Abdullah	Tikveş Kazası	Vücudunun çeşitli yerinden
İbrahim Ali	Siroz Kazası	Ayağından
Hasan Ali	Hayrabolu	Vücudunun çeşitli yerinden
Selahattin	Bergos	El ve ayağından
Vasır	Kesriye	Belinden ve başından
Mahmut Mustafa	Demirhisar	Birçok yerinden
Osman Halil	Demirhisar	Birçok yerinden
Hasan Ahmed	Karadağ	Birçok yerinden
Hasan Fazlı	Tırhala	Parmağından
Ömer Ebubekir	Tırhala	Dirseğinden
Esteban	Köprülü Kazası	Birçok yerinden
Yavan	Çırpan Kazası	Belinden

Yani	Pazarcık Kazası	Ayağından
iki asker	Görice Kazası	Ayağından
İbrahim İsmail	İvraniye	El ve ayağından

Tablo 1: Rumeli’de çeşitli kazalarda yaralanan piyade yerli askerlerin 31 Ağustos 1719 tarihli kayıtları.¹

Osmanlı ordusunda muharip gücü oluşturan yeniçeriler, savaşta en fazla yaralanan askeri zümreyi oluşturmaktaydı (Beydilli, 2013, C.43, s.450-462). Mesala, 1771 yılında Ruslara karşı girişilen Tolcu Muharebesi’nde yaralanan askerlerin çoğu yeniçerilerden oluşmuştur. Askerlerin vücutlarındaki yaralanmalar tüfeklerle atılan kurşunların yanı sıra, boğaz boğaza yapılan vuruşmalarda kullanılan kılıç ve süngülerin etkisiyle oluşmuştur. (Parvev, 1995, s.123; Zinkeisen, C. 7, 2011, s.107).² Tolcu’da yaralanan askerlere, durumlarına göre 3-30 kuruş arasında para yardımında bulunularak isimleriyle beraber buldukları ocak ve bölükleri deftere kaydedilmiştir. (BOA, D.BŞM, 4210, s.2).

Askerin ismi	Bulunduğu Ocak ve Bölük	Askerin Yarası
Abdi Osman	Yeniçeri	Sol ayak kurşun yarası
Ali Mehmed	Yeniçeri	Sol kasık ve kalça kemiği
Mehmed Hasan	Yeniçeri	Sağ baldır kurşun yarası
Mustafa Ahmed	Yeniçeri	Baldır ve kalça kurşun yarası
Mehmed Osman	Yeniçeri	Sol kulak kurşun yarası
Hüseyin İbrahim	Yeniçeri	Başından kurşun yarası
İsmail	Yeniçeri 2.Bölük	Sağ taraf kurşun yarası
İsa Ali	Yeniçeri 61.cemaat	Sağ ayak kurşun yarası
Mehmed İsmail	Yeniçeri 61.cemaat	Sol omuz kurşun yarası
Hüseyin Hasan	Yeniçeri 47.bölük	Sağ omuz dağılmış
Mehmed Osman	Yeniçeri 5.bölük	Sol kulağında kurşun yarası

¹ BOA, D.BŞM.d, 1393, s.2-3’den derlenmiştir.

² 7 Eylül 1695 tarihinde Lipova Kalesi’nin fethi sırasında Avusturya ile meydana gelen muharebede boğaz boğaza yapılan vuruşmalardan sonra kale fethedilmişti.bkz. Parvev, 1995, s.123;. Ayrıca bkz. Zinkeisen, 2011, C.7, s.107.

Salih İbrahim	Yeniçeri	Sağ ayak ve sol baldır
Mehmed İsa	Yeniçeri 63.cemaat	Sol kalça kemiği kırık
Mehmed Ali	Yeniçeri 29.cemaat	Sağ ayak kırık
Mehmed Hüseyin	Yeniçeri 63.cemaat	Gözünde kurşun yarası
Hüseyin	Yeniçeri	Sol ayak kılıç yarası
Osman Mehmed	Yeniçeri 25.bölük	Sağ taraf habbe yarası
Mehmed Ali	Yeniçeri 25.bölük	Sol el ve baştan kılıç yarası

Tablo 2: 1771 Tolcı Muharebesi'nde çeşitli yerlerinden yaralanan bazı yeniçerilerin isimleri, bağlı buldukları bölük ve cemaatler³

2. Tedavi

a. Cerrahi Müdahale

17. ve 18. yüzyılda yaralı askerlerin tedavisine yönelik cerrahi müdahalelerde, yaralı ve hastaların tedavisi için ilaç ve ecza malzemesiyle beraber, astar, çadır, tencere, güğüm, leğen, ibrik, fener, çuval, mengene, kerpeten, testere, eğe ve diğer aletlerin cerrahi müdahaleler için kullanılmıştır. (Sarı, 1993, s.423-24; Çağatay,Osmanlı Ordusunda Orduda Kullanılan İlaçlar , s.117.).

Savaşta yaralanan askerlere yönelik cerrahi müdahalelerde hekim ve cerrahlara tedavi için gerekli ecza malzemesi sağlanırken, cerrahların bilgisi dahilinde hazırlık yapılmıştır. Nitekim, Orduda görevli tabip ve cerrahlar yaralı ve hastalara ilk müdahaleyi yapmak için cerrahi ve mühimmat takımlarının içinde olduğu cerrah sandıkları bulunurdu. Cerrahların görevlerini eksiksiz yapmak için ilaç ve ecza malzemesiyle ile makas, bıçak, kaşık, terazi ve bez gibi cerrahi alet ve araçlarla temel ihtiyaçları giderilirken, (Çağatay, Osmanlı Sefer Organizasyonu, s.176) hizmetlerine karşılık devletten ücret almışlardır. (Kocaoğlu, 2020, s.544-45). 1695 yılında orduyla beraber hareket eden cerrahlardan her birine beşer kuruş ücret ödenmiştir (BOA, D.BRZ, 110/5-25, 6 Rebiyülevvel 1107/15 Ekim 1695). 1737 yılında da cerrahlık meslek ve ilminde mahir sekiz cerrah orduda hazır bulunurken, (BOA,C.As, 587/20321, 3 Safer 1150/2 Haziran 1737), 1738'de Kırım'a görevlendirilen iki cerrahtan her birine 6.000 akçe harcırah verilmiştir.(Çağatay, Osmanlı Sefer Organizasyonu, s.176).

Savaşta yaralanan Osmanlı askerlere doğru tedaviyi sağlamak amacıyla usta ve uzman kişilerden seçilen görevli cerrahların sayısı da önemli bir husus olmuştur. Nitekim 21 Eylül 1695'te Lugoğ'da meydana gelen muharebede bin Osmanlı askeri yaralanmıştı. Yaralı askerlerin tedavisi için 20 cerrah hekim görevlendirilmışti. (BOA,D.BRZ, 110/4-25, 17 Safer 1107/27 Eylül 1695). Bu süreçte ilerleyen zamanlarda cerrahlara verilen önem

³ BOA, D.BşM.d,, 4210, s.2'den derlenmiştir.

artarken, 1726 yılında ağa kapısı karhanesinde maaşlı bulunan cerrahların sayısı 44(BOA, MAD.d, 17008, s.17.), 1737 yılındaysa 40 olarak kayda geçmiştir. (BOA,MAD,d, 17131, s.15). 1737’de de sefer için orduya sekiz cerrah vazifeli kılınırken, aynı seferde Bender askeri için de altı cerrah görevlendirilmişti. (Çağatay, Osmanlı Sefer Organizasyonu, s.175-177). Osmanlı sarayındaki cerrahlardan önemli bir kısmının savaşa götürülmesi, yaralıların tedavisine verilen ehemmiyeti gösteren önemli bir husus olmuştur. (Bayat, C.8, 1991, s.491).

Yaralı askerler sınırdaki kalelere nakledilirken, tedavi amacıyla gönderilen cerrahların harcırah ve yiyecek ihtiyaçlarının giderilmesi de işlerini yapmaları hususunda önem arz etmiştir. Mesala, 1739 yılında Niş Kalesi’ne iki ordu cerrahı görevlendirilirken, cerrahlara 50’şer kuruş harcırah verilmişti. Kaleye vardıklarında cerrahlardan her birine yiyecek olarak günlük iki çift ekmekle beraber birer kıyye (1250 gr.) et temin edilmiştir. (BOA,C.SH, 10/459, 23 Muharrem 1152 /2 Mayıs 1739). Aynı yıl içerisinde yaralı askerlerin tedavisi için Boğdan’ın kuzeyinde Turla (Dinyester) Irmağı kıyısında bulunan Bender’e (Eyice, 1992,C.5,s.431-32) de üç cerrah gönderilerek, yolculuk sırasındaki ihtiyaçları için 50’şer kuruş harcırah ödenmişti. Görev yerine vardıklarında cerrahlara Kili defterdarı tarafından günlük birer çift ekmek ve yarımşar kıyye (625 gr.) et verilmiştir. (BOA,C.SH, 10/459, 25 Muharrem 1152 /4 Mayıs 1739).

b. İlaç Tedariki

Savaşta askerlerin tedavisinde önemle rol oynayan cerrahlar tecrübeli hekimlerden oluşurken, bunlar ilaç yapımında, yara, kırık ve çıkıkların tedavisinde uzmanlaşmışlardı. (Sarı, Osmanlı Darüşşifaları, C.8, 1999, s.504-505). Orduda görevli cerrah ve hekimlere tedavi için sargı bezi, merhem ve ecza malzemesi görevli pazarbaşı tarafından satın alınarak temin edilirken, yaraları sarmada kullanılan astar bezi gibi bir kısım malzeme de Cebehane-i Âmire’den karşılanmıştır. (Kılıçarslan, 1993, s.182-183). Askerlerin tedavisinde kullanılan malzemelerin bir bölümü, geleneksel yöntemlerle ilaç yapımında kullanılan bal, sirke, tuz ve yumurta gibi nebatî, hayvanî ve madensel ilaç ve ilaç yapımında kullanılan malzemelerden oluşmuştur. (Çağatay, Osmanlı Ordusunda Kullanılan İlaçlar, s.119). Örneğin,1695 yılında ordu Pazarbaşısı Hasan, Tuna Nehri donanmasında görevli Cerrah Hamzazade’ye yaralı askerlerin tedavisi için bal, sirke, tuz ve yumurta temin etmiştir. (BOA, İE, SH, 2/147, 23 Muharrem 1107(3 Eylül 1695; İE.As,49/4501,)

Savaş sırasında askerin temel gereksinimi, düşman karşısında korku ve sinir bozukluklarının giderilmesi kadar, savaşta yaralanan askerin kanamasının durdurulmasıydı. Bu sebeple **kişniş, mazi, mıknatıs, kehribar ve kardeş kanı** gibi bitkisel, hayvansal ve madensel ilaçlar yaralı ve hasta askerlerin kanamalarını durdurmak için kullanılmıştır (Çağatay, Osmanlı Ordusunda Kullanılan İlaçlar, s.123-25). Nitekim 1715 yılında Moton Kalesi kuşatmasında yaralı askerlerin tedavisi için “kardeş kanı” adı verilen ecza malzemesi, her bir dirhemi 4’er para bedelle Cebecibaşı Mehmed Ağa tarafından

satın alınarak görevli cerraha teslim edilmiştir. (BOA, HAT,1664/85, 15 şaban/16 Ağustos 1715).⁴

Savaş için ordu ve donanmanın farklı askeri birimlerine henüz sefer vakti gelmeden, kiş mevsiminde cerrahlar görevlendirilirken, (Bostan, Osmanlı Bahriyesinde Sağlık Hizmetleri, 2006, s.113), tedavide kullanılacak ecza malzemesi de Cebehane-i Âmire'den temin edilmiştir. (Kılıçarslan, 1993, s.182-183). Örneğin, 1738 yılında Avusturya'yla meydana gelen muharebede Tuna Nehri'nin karşı tarafındaki yaralılar için Cebehane-i Âmire'den 20 top astar bezi temin edilirken, (BOA, C.As,1222/54855, 24 Rebiyülevvel 1151/12 Temmuz 1738), 1771 yılında sefere katılan Topçu Ocağı askerlerinin tedavisi için görevlendirilen cerrahlara gerekli ilaç ve ecza malzemesi de aynı yerden verilmiştir.(BOA,C.SH,19/912, 5 Rebiyülevvel 1185/18 Haziran 1771). 1807 yılında da muharebe nizamını almış Osmanlı donanmasında görevli cerrahlara astar bezi, merhem ve diğer ecza malzemesinin temini için emir verilirken (BOA, HAT,260/14998, 29 Zilhicce 1221/9 Mart 1807), 1771 yılında yaralanan askerlerin tedavisi için gerekli ecza ve ilaç terkinde kullanılacak malzemeler Cebehane-i Âmire'den tedarik edilmiştir. (BOA, C.SH, 19/912, 5 Rebiyülevvel 1185 (18 Haziran 1771).

ilaç ve ecza malzemesi	Miktarı	ilaç ve ecza malzemesi	Miktarı
Astar bezi	10 top	Kenger	0,5 kıyye
Balmumu	1 kıyye	Sabun	0,5 kıyye
Zeytin yağı	1,5 kıyye	Safran	150 dirhem
Tatlı sakız	100 dirhem	Estaviç	100 dirhem
Çam sakızı	1 kıyye	Katran	2 kıyye
Kardeş kanı	0,5 kıyye	Kafur	100 dirhem
Anzerut (Kekik otu)	0,5 kıyye	Süt yağı	1 kıyye

Tablo 3: 1771 yılında sefere katılan Topçu Ocağı askerlerinin tedavisi için Cebehane-i Âmire'den temin edilen ilaç ve ecza malzemesi.⁵

Hekim ve cerrahlar tarafından -yaralı ve hasta askerlerin tedavisi için “**anzerut**”, öksürük ve akciğer yaraları için **çam sakızı**, yara tedavisi ve kanamaları durdurmak için “**kardeş kanı**”, öksürük ve diş ağrısı için **katran**, çeker hastalığı ve tansiyon için **zeytinyağı**, öksürük ve bel ağrısı için **safran**, şiddetli kulak ağrıları için **kafur**, **hazımsızlığı giderip sinirleri güçlendirmek amacıyla kenger**, **merhemlerin sinir ve göğüs sertliği için**

⁴ Kardeş kanı adı verilen ecza malzemesi için 5120 akçelik (32 kuruş) gerekli ödemenin yapılması için muhasebe-i evvel kaleminden hazine tezkeresi verilmiştir. Bkz. BOA, HAT,1664/85, 15 şaban/16 Ağustos 1715).

⁵ BOA, C.SH, 19/ 912'den derlenmiştir.

balmumu gibi bitkisel, hayvansal ve madeni bir çok ilaç ve ecza malzemesi de temin edilmiştir(Çağatay, Osmanlı Ordusunda Kullanılan İlaçlar,s.128-132).Cerrahların isteğiyle temin edilen ecza malzemesi cerrahları yaralı ve hasta askerlerin tedavisini kolaylaştırdığı gibi, cephe gerisinde sağlık işlerinin doğru ve hızlı işleyişiyle seferlerin sonucunu olumlu etkileyen iyi teşkilatlanmış bir sağlık organizasyonunun varlığını da ortaya koymaktadır.

3. Yaralı Askerlerin Parasal Olarak Motive Edilmeleri

a. Bahşiş

Savaşta yaralanan askerlerin motivasyonunu artırmak ve ihtiyacını gidermek maksadıyla devlet tarafından askerlere maaşla birlikte bahşiş verilmiştir. 17. yüzyılın sonlarında savaşlarda top ve tüfek yaygın olarak kullanıldığından, kale kuşatmalarında açıktan yapılan saldırılarda askerlerin yaralanmaları daha kolay bir hal almış,⁶ devlet yaralı askerlerin ihtiyacını gidermek ve onları motive etmek maksadıyla para yardımıyla bulunmuş (BOA,D.BRZ, 110/5-91, 2 Rebiyülevvel 1107 /11 Ekim 1695)⁷, sefere katılan tımarlı askerlerin tımarlarına da zam yapmıştır.(BOA, MAD.d,9880, s.86-87, 29 Rebiyülahir 1107(7 Aralık 1695).

Yaralı askerlere devlet tarafından yapılan yardım, savaşta gösterdikleri yararlılıklarla beraber aldıkları yaranın cinsine göre değişmiştir. Askerlere yapılan yardım miktarındaki artış, bazı askerlerin yaralarının ağır ve öldürücü olmasıyla, daha çok belirginlik kazanmıştır. Nitekim, 1695 yılında Avusturya'yla girişilen muharebede ayağında kurşun yarası bulunan bir yeniçeriye 2, kolunda kılıç yarası bulunan bir başka yeniçeriye 3, göğsünde kurşun yarası bulunan bir diğer yeniçeriye ise 4 "hasene sikke" para yardımı yapılmıştır. (BOA, MAD.d,4174, s.2).

Avusturya'yla yapılan muharebelerde piyade leventler ve tımarlı sipahiler ön plana çıktığından savaşta yaralanan piyade leventler ve tımarlı sipahilere ödenen bahşiş miktarı değişkenlik göstermiştir. Örneğin, 1696 yılında Avusturya cephesinde Sivas, Rumeli, Halep, Silistre, Adana ve Maraş eyalet valilerinin idaresindeki yaralı leventlere 9-20 kuruş arasında bahşiş verilirken, aynı muharebede yaralanan Canik, Kastamonu ve Saruhan Sancak'ının tımarlı sipahilerine bahşişle birlikte yaralanan atları için 15-20 kuruş arasında değişen bedel ödenmiştir. Ödenen paranın miktarıyla ilgili kaynakta herhangi bir bilgi bulunmazken, tımarlı sipahilere yapılan ödemedeki fazlalık atlarının da yaralanmasıyla ilgilidir. (BOA, MAD.d, 21489, s.33-35).

⁶ Tarih boyunca kaleler, yapıları ve kalelerdeki savunma sistemleri için bkz Eyice, 2001,C.24, s.234-42.

⁷ 1695 yılında Titel Kalesi'nin kuşatılmasında yaralı askerlere verilen bahşiş için aynı belgede gösterilmiştir. bkz. BOA, D.BRZ, 110/5-91.

Yaralı Leventler	Ödenen (kuruş)	Yaralı tımarlı sipahiler	Ödenen (kuruş)
Sivas valisinin idaresinde	17,5	Canik Sancağı atları yaralananlara	15
Rumeli valisinin idaresinde	14,5	Canik Sancağı tımarlı sipahileri	24
Halep valisinin idaresinde	17,5	Kastamonu Sancağı atları yaralanan	20
Silistre valisinin idaresinde	22,5	Kastamonu Sancağı tımarlı sipahileri	18
Anadolu valisinin idaresinde	9	Saruhan Sancağı tımarlı sipahileri	20
Adana valisinin idaresinde	15	Saruhan Sancağı atları yaralananlara	20
Maraş valisinin idaresinde	20		

Tablo 4: 1696 yılında Avusturya cepesinde eyalet valilerinin idaresinde bulunan yaralı piyade leventler ve tımarlı sipahilere ödenen bahşış miktarı.⁸

Avusturya'yla meydana gelen muharebelerde yaralanan bostancılarla beraber saray baltacılarına buldukları görev ve mevkileri gereği ödenen yardım miktarı da yüksek olmuştur. Zira Osmanlı sarayında harem ile şehzade ve sultanların hizmetini gören saray baltacılarına (Özcan, C.5, 1992, s.34), saraya ait bağ, bahçe ve İstanbul ile adaların muhafazasından sorumlu bostancılara (Özcan, C.6, s.309) nazaran daha yüksek ücret ödenmiştir. Nitekim,1696 yılında muharebede yaralanan İstanbul ve Edirne bostancılarından her birine 25,5 kuruş ödenirken, aynı muharebede yaralanan saray baltacılarına 30'ar kuruş verilmiştir. (BOA,MAD.d, 21489,s.52).

b. Yaralı Askerlere At Temini için Para Yardımı

Savaşta yaralanan askerlerle birlikte, binek olarak kullanılan ve ordunun ağırlığını taşıyan atlar da çeşitli yerlerinden aldığı yaralarla kullanılmaz hale gelmiştir.⁹ Daimî olarak ordunun hareketini sağlayan atların savaşta yaralanması, atlı askerlere devletin yardımda bulunmasını zorunlu kılmıştır. Ancak savaşta yaralanan veya ölen atların yenisinin temin edilmesi, oldukça zor bir durumdu. Özellikle sınır bölgelerinde at temin etmek kolay olmadığı gibi, savaş ortamında ata duyulan temel gereksinim at fiyatlarının yükselmesine neden olmuştur. Bunun tek tesellisi bazı yaralı atların iyileşebilme imkanının bulunmasıydı. Bu nedenle atları yaralanan askerlere para yardımı yapılırken, atı ölene yenisini temin etmek maksadıyla at bedeli ödenmiştir. 17.yüzyılın sonlarında Avusturya cepesinde atları hafif şekilde yaralanan askerlere bir kuruş bahşış ödenirken, (BOA,MAD.d), 4174, s.15-16), atları ağır bir şekilde yaralananlara ödenen para, 10 kuruşa kadar yükselmiştir. Çatışmada atları ölen askerlere 15-20 kuruş arasında bedel

⁸ BOA, MAD.d, 21489, s. 33-35'ten derlenmiştir.

⁹ Osmanlı Devleti'nde eyalet askerleriyle diğer askerler ve hayatın çeşitli alanlarında atın kullanımı için bkz. Halaçoğlu, 1991, C.4, s.28-31.

ödenirken, (BOA,MAD.d, 21489, s.33, 40),¹⁰ cepheye at temin etmenin zorluğu, askerlere ödenen at bedelinin de yükselmesine yol açmıştır.(BOA, D.BRZ, 110/4-87, 28 Muharrem 11078 Eylül 1695).

Savaş sırasındaki yaralılar Kapıkulu piyade askerleriyle sınırlı olmayıp, süvari askerlerin kendileriyle beraber atları da ciddi yaralar almıştır. (Özcan, 1998, C.24, s.531). Nitekim, Eylül 1716'da Tımişvar yolu üzerinde Avusturya taburuyla girilen muharebede, (Uzunçarşılı, C. IV/1, s.126), yaralanan Belgrad ve Tımişvar'daki askerlere para yardımı yapılırken, ölen atları için de at bedeli ödenmiştir. Yaralı Belgrad Kalesi'ndeki askerlere 14, Pançova'daki askerlerden her birine 15 kuruş ödenirken, atı yaralanan askerlerden her birine de 35 kuruş at bedeli ödenmiştir. (BOA, İE, 86/7787, 17 Ramazan 1128/4 Eylül 1716). 1738 yılında Macaristan cephesinde Avusturya ile girilen mücadelede yaralı bazı askerlere 25'er kuruş yardımın yanı sıra, 35'er kuruş da at bedeli ödenmiştir. (BOA,C.As, 871/38372,6 Rebiyülahir 1151/24 Temmuz 1738)

Muharebelerde Osmanlı askerinin yanı sıra, onların kullandığı atları da yaralanmıştır. Mesela 1739 yılında Osmanlı ve Rus orduları arasında meydana gelen Hotin Muharebesi'nde (Aydiner,2007, s.599-600), Mustafa adlı bir süvarinin atı vurulduktan sonra, kendisi de kolundan kurşunla yaralanırken, atları vurulan bir kısım asker de atından düşerek yaralanmıştır. Atları yaralanan askerlere 4-6'şar kuruş arasında maddi yardım yapılırken, atı kullanılmayacak durumda olanlara da 15'er kuruş at bedeli ödenmiştir. (BOA,D.BŞM.d,2340, s.2).

c. Silahları Zarar Gören Askerlere Para Yardımı

Savaş sırasında yaralı askerlerin kullandığı silahlar da zarar görmüş veya kırılmıştır. Devlet, bu durumda onların yaralarını sarmakla kalmamış, kırılan silahlarını da yenilemek maksadıyla onlara kılıç ve tüfek yardımında bulunmuştur. Bu konuda hem askerlerin silah ihtiyacını görmek hem de devletin zarara uğramasını önlemek için padişah ve sadrazamın güvenini kazanmış uzman kişiler görevlendirilmiştir. Görevliler yaptıkları incelemelerden sonra silahları zarar görmüş askerlere para yardımında bulunmuş ve silah bedeli ödemişlerdir. (BOA, D.BRZ,110/5-98, 12 Safer 1107/22 Eylül 1695).

Devletin yaralı askerlere yönelik yardımı, Kapıkulu Ordusu'nun yanı sıra eyalet ordusunu da kapsamıştır. Eyalet ordusundan yaralanan askerlere bahşiş verildiği gibi, kırılan tüfeklerini yenilemeleri için de silah bedeli ödenmiştir. (BOA, D.BRZ,110/5-112,28 Muharrem 1107/8 Eylül 1695). 17.yüzyılın sonlarında meydana gelen muharebe ve savaş ortamında silahları zarar gören askerlere, vazifelerini idame ettirebilmeleri için kılıç ve tüfek bedeli verilmiştir. 1695 yılında Avusturya ile meydana gelen muharebede tüfeği ve kılıcı kırılan bir yeniçeriye 30 "hasene sikke" (BOA,MAD.d, 4174, s.15), 1696 yılında savaşta kılıçları kırılan beş Mısır askerine 5'er kuruş (800 akçe) kılıç bedeli olarak(BOA, MAD.d, 21489, s.50), padişah ve sadrazamın huzurunda ödenmiştir.(BOA, D.BRZ, 110/4-88, 6 Safer 1107/16 Eylül 1695).

¹⁰ 1696 yılında Avusturya cephesinde atları yaralanan askerlere ödenen at bedeli ayrıntılı olarak aynı defterde gösterilmiştir. Bkz. BOA,MAD.d, 21489, s.33, 40).

4. Yaralı Askerlerin Cephe Gerisine Taşınması

Savaş ortamında yaralı askerlerin tespiti, tedavisi ve cephe gerisine taşınması önemli bir husus olmuştur. Savaş ortamında yaralı askerlerin durumları görevli bir mübaşir tarafından tespit edildikten sonra onların daha güvenli yerlere taşınması, bakım ve tedavilerinin sağlanması için uğraş vermişlerdir. Yaralı askerler savaş ortamından ökü arabalarıyla uzaklaştırılırken, yaralıların taşınması için yeterli miktarda arabayla birlikte ökü temin edilmiştir. (BOA,D.BRZ, 110/4-51,20 Safer 1107/30 Eylül 1695)¹¹ Nitekim 21 Eylül 1695 tarihinde Avusturya'yla yapılan Lugoş Muharebesi'nde yaralanan 1.000 askerden(Özcan, Zübde-i Vekaiyat,s.563-64; Kantemir, 1998, C. III, s.249), her beşi için bir araba tahsis edilmiştir.(BOA,D.BRZ, 110/4-51).

20 Temmuz 1739'da Osmanlı ve Avusturya orduları arasında meydana gelen Hisarcık (Karagöz, 2008, s.162) ve Belgrad muharebelerinde (Uzunçarşılı, C. IV/1, s.287-91), yaralanan yeniçeri askerleri 417 kuruş ücretle tutulan on iki gemiyle cephe gerisinde bulunan Vidin ve Rusçuk'a gönderilmiştir. (BOA, D.BşM, 3161/70, Gurre-i Cemaziyülahır 1152/8 Temmuz 1739). Savaş ortamından arabalarla uzaklaştırdıktan sonra güvenli yerlere nakledilen yaralıların tedavisi için cerrahlar görevlendirilmiş, cerrahların ihtiyaçlarını görmek üzere de harcırah verilmiştir. Nitekim, 1695 yılında yaralı askerlerin tedavisinde görevli 20 cerrahın her birine 120'er akçe harcırah verilmiştir (BOA, D.BRZ, 110/4-25, Safer 1107/Eylül 1695).

Savaşta yaralanan askerler cephe gerisinde de özel bakım ve dinlenmeye ihtiyaç duymaktaydılar. Bu nedenle yaralı ve hasta askerler, cerrah ve hekimler tarafından tedavi edildikten sonra, Edirne ve İstanbul'a gönderilmiştir. Sonbahar mevsiminin yaklaşmasıyla havalar soğduğundan yaralı askerler, Tuna Nehri üzerinden Karadeniz yoluyla İstanbul'a gönderilmiştir. (Sevinç, ,2013, C.I s.589-617).¹² Yaralı askerler Tuna Nehri üzerinden gemilerle Tuna Nehri'nin sağ kıyısındaki Vidin'e (Keil, 2013, C.43 s.103),¹³ daha sonra arabalarla kara yoluyla Edirne'ye nakledilmiştir. Nitekim yaralı askerleri taşımak üzere kiralanın gemilerin sahiplerine 1696 yılı sonbaharında her bir yaralı veya hasta asker için 8 para (24 akçe) nakliye ücreti ödenmiştir. Yaralıları taşıyan gemiler Tuna Nehri'nden önce Vidin'e giderken, buradan kara yoluyla Edirne'ye nakledilmiştir. Vidin'den Edirne'ye kadar olan seyahat on gün içinde mümkün olduğundan askerlere yiyecek olarak on günlük peksimet verilmiştir. (BOA,D.BşM, 1143/22, 22 Safer 1108/20 Eylül 1696). Yaralı askerlerin Edirne'ye varmalarından sonra ise İstanbul'a nakilleri için de arabalar tutulmuştur. Arabaların tutulmasından Edirne kaymakamı sorumlu olmuş, tutulan arabalarla yaralı ve hasta askerler Edirne'den İstanbul'a nakledilmiştir. (D. BşM, 1143/18,18 Safer 1108/16 Eylül 1696).

¹¹ 1695 yılında Avusturya taburu ile muharebede yaralanmış askerlerin savaş meydanından taşınması için araba tahsisi ve yaralı ökülerin kasap başına teslimi için aynı arşiv kaynağında gösterilmiştir.Bkz. BOA,D.BRZ, 110/4-51,20 Safer 1107/30 Eylül 1695.

¹² 18.Yüzyılda Tuna Nehri'nden İstanbul'a yapılan ulaşım ve nakliye faaliyetleri için bkz.Sevinç,,I, 2013, s.589-617.

¹³ Vidin'in coğrafi konumu ve idaresi için bkz. Keil, C.43, 2013, s.103.

5. Yaralıların Görevlerinin Ertelenmesi veya Emekli Edilmeleri

Savaşta yaralanan ve sakat kalan askerler devlet tarafından emekli edilirken, bunlara geçimlerini sağlamaları için belirli nispette maaş bağlanmıştır. Askerlere bağlanan maaş ve ödemeler devlete ait mukataa, gümrük ve muhassıllık gelirlerinden karşılanmıştır. Nitekim, 1695 yılında Avusturya ile girişilen Titel Muharebesi'nde yaralanan Halil-i Titel adlı askere Avlonya mukataasından günlük altı akçe maaş bağlanmıştır. Ancak Mukataa Emini Mustafa Ağa tarafından maaşına el konulduğunu kaza meclisine şikâyeti üzerine, maaşı kendisine iade edilmiştir. (BOA, AE. SMST.II, 8/746, 29 Şaban 1110/2 Mart 1699).

Benzer bir olay da 1771'de donanma kalyonlarında baş ağa olan Mihaliçli Hüseyin oğlu Hasan atılan düşman kurşunuyla yaralanmasıdır. Donanma Kaptanı Süleyman Paşa ve diğer kaptanlara sorulduğunda, 40 akçe maaşla emekliye ayrılması uygun görülerek İstanbul gümrüğünden kendisine 40 akçe maaş bağlanmıştır. (BOA, C.BH, 264/12205, 2 Safer 1158/6 Mart 1745).

Muharebe esnasında aldıkları yaraların etkisiyle el, ayak ve diğer uzuvlarını kullanamayan askerler de devletten, kendilerine geçinebilecekleri bir gelirin bağlanmasını talep etmişlerdir. Nitekim 1772 yılında beş yüz başı Develi Oğlu Seyyid Ali Ağa'nın bayraktarı, Fokşan'da Macarlarla girişilen muharebede Vezir Ali Paşa'nın maiyetinde savaşırken sağ elinden yaralanıp Diyarbakir voyvodalığı mukataasından kendisine geçinebileceği kadar bir gelirin bağlanması istenmiştir. Bunun üzerine talep ettiği yerden geçinebileceği kadar gelirin kendisine bağlanması hususunda ferman yazılmıştır. (BOA, C.As,110/49128, Gurre-i Zilhice 1183/28 Mart 1770).

Vazife karşılığında devletten maaş alan kapıkulu askerlerinin yanısıra, (Sunar, 2012, C. 42, s.124-26),¹⁴ maaşını tımar gibi belirli bir gelirden elde eden askerler de bulunmaktaydı. Askerler ellerindeki geliri muhafaza etmek amacıyla sefere katılarak savaştan sağ döndükleri taktirde, gelirlerinin bağlı bulunduğu birimi kullanmaya devam etmekteydiler. (İnalçık, 2012, C. 41, s.168-173).¹⁵ Ancak savaşın kaçınılmaz şiddeti nedeniyle askerlerin yaralanma ve ölümleri de doğal bir hal almaktaydı. Böyle bir durumda üzerlerine kayıtlı bulunan gelirler, boşa çıktığından aynı vazifeyi göreceğ birine verilirdi. (BOA, C.ML,594/24494, 1 Rebiyülahır1165/17 Şubat 1752),¹⁶ buna rağmen savaşın en amansız yönü düşman askerine esir düşmektir. Esir düştükten sonra askerlerin kurtulmaları oldukça zor bir durumdu. (Özel, 1995, s.382-89).¹⁷ Buna rağmen askerlerin kurtuluşu da padişah ve devlet adamları tarafından takdir edilen bir husus olup esaretten kurtulan askerler ödüllendirilirdi. Buna örnek olarak 8 Temmuz 1696'da sefer için Sofya

¹⁴ Osmanlı Devleti'nde yeniçeriler ve kapıkulu askerlerin askerlik vazifesi karşılığında aldıkları düzenli maaş olan ulufe için bkz. Sunar, 2012, C.42, s.124-26.

¹⁵ Osmanlı merkez vilâyetlerinde bir süvari birliğini ve askerî-idarî hiyerarşiyi desteklemek amacıyla yapılan ve tevarüs yoluyla geçmeyen tahsisatı ifade eden tımar sistemi için bkz. İnalçık, 2012, C.41, s.168-73.

¹⁶ 1752 yılında Dalkılıç Muharebesi'nde yaralandıktan sonra şehit düşen sipahi askerinin Koçhisar mukataasından yevmiye aldığı üç akçelik ulûfenin Kastamonulu Mehmed Murtaza isimli serdengeçti askerine tevcih edilmiştir. Bkz. BOA,C.ML,594/24494, 1 Rebiyülahır1165/17 Şubat 1752).

¹⁷ Tarih boyunca kullanılan esaret kavramı ve kanunî uygulamaları için bkz. Özel, 1995, C.11, s.382-89.

Sahası'nda bulunan II. Mustafa Avusturya'nın esaretinden kurtulan bir askere beş altın vermiştir. (BOA, TS.MA.d, 2350/1, s.1).

Yaralı askerlerin hareket etmeleri zor bir durum olduğundan, bunların dūřmana esir dūřmeleri daha kolay bir hal almaktaydı. Devlet yaralı esir askerini, kefaletini vermek suretiyle kurtarmaktaydı. Nitekim 1704 yılında Venediklilerle girişilen Eđriboz Muharebesi'nde kurşunla yaralanarak kolu kırılan bir asker Venediklilere esir dūřmüřtü. Esir askerini serbest kalması için 150 kuruş bedel ödenirken, bu kiři Selanik gümrük gelirinden birkaç akçe sadakayla beraber Antalya gümrük gelirinden yevmiye altı akçe gelikle emekliye ayrılmıştır. (BOA, C.BH,105/5076, 16 şaban 1111/14 Aralık 1704).

Savaşlarda yaralanan sadece askerler olmayıp, geri hizmet birimlerinde çalışanlar da savaşın amansız şiddetinden kaçamayarak yaralanmış ve iş yapamaz hale gelmişti. Böyle bir durumda yaralanan hizmet birimindeki elemanlar emekliliklerini istemişlerdir. Mesala,1697 senesinde Donanma-yı Hümâyün bünyesinde bulunan üç ambarlı kalyonlarda turacı olarak vazife gören Beşiktaşlı Mahmud Abdi çıkan deniz savaşında yaralanarak emekliliğini istemesi üzerine, İstanbul gümrük mukataasından üçer akçe yevmiye ile emekli olmasına karar verilmiştir. (BOA, C.BH,128/6199, 10 şaban 1115/19 Aralık 1703).

Sonuç

17.yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin Rusya ve Avrupa devletleriyle giriştiği uzun süreli muharebelerde yaralı ve hasta askerlerin sayısı artarken, yaralanmalarda kullanılan modern silahların tahrip edici gücü, hastalanmalarda da uzun süren savaşlar ve doğal sebepler ön plana çıkmıştır. Sefer ve savaşlar için iyi teşkilatlanmış bir devlet yapılanmasına sahip olan Osmanlı Devleti, sefer organizasyonları için uzun süren hazırlıkları, savaşta meydana gelmesi muhtemel hastalık ve yaralanmalara karşı aldığı önlemleri de kapsamıştır. Bu savaşların kazanılması kadar en az kayıpla neticelenmesi amacıyla sefer hazırlıkları kapsamında savaşlarda yaralanması muhtemel askerler için uzman sağlık personeli ve tedavide kullanılacak ilaç ve ecza malzemesi teminine son derece önem verilmiştir. Bu nedenle henüz seferlerin hazırlık aşamasında orduyla birlikte sefere katılmak üzere, oldukça uzman ve işinin ehli cerrah ve hekimler belirlenerek savaş sırasında ordunun yanında görevde bulunmaları sağlanmıştır. Uzman hekim ve cerrahlar tedavide kullanacakları ilaç ve ecza malzemesini Cebehane-i Âmire'den, bulunmadığı suretteyse pazarlardan ve esnaftan satın alınarak edviye sandığında muhafaza etmişlerdir.

Avusturya ve Rusya ile uzun süren savaşlarda yaralanan askerlere cerrah ve hekimler tarafından yapılan ilk müdahaleden sonra cephe gerisine taşınarak yine cerrah ve hekimler tarafından tedavi edilerek dinlenmeleri sağlanmıştır. Ancak bu askerlerin durum ve koşulları nedeniyle daha uygun bir ortamda tedavileri için hastanelere ve memleketlerine gönderilmeleri de şart olmuştur. Bu nedenle cephe gerisine taşınan askerlerin kimlikleri belirlenerek, tedavileri için teşhis ve muayeneler yapıldıktan sonra dinlenmeleri sağlanmıştır. Tedavi edilen askerlerden uzun bir dinlenme sürecinin ardından savaşamayacak durumda olanlar Tuna Nehri kıyısındaki gemilerle nehrin karşı

yakasına taşındıktan sonra arabalarla Edirne ve İstanbul'a getirilip, buradan memleketlerine gönderilmişlerdir.

Savaş sırasında hastalanan ve yaralanan askerlerin çeşitli ihtiyaçları görülürken, gerektiğinde devlete verdikleri hizmete mukabil emekli edilmişlerdir. Bu anlamda yaralı ve hasta askerlere gördükleri hizmet karşılığında harçlık ve bahşiş verilirken, savaşta silahları kırılan askerlere de kılıç ve tüfek tedarikleri için silah bedeli, yaralı ve ölü atları için iyi bir at bedeli ödenmiştir. Bu sebeple kılıç ve tüfekleri kırılan askerlere daha sonra temin etmeleri için iyi birer kılıç ve tüfek bedeli ve savaşta atları ölen veya yaralanan sipahi askerlere de iyi bir at bedeli ödenerek at temin etmeleri sağlanmıştır.

Devlet için hizmet ve mükellefiyet karşılığında bu savaşlara katılan Müslüman ve gayrimüslim tebaadan savaşamayacak durumda olan hasta ve yaralıların yanı sıra, yaşlı ilerlemiş Osmanlı askerleri de emekli edilmişlerdir. Nitekim uzun yıllar çeşitli cephelerde devlete verdikleri hizmet dolayısıyla bazı askerlerin vücudunda oluşan yara ve kırıklar, yeni savaşlarda bulunmalarına ciddi bir engel oluşturduğundan, bu durumdaki hasta ve yaralı askerlerin yanı sıra, yaşlı ilerlemiş askerlere de hazineye ait çeşitli gelirlerden maaş bağlanarak emekli edilmişlerdir.

KAYNAKÇA

1- Osmanlı Arşiv Kaynakları

A-Belgeler

Ali Emiri, II.Mustafa (AE SMST II) :8/746

Büyük Ruznamçe Kalemi (D.BRZ),110/4-25, 110/4-87, 110/4-88, 110/5-91, 110/5-98, 110/5-112,

Başmuhasebe Kalemi (D. BŞM): 1143/18, 3161/70,

Cevdet, Sıhhiye (C.SH): 10/459, 19/912,

Cevdet, Askeriye(C.AS): 110/49128,487/20321, 1222/54855,

Cevdet, Maliye (C.ML): 595/24494

Hatt-ı Hümayun (HAT): 260/14998, 1664/85,

İbnülemin Askeriye (İE.AS): 86/7787

B.Defterler

Başmuhasebe Defterleri (D.BŞM.d) 1393, 2340,

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d): 4174, 17008, 17131, 21489,

2.Yayınlanmış Eserler

(2000), Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704), haz. Abdülkadir Özcan, Ankara: TTK Basımevi.

_____, (2022),1736-1739 Osmanlı-Rus Savaşı ve Sefer Organizasyonu, (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi.

Agoston, G (2012), "Top", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, içinde (C.41 240-42). TDV

- Andea, S. “ The Romanian Principalities in the 17th Century”, *History of Romania*, Edited by Bayat, H. (1999), Osmanlı Devleti’nde Hekimbaşılık, *Osmanlı*, (C.8, 490-93). Yeni Türkiye Yayınları.
- Beydilli, K. (2013) , Yeniçeri, Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi içinde, (C.43, 450-62),TDV.
- Bostan, İ, (2006) Osmanlı Bahriyesinde Sağlık Hizmetleri (Osmanlılarda Sağlık C.I, 111-115). Biofarma İlaç ve Sanayi Ticaret A. ř.
- Çağatay, Ö, (2024), Osmanlı Ordusunda Sağlık Organizasyonun İşleyişi ve Orduda Kullanılan İlaçlar ile Sağladığı Faydalar, (Osmanlı Bilimi Araştırmaları 25/1, s.107-36.
- Ekrem, Mehmet Ali, *Romen Kaynak ve Eserlerinde Türk Tarihi I Kronikler*, Ankara,TTK Basımevi, 1993.
- Eyice, S. (1992),Bender Kalesi, Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi içinde (C.5 s.431-432),TDV.
- Eyice, S. (2001), Kale, Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi içinde, (C.24,234-42, TDV.
- İnalcık, H. (2012), Tımar”, Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi içinde, (C.41, s.168-73). TDV.
- İnalcık, H. (1993), Cizye, Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi içinde, 45-48, (C. 8,45-48) TDV.
- Kantemir,D. (1980) *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, (C.III Cumhuriyet Kitapları.
- Karagöz, H.(2008) 1737-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi ve Belgrad’ın Geri Alınması, Doktora Tezi, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). https://tez.yok.gov.tr/ulusal_tez_merkezi
- Keil, M. (2013), Vidin, Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi içinde, (C.43, s.103-106), TDV.
- Kılıçarlan, Y. (1993), Cebeci, Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi içinde, (C.7, S.182-83), TDV.
- Kocaoğlu, B. (2020), Osmanlı Donanması’nda Sağlık Hizmetlerine Genel Bir Bakış (1797-1858), *History Studies* 12/ 2, 544-45.
- Özcan, A, (1992), Baltacı, Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi içinde (C.5, s.34-35) TDV.
- Özcan, A. (2004), Kapıkulu, Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi, içinde (C.24, s.347-49), TDV.
- Özcan, A.(1992), Bostancı, Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi içinde (C.6,s.308-309), TDV.
- Özel, A. (1995), Esir, Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi içinde (C.11, s.382-89). TDV.
- Parvev, İ. (1995), Habsburgs and Ottoman Between Viena and Belgrade, Columbia University Press.
- Sarı, N. (1993) Osmanlılar’da Cerrahlık Mesleği, Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi içinde (C.8, s.423-24), TDV.
- Sunar, M.M. (2012), Ulufe, Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi içinde, (C.42, s.124-26), TDV.
- Tımışvarlı Ali bin Mehmed,(1981), *Tarih-i Vak’anâme-i Ca’fer Paşa*, haz. Richard F. Krutel, Macar İlimler Akademisi, Doğu Külliyesi.

Topal, M. (2001), *Silahtar Mehmed Ağa, Nusretname (1106-1133/1695-1721) Tahlil ve Metin*, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). https://tez.yok.gov.tr/ulusal_tez_merkezi

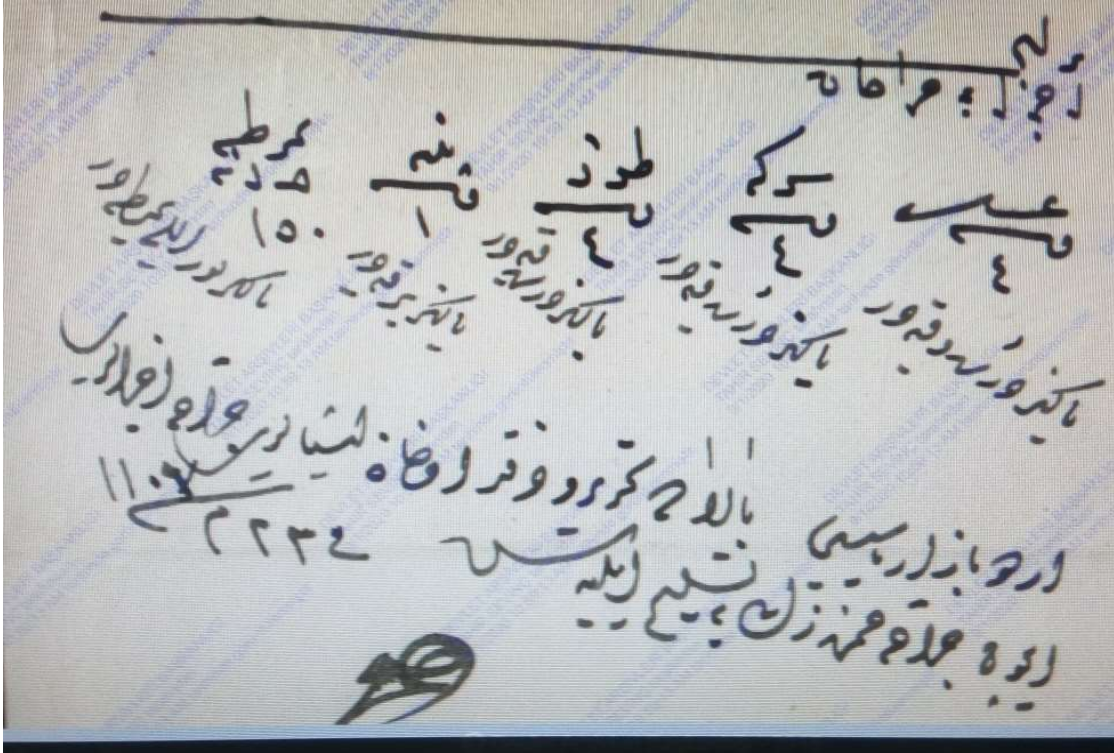
Uzunçarşılı, İ. H. (1995) *Osmanlı Tarihi (Karlofça Anlaşması'ndan XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar)*, IV/1, TTK Basımevi.

Voçelka, K. (1978), *Avusturya-Osmanlı Çekişmelerinin Dahili Etkileri*, İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi XXXI, 5-28.

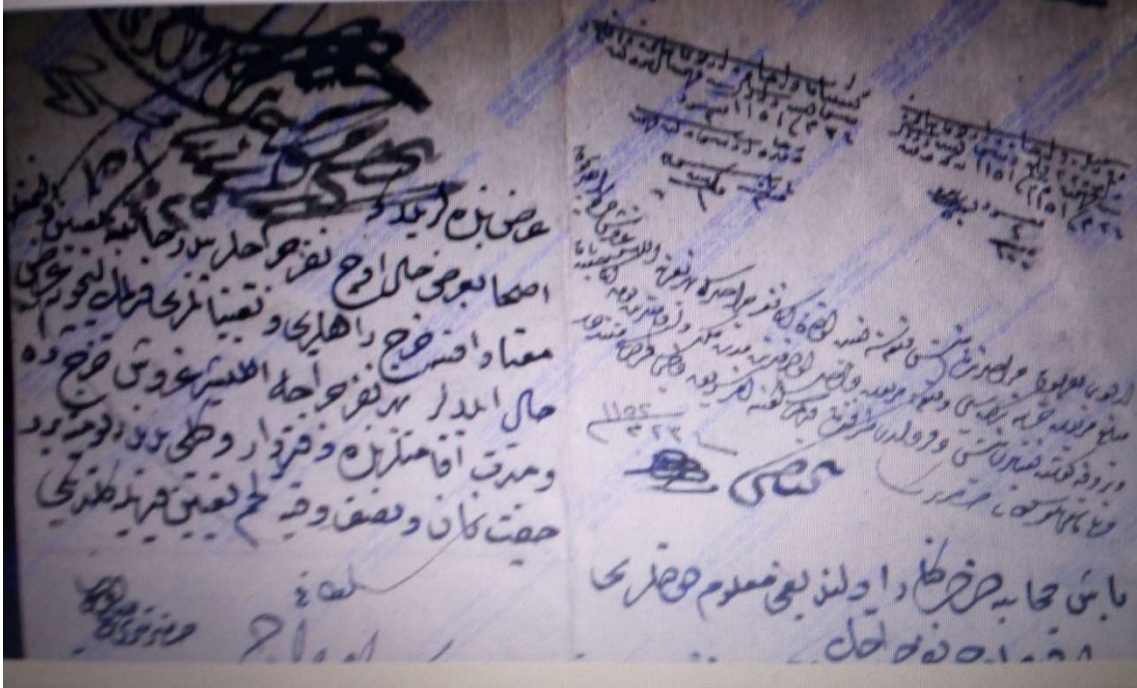
Zinkeisen, J. W. (2011) *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1669-1774)*, (C.V) Yeditepe Yayınevi.

EKLER:

EK 1: BOA İE SH 2/147: Cerrahlara Temin Edilen Ecza Malzemesi.

EK 2: C.SH: 10/459: 1739 Yılında Yaralıları Tedavi Etmekle Görevli Cerrahlara Harcırah Verilmesi:

EK 3: C.AS: 851/36415: Bosna ve Titel Kalesi Muharebesi'nde Yaralanan Leventlere Padişahın Sadaka Namıyla Yevmiye Hesabıyla Maaş Bağlanması:

عرض بن لوی بود و در
بوتون اقدام فرجه طایع عسلی نظامی چون قلع و بنقله اردن اوجی فرات انفاق
خفرتون علی در بند و بوغاذ لمکنه لول مدوت و با مراقبه نعلی ابانغی حکام قتل
زخدار و سقا اولوب کارد و کسبه بروجه اقداری قالما مقله مدار معاشی ایچونه قتل
ایجه تقاعد علقه سیاحت اولوغ ریجاسته بوسنه بکلر یکیمی ای یاشا قوتوی حرم
علی کودلر کن بوسنه ایالتی و اولوقدن تخیر ایظان بهیری لوزناردن بونورلر قدم کیمه
وتل قلمه لری محاربه سنه مجرد ایظره مطلوبی اولون مقالعاتن صدوق شزارین
بدی ایجه دن اون ایجه به دن ایستای بودلرینی قیودی اناطولی محاسبه سند و کتار
اولمقدر معلوم دوقتوی بودلورنر صاحب عرض مجرد خفنه دوقی و جهله فرایح
بود بودایه خزان دوقی و سعادت اولمقدر حضرت لری کیدر
بوسنه بکلر یکیمی ای یاشا قوتوی حرم

Makale Gönderim Tarihi: 17.07.2024

Yayına Kabul Tarihi: 26.01.2025

Araştırma Makalesi

19. Yüzyılda Osmanlı Çiftlik Ekonomisi: Şehirköy Kazası Örneği*

Şermin Büyükbaş**

Öz

Osmanlı Devleti'nin temelinde sağlam bir toprak sistemi bulunmaktadır. Bu devlet bir "köylü" imparatorluğudur ve Osmanlılar kurmuş oldukları toprak rejimi sayesinde güçlü bir devlet haline gelmiştir. Temelini tımar sisteminin oluşturduğu bu yapı klasik dönemde Osmanlı Devleti'nin en önemli ve güçlü yönü durumundadır. Fakat zamanla bu yapı yozlaşmaya, çözülmeye ve verimliliğini yitirmeye başlamıştır. Osmanlılar bu durumu düzeltmek ve vergi konusunda adaleti sağlamak amacıyla yeni düzenlemeler yapmışlardır. Özellikle Tanzimat Dönemi, Osmanlılarda sosyal, ekonomik, askeri vb. birçok alanda reformların yapıldığı bir dönem olmuştur. Bu reformların başında toprak sistemi ve vergilendirme yer almaktadır.

Bu çerçevede yapılan yenilikler doğrultusunda vergilendirme sistemi, büyük oranda değiştirilmiştir. Yapılan değişikliğe göre cizye ve aşar gibi birkaç verginin dışında kalan tüm örfi vergiler kaldırılmış ve herkesin gelir durumuna göre yeni bir vergilendirme yapılması uygun görülmüştür. Bu vergilendirmenin yapılabilmesi için de gelir oluşturabilecek bütün kaynakların tespiti ve kaydedilmesi gerekiyordu. Çalışmamıza konu olan "Temettuat Defterleri" bu tespit ve kayıtların sonucunda ortaya çıkmış olan defterlerdendir.

Çalışmamızda, şu anda Sırbistan topraklarında bulunan fakat 19. yüzyılda Osmanlı'nın Niş eyaletine bağlı bir kaza olan Şehirköy incelenmiştir. Bu kapsamda Osmanlı Arşivi'nde bulunan, H.1261 / M. 1845 tarihli 20 adet temettuat defteri incelenmiş, bu defterlerden elde edilen sayısal veriler tablo haline getirilmiş ve çözümlenmeler yapılmıştır. Şehirköy kazasında bulunan çiftliklerdeki gayrimüslim ahalinin bilgilerini içeren bu kayıtlardan elde edilen bilgiler doğrultusunda, bölgede bulunan çiftliklerin 19. yüzyıldaki sosyal, ekonomik ve kültürel yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şehirköy, vergi, temettuat defterleri, toprak sistemi.

Ottoman Farm Economy in the 19th Century: the Case of Şehirköy District

ABSTRACT

Land forms the basis of the Ottoman Empire. The Ottoman Empire is a "peasant" empire. The Ottomans became a powerful state thanks to the land regime they established. This structure, the basis of which is the tımar system, is the most important and powerful aspect of the Ottoman Empire in the classical period. But over time, this structure began to degenerate, disintegrate and lose its efficiency. The Ottomans made

* Bu çalışma, Faruk Doğan'ın danışmanlığında 2023 yılında tamamlanan "19. Yüzyılda Osmanlı Çiftlik Ekonomisi: Şehirköy Kazası Örneği" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır. Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD.

** Bilim Uzmanı, sermin.celen@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8065-4703.

new regulations in order to correct this situation and ensure justice in taxation. Especially during the Tanzimat Period, social, economic, military, etc. developments occurred in the Ottoman Empire. It was a period when reforms were made in many areas. The main reforms include the land system and taxation.

In line with the innovations made within this framework, the taxation system has been significantly changed. According to the change, all customary taxes, except for a few taxes such as jizya and tithe, were abolished and a new taxation was deemed appropriate according to everyone's income level. In order for this taxation to be carried out, all sources that could generate income had to be identified and recorded. The "Temettuat Books", which are the subject of our study, are among the books that emerged as a result of these determinations and records.

In our study, the Şehirköy district, which is currently located in Serbia but was affiliated with the Ottoman province of Niş in the 19th century, was examined. In this context, 20 dividend books in the Ottoman Archives, dated 1261 H. / A.D. 1845, were read and the numerical results obtained from these books were examined, the data were tabulated and analyzed. In line with the information obtained from these records, which contain the information of the non-Muslim people on the farms in the Şehirköy district, the social, economic and cultural structure of the farms in the region in the 19th century has been tried to be revealed.

Keywords: Şehirköy, tax, Temettuat books, land system.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Niş eyaletine bağlı olan Şehirköy, kaynaklarda Şarköy ve Pirot olarak da geçmektedir (Sezen, 2017, s. 716). Bazı yerlerde 'Şehirköyü' şeklinde de yazılmıştır (Kurt, 2020, s. 426). Günümüzde Sırbistan sınırları içerisinde bulunan küçük bir kasaba şeklindeki Pirot, Osmanlı Dönemi'nde Şehirköy olarak anılmaktaydı. Tam anlamıyla derbend¹ özelliği taşıyan şehir İstanbul- Sofya- Niş- Belgrad yolu üzerinde bulunuyordu (Ataş, 2023, s. 128).

Şehirköy ile ilgili ilk bilgilere III. yüzyılda Tabula Peutingeriana² da rastlanmıştır. Burada Niş- Sofya yolunda Turres olarak işaretlenen bir gözetleme kulesi görünür. Kulenin 600'lü yıllarda Slav istilasını sırasında yok edildiği düşünülmektedir.

Bulgaristan, Sırbistan ve Bizans sınırında hassas bir bölgede yer alan bu şehir, tarih boyunca birçok defa el değiştirmiştir. Osmanlı kaynaklarında bazen Şarköy olarak da geçen Şehirköy'ün kalesinin kimin tarafından ve ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Fakat Bizanslılarca inşa edilmiş olması muhtemel görünmektedir. Kale üç tarafını nehirle çevrili olan kayalık bir zemine inşa edilmiştir (Kiel, 2010, s. 454).

Osmanlılar, I. Murat zamanında Balkanlarda ilerledikleri, Sofya ve Niş'e hâkim oldukları sırada ana yol üzerinde bulunan kaleyi 1386'da ele geçirmişler ve bu tarihten sonra Müslümanlar buraya yerleşmeye başlamışlardır (Osmani, 2018, s. 82). Kosova

¹ Osmanlı Devleti'nde yolların ve seyahat emniyetinin sağlanması için küçük bir kale şeklinde kurulmuş karakollara derbend denirdi. Derbendler genellikle yolların kavşak noktasına ve merkezi bir özelliğe sahip olan yerlerde kurulurdu (Halaçoğlu, 1994, s. 162).

² Tabula Peutingeriana, Roma Dönemi'nde hazırlanan bir haritadır. Antik Roma yollarını Britanya Adaları'ndan Akdeniz Havzası ve Yakın Doğu üzerinden Hindistan ve Orta Asya'ya değin gösteren bir haritadır. Başka bir deyişle bu harita dünyanın Romalılar tarafından bilinen bölgelerini gösterir. Haritanın orijinalinin IV. Yüzyılın ikinci yarısında hazırlandığı düşünülmektedir. Haritada toplamda 104.000 km yol güzergâhı gösterildiği bilinmektedir. UNESCO- Dünya Belleği listesinde bulunan harita günümüzde Viyana Avusturya Milli Kütüphanesi'nde korunmaktadır. https://tr.wikipedia.org/wiki/Tabula_Peutingeriana (Erişim Tarihi: 04.08.2023)

Savaşından hemen önce kale Sırpların eline geçmiş ve 1428 yılında Osmanlılar tarafından yeniden fethedilmiştir.

Şehirköy'ü fetheden ilk Osmanlı Padişahı I. Murat, şehirdeki Bostane adlı mezrayı Osmanlı iskân politikası içerisinde önemli bir yere sahip olan Kalenderi Tarikatı dervişlerine tahsis etmişti. Bu özelliğinden dolayı zamanla Şehirköy “şeyhler köyü” olarak anılmıştır. Burada kurulan ilk dini eser muhtemelen Şehirköy' ün fethinden sonra Sultan I. Murat zamanında yeni gelen Müslüman nüfusun ibadet ihtiyacına yönelik yaptırılan camidir. Osmanlı Devleti bölgede kalıcı barışı sağladıktan sonra Fatih Sultan Mehmet, Şehirköy' de yeni bir cami inşa ettirmiş, bu caminin bakım ve onarımı için vakif kurulmuştur (Amedoski, 2017, s. 291).

Bu itibarla Şehirköy'ün gelişiminde kurulan vakıfların önemli etkisinin olduğu yadsınamaz. Bu vakıflardan biri Kilercibaşı Halil Bey'in kurduğu vakıftır. Bu vakif aracılığıyla şehirde bir cami, bir hamam, bir kervansaray, 10 dükkân ve Nişava Nehri üzerinde bir köprü inşa edilmiştir. Şehrin mahallelerinden biri de Halil Bey'in kurduğu vakif mescidinin adını taşımaktadır (Halil Bey Mescidi Mahallesi). 1548 yılına gelindiğinde Kilercibaşı Halil Bey' in vakif eserlerine develer için yapılan ahırlar ve diğer ek binalar da eklenmiştir (Amedoski, 2017, s. 292).

Osmanlı hâkimiyetinde bulunduğu dönemde şehirle ilgili en eski bilgi 1525- 1526 yılına ait Tahrir Defteri'ne dayanmaktadır (BOA, TD, nr.130, s. 112-114). O tarihlerde Şehirköy, Sultan Mehmet Han Camii, Halil Bey Mescidi, Öte Yaka, Şehirli³ ve Asıl Bey adlı beş mahalleye sahipti. Kasabada toplamda 162 Müslüman ve 23 Hristiyan hanesi mevcuttu. Müslüman nüfusun dörtte birini İslam'a yeni giren mühtediler oluşturmaktaydı (Kiel, 2010, s. 455).

1544 tarihinde kurulan Şeyh-i Mescid-i Behram Subaşı Mahallesi ile Şehirköy'deki mahalle sayısı altıya yükselmiştir. Tahmini nüfus 642 olup hala küçük bir kasaba durumundadır. Fakat 1570 yılına gelindiğinde Cami-i Cedid İskender Bey Mahallesi'nin eklenmesiyle Müslüman mahalle sayısı yediye yükselirken Müslüman nüfus ise 926'ya yükselmiştir (BOA. 539, s. 216-217; Ataş, 2023, s. 108-109).

Şehirköy'ün gelişmesine katkı sağlayan kişilerden bir diğeri de İskender Bey' dir. İskender Bey birçok faydalı işler yapmasının yanında burada bir para vakfı da tesis etmiştir. (Amedoski, 2017, s. 293). Bu gelişmelere paralel olarak kasabada kurulan pazar da önemli ölçüde gelişme göstermiştir (Kiel, 2010, s. 455). 1585 yılına ait tahrir defterinde de söz konusu pazardan övgüyle söz edilmektedir (Kiel, s. 455).

15. yüzyıl Fransız seyyahlarından biri olan Bertrandon de la Broguiere'in seyahatnamesinde Şehirköy'den bahsedilmektedir. Broguiere, burayı “Pirotte” ismiyle anmaktadır (Eyice, 1992, s. 523-524). Broguiere'e göre Pirot, Nissave nehrinin yakınlarında kayalık bir arazi üstüne inşa edilmiş bir kalesi olan, çevresi geniş bataklıklarla kaplı açık bir yerleşim yeridir. Bu küçük yerleşim yerinde az sayıda Türk yaşamaktadır (Kiel, 2010, s. 454).

³ Bazı kaynaklarda burası Şehreküstü Mahallesi olarak geçmekte ve mahallede gayrimüslimlerin oturduğu belirtilmektedir (Ataş,2023, s. 108-109).

16. yüzyıl seyyahlarından Salomon Schweigger de “Sultanlar Kentine Yolculuk” adlı eserinde Şehirköy’e değinmiştir;

“10 Aralıkta gene yüksek bir dağ silsilesini aştık. Bu yörede parlak siyah, kırmızı ve sarı renkte toprakların bulunması dikkatimi çekti. Scherdiu (Şehirköy) adındaki köyde, bir sipahinin evinde geceyi geçirdik. Bizdeki soyluların konumunda olan bu adam, efendime karşı çok nazik davrandı ve büyük itibar gösterdi. Köye gelmeden, dağın eteğindeki düzlükte beş sağlam kulesi olan güzel, eski bir kale ve dolaylarında pek çok su kaynağı gördük. Dağın üzerinde de eski duvar kalıntılarına rastladık.” (Schweiger, 2020, s. 52-53).

1659 yılında Evliya Çelebi, Şehirköy’de bulunan kalenin boş olduğunu ve kullanılmadığını fakat iyi durumda olduğunu belirtir. Varoşunda ise 1000 ev, birkaç cami, 7 mektep, 1 han, 2 hamam ve 200 dükkândan meydana gelen bir çarşı olduğunu söyler. Fakat 17. Yüzyılın sonlarında yapılan uzun süreli savaşlar sırasında 1689’da şehir müttefik Hristiyan kuvvetlerince alınmış ve varoş kısmı yakılarak tahribata uğramıştır. Ertesi yıl Köprülüzade Mustafa Paşa kasabayı tekrar geri alsa da Pirot, 1737’de Osmanlı-Avusturya Savaşı sırasında yine kısa bir süre için Avusturya ordusu tarafından işgal edilmiştir (Kiel, s. 455-456). 18. yüzyıl boyunca Şehirköy’e Yunan ve Ermeni tüccarlar da yerleşmiştir. Bu nedenle 18. ve 19. yüzyıllarda Şehirköy’de bulunan Hristiyan nüfus giderek artış göstermiştir.

1874 tarihli Prizren Vilayeti Salnâmesine göre şehirde, 1853 ev, 9 cami, 3 tekke, 3 okul, 2 hamam ve 22 han bulunuyordu. Buna ek olarak iki kilise ve bir sinagogun yanı sıra Hristiyan ve Yahudilere ait 3 okul vardı. Şehirköy kazasının geneli 219 köy ve %16’sı Müslüman toplam 35.513 erkek nüfusa sahipti. Fakat 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında şehir Sırp ordusu tarafından işgale uğramıştır. Evleri yakılıp yıkılan Müslümanlar şehri terk etmiş ve bir daha geri dönmemiştir. Bunların yerini dağ köylerinden gelen Sırlar almıştır. 1878’den sonra ciddi bir çöküş yaşayan Şehirköy, nüfusunun önemli bir kısmını kaybetmiştir. Ayrıca şehirdeki cami, hamam vs. gibi mimari yapıların çok büyük bölümü yok edilmiştir. Nitekim bugün sadece Ortaçağ’dan kalan ve 1737’de Avusturya tarafından ele geçirildikten sonra Osmanlıların genişletip güçlendirdiği kale ayaktaadır (Kiel, s. 456).

Şehirköy idarî açıdan bakıldığında bir kaza merkezidir. Bu vasfıyla 19. yüzyılın ikinci yarısında Prizren Vilayetine bağlanmıştır. Bu itibarla çalışmamızı kapsayan dönemde de bir kaza merkezi durumundadır.⁴ Osmanlıların son dönemlerinde ise İznebol ve Priznik’i bünyesinde barındıran vilayetin sancak merkezi olmuştur. Günümüzde Pirot şehrinin nüfusu 44.000’dir ve halı kilim dokumacılığı önemli geleneksel meslekler arasında bulunmaktadır (Kiel, S. 456).

Çiftlik Kavramı

Çalışmamızın temel kaynağı olan temettuat defterleri, Şehirköy’de bulunan çiftliklere ait olduğundan *çiftlik* kavramının açıklanması konunun daha iyi anlaşılması

⁴ BOA. ML. VRD. TMT. 11267.

açısından kanaatimizce faydalı olacaktır. Osmanlı Devleti'nde tımar rejiminin hâkim olduğu klasik dönemde ifade edilen çiftlik kavramı ile 19. yüzyıldaki çiftlik kavramı aynı anlamı barındırmamaktadır.

İyi bilindiği üzere Halil İnalçık, klasik tımar rejimi çerçevesinde çiftlik kavramını “bir çift öküz ile sürülebilen toprak parçası” olarak tanımlamıştır. Söz konusu çiftliklerin büyüklüğü bir yıl boyunca bir köylü ailesini geçindirebilecek niteliğe sahipti. Ayrıca sadece tasarruf hakkı köylüye ait olup rakabesi (mülkiyeti) devlete aitti (İnalçık, 1993, s. 313). Diğer yandan bu sistem taşrada güvenliğin sağlanmasına da katkıda bulunuyordu. Netice olarak Osmanlı'nın klasik döneminde çiftlik denildiğinde, yalnızca kullanım hakkının reayaya ait olduğu, devlete ait tımar topraklarından bahsedilmektedir (Orhan, 1992, s. 135-136).

Ö. Lütfi Barkan; “çiftlik” teriminin, çift sürülen ve ziraat yapılan arazi ve belli büyüklükteki toprak parçalarını ifade eden zirai işletme şekillerinin adı olduğunu, içerdikleri toprakların hukuki durumuna, büyüklüğüne, zirai işletmelerin şekil ve önemine göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda arazi, hukuk ve maliye işlerinde kullanılan bir terim olduğunu söylemektedir (Arslanboğa, Bekaroğlu, 2020, s. 40).

İltizam sisteminin tarımsal kesimde yayılmaya başlamasından sonra iltizam sahibi kişiler bir başka ifadeyle mültezimler, önce reayaya kredi sağlayarak alacaklı duruma gelmişler, daha sonra da sipahilerin ve reayanın bırakıp gittiği miri topraklara konarak büyük tarım alanlarının kontrolünü ele geçirmişlerdir. Özel kişilerin fiili denetimi altına giren bu topraklar da Çiftlik olarak nitelendirilmiştir. Yaşanan bu gelişmeler sonucunda çiftlikler, tarımsal kesimde yeni bir üretim birimi olarak varlıklarını duyurmaya başlamıştır. Miri toprakların üzerine büyük işletmelerin kurulması ise Devlet mülkiyetindeki bu toprakların denetiminin özel kişilerin eline geçmesi sonucunda olmuştur (Pamuk, 1990: 105-106).

Klasik dönemde ana hatlarıyla bu şekilde ifade edebileceğimiz Osmanlı çiftliklerinin zamanla başka bir yapıya dönüştüğü ve 19. yüzyıla gelindiğinde işletme çiftliklerinin ortaya çıktığı görülmektedir. 17. yüzyıldan itibaren toprak sisteminde meydana gelen bozulmaların, bu çiftliklerin ortaya çıkışında önemli rol oynadığı düşünülmektedir. Özellikle 17. yüzyıldaki Celali isyanları nedeniyle köylüler topraklarını terk edip başka yerlere göç etmek zorunda kalmışlardır. Köylülerin terk ettikleri bu topraklar zamanla özellikle askerî sınıftan kişiler tarafından kendi mülkleri olarak görülmüştür. Daha sonra başka kişilerin de yerleştirildiği bu boş alanlar çiftlik haline getirilmiştir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nde hiçbir zaman Avrupa tarzında büyük çiftliklere veya plantasyonlara rastlanılmamıştır. Dolayısıyla zaten geleneksel olarak ihracatı kısıtlayan genel bakışın da etkisiyle tek ürün temelinde gelişen bir ticari bütünleşmenin olmaması batı tarzı çiftliklerin ortaya çıkmadığının bir başka delili olarak gösterilebilir (Keyder, 1998, s. 9).

Hem tarımsal kapitalizm, hem de bağımlı emeğin kullanımına dayanan ticari çiftlik tarımı feodal bir geçmiş üzerinde yükselmişti. Daha somut bir ifadeyle, mutlak mülkiyetin sağladığı hukuki çerçeveye yaslanan senyörel haklar, büyük ölçekli işletmelerin önünü açtılar. Köylüler daha ağır yükümlülüklerin dayatılmasına karşı koyamayınca, ihracata yönelik, büyük toprak sahiplerinin işlettiği çiftliklerde yürütülen büyük ölçekli tarım ortaya çıktı (Keyder, 1998, s. 12).

Genellikle pazara yönelik üretim yapan bu tarımsal işletmeler aynı zamanda devlet tarafından da teşvik edilmekteydi. Devlet genellikle tarıma elverişli olmayan çorak ve verimsiz arazileri şenlendirip üretime açmak amacıyla değerlendirmek istemiştir. Bu ıslah projesine göre araziler belli şartlar sunulurken sahiplerine veriliyordu. Şartlar gereğince öncelikle toprak ıslah ediliyor ve gerekli su kanalları yapılıyordu. ıslah tamamlandığında reaya burada zorla çalıştırılmıyor ancak belirli ücret karşılığında çalışmayı kabul ederse buralarda üretim yapılabilirdi (İnalçık, 1998, s. 20)

Temettuat Defterleri ve Şehirköy

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'nden itibaren birçok alanda yenilik yapılması zorunlu hale gelmişti. Bu doğrultuda yapılan çalışmalar arasında vergilendirme sistemi de bulunmakta idi. Yeni ve adil bir vergilendirme yapılabilmesi için vergi kaynaklarının tespit edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle kapsamlı bir tahrir yapılması kararlaştırıldı. Bu tahrirler sayesinde vergi mükellefleri tespit edilecek, devletin gelirleri kontrol altına alınarak kayıt dışı ekonominin önüne geçilecekti. Aynı zamanda vergi dağılımındaki adaletsizliklere son verilecek ve uzun vadede devletin gelirlerinde artış olması da sağlanacaktı (Yükçü, Fidancı, Soysal, 2014, ss. 171-172). Çalışmamızın temel kaynağını oluşturan temettuat⁵ defterleri bu amaçla tutulan defterleri kapsamaktadır.

1839 yılında başlanan ve adına "Emlak, Arazi, Hayvanat ve Temettuat" sayımları denilen defterler ortaya çıkmıştır. Bugün Osmanlı Arşivinde bu defter serisinden dokuz katalog içinde 17.747 defter bulunmaktadır (Kütükoğlu, 1995, s. 395). Defterlerin sahip olduğu zengin içerik, bizlere 19. Yüzyıl Osmanlı taşrasının sosyal ve ekonomik yapısını ortaya koyma noktasında yardımcı olmaktadır.

Hane esaslı üzerine yapılan sayımlar sonucu tahriri yapılan yerin sosyal ve iktisadi hayatı ile ilgili birçok bilgi elde ediyoruz. Bu bilgilerden hane sahibinin adı, mesleği, her türlü mal varlığı, tarla, bağ, bahçe, çayır vb. toprakları, bu topraklarda yetiştirilen tarım ürünleri, bu ürünlerin miktarları, elde edilen mahsul üzerinden ödenen aynı vergi miktarı, sahip olunan hayvan çeşitleri, dükkân, kahvehane değirmen gibi gayrimenkul varlıklar, hane sahibinin ödediği vergi-ü mahsusa ve gayrimüslim hane sahiplerinin ödediği cizye miktarları gibi birçok bilgi elde edilebilmektedir.

Çalışmamızın ana kaynağı olan Osmanlı Devleti'nin Niş eyaletine bağlı olan Şehirköy kazasının temettuat defterleri, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde "ML. VRD. TMT. d" koduyla kaydedilmiştir. Bu defter kayıtları H. 1261 (M. 1845) yılına ait bilgiler içermektedir.

Bu doğrultuda, Şehirköy kazasındaki çiftlik kayıtlarının bulunduğu 20 adet temettuat defteri okunmuş ve bu okumalardan elde edilen veriler tablolaştırılarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

---

⁵ "Temettu" gelir, kazanç anlamlarına gelmektedir. Bu defterlerde hane sahibine gelir getiren bütün varlıkları kaydedilmekteydi.

Defterlerin ilki 10825⁶ numarasıyla sonuncusu ise 11343⁷ numarasıyla arşivde kayıtlı bulunmaktadır. Söz konusu 20 defterde toplamda 30 adet çiftlik kaydı bulunmaktadır. Bu çiftliklerde genellikle gayrimüslim ahalinin yaşadığı tespit edilmiştir.

Şehirköy Çiftliklerinde Sosyal ve İktisadi Yapı

Nüfus

Osmanlı Dönemi'ne ait nüfus ile ilgili bilgi edindiğimiz kaynaklar genellikle vergi düzenlemesi, askerlik, toprak kayıtları vb. bilgileri belirlemek amacıyla düzenlenen defterlerden oluşur. Bunlar arasında tahrir defterleri, temettuât defterleri ve salnâmeleri sayabiliriz. Fakat bunlardaki bilgiler bize bir bölgenin toplam nüfusuyla ilgili net bilgileri vermemektedir. Çünkü bu defterlerde ya askerlikle ya da vergi vermekle yükümlü olan kişilerin kaydı tutulmuştur. Çalışmış olduğumuz temettuat defterlerinde de vergiyle mükellef hane sahibinin kayıtları bulunmaktadır. Defterlerde bulunan sayısal veriler incelenirken bu husus göz önünde bulundurulmuş ve Şehirköy Çiftliklerindeki nüfus hesaplanırken her hane tahmini 5 kişi olarak düşünölmüş, ona göre hesaplama yapılmıştır.

Aşağıda Tablo 1'de Şehirköy çiftliklerine ait nüfus verileri ve bunların toplam nüfusa oranları gösterilmiştir. Söz konusu verilere göre hiçbir çiftliğin nüfusu toplam nüfusun %10'nu geçmemektedir. Bu durum da bize çiftliklerin genel olarak nüfus bakımından birbirine yakın rakamlara sahip olduğunu göstermektedir. Defterlerden elde edilen sayısal verilere göre 1845 yılında, Şehirköy kazasında bulunan 30 çiftlikte toplamda 609 hane ve tahmini 3045 kişi bulunmaktadır.

Çalışmamıza konu olan otuz deftere göre çiftliklerdeki hane sayıları 64 ile 2 arasında değişmektedir. Bu durum bize ortalama bir köy düzeyinde çiftliklerin olduğunu göstermektedir. Fakat genel itibarıyla çiftliklerin nüfusunun kalabalık olmadığını ifade edebiliriz. Aşağıda tasarruf edilen topraklar bahsinde de göröleceği üzere Şehirköy çiftlikleri küçük çiftlik kategorisindedir (Arslanboğa, Bekaroğlu, 2020, s. 42).

Tablo 1'e göre en kalabalık nüfus 315 kişi ile Şetmerkab Çiftliğin'de bulunmaktaydı. Bu çiftliğin hane sayısı 63, toplam nüfusa oranı ise %10,34 olarak hesaplanmıştır. Tablo 1'deki sayısal verilerden yola çıkarak Şehirköy'deki çiftlikler arasında iş gücü açısından en büyük çiftliğin Şetmerkab Çiftliği olduğunu söylemek mümkündür. Yine Tablo 1'e göre nüfusu en az olan çiftlikler Menohiye ve Osman Efendi Çiftlikleridir. Tablodaki verilere göre çiftlik başına düşen ortalama hane sayısı 20, nüfus ise 101,5 dir.

	Çiftlik Adı	Hane Sayısı	Tahmini Nüfus	%
1	İzzet Ağa	16	80	2,62

⁶ Kırnete Bala Köyü ve Osman Efendi Oğlu Arz Ağa Çiftliği.

⁷ Çerşendük Karyesi ve Osman Efendi Çiftliği.

19. Yüzyılda Osmanlı Çiftlik Ekonomisi: Şehirköy Kazası Örneği

2	Zavidençe	41	205	6,73
3	Abdi Paşa	12	60	1,97
4	Süleyman Ağa	4	20	0,65
5	Kalnafça	24	120	3,94
6	Yenor	24	120	3,94
7	Gadagoşcuğalı Molla Cesim	7	35	1,14
8	Badiye	45	225	7,38
9	Şehabettin Sipahi Çiftliği	18	90	2,95
10	Vadiye	29	145	4,76
11	Vehtanofça	24	120	3,94
12	Boyince	28	140	4,59
13	Baltaberilofça	11	55	1,80
14	Yanbe	11	55	1,80
15	Davalgarboçe	15	75	2,46
16	Kalinabucak	53	265	8,70
17	Gabronçe	26	130	4,26
18	Bedferofça	11	55	1,80
19	Peroviçe	9	45	1,47
20	Kehefçe	17	85	2,79
21	Berlofça	13	65	2,13
22	Manahiye	2	10	0,32
23	Kumanova	8	40	1,31
24	Halid Bin Osman	6	30	0,98
25	Memiş Efendi	14	70	2,29

26	Çirtoflişte	41	205	6,73
27	şetmerkab	63	315	10,34
28	Osman Efendi	2	10	0,32
29	Hüseyin Ağa	19	95	3,11
30	Dürzi Zembili Ağa	16	80	2,62
	TOPLAM	609	3045	100

Tablo 1: Temettuat Defterlerine Göre şehirköy Çiftliklerinin Nüfus Yapısı

Meslekler

İncelemiş olduğumuz defterlerden şehirköy Çiftlikleri' nde genel olarak tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Çiftliklerde bulunan meslek grupları da bu durumu doğrulamaktadır. Buralarda yoğun ziraî faaliyetin yürütüldüğü düşünülürse mesleklerin çoğunluğunun bu sektöre ait olması tabiidir. Nitekim kayıtlarda en sık rastlanan meslekler çiftçilik, hizmetkârlık ve ırgatlıktır. Bunların yanı sıra hatap (oduncu), kömürcü, kiremitçi, dülger (ahşap işleriyle uğraşan kişi), tırpancı, arıcı gibi mesleklere de rastlanmaktadır. Bazı mesleklerin birden fazlasının da aynı kişi tarafından icra edildiği görülmektedir. Örneğin asıl mesleği çiftçilik olan bir çiftlik sakini buna ek olarak tek başına veya akrabaları ile kömürcülük de yapmaktadır (BOA.ML.VRD.TMT.NO. 11317).

Tablo-2'ye bakıldığında çiftliklerdeki en kalabalık meslek grubunun erbab-ı ziraat yani çiftçilik olduğu anlaşılmaktadır. Bu mesleği icra edenlerin sayısı 468'dir. En çok çiftçi 61 kişi ile şetmerkab Çiftliği'nde bulunmaktadır.

Çiftçilikten sonra en çok görülen iş kolları hizmetkâr ve ırgatlıktır. Hizmetkârlık her tür işin belirli bir ücret karşılığı yapılmasını ifade eder. Anlaşıldığına göre çiftliklerde yeterli toprağa veya gelire sahip olmayan kişiler bu tür faaliyetler ile ek gelir sağlama yoluna gitmektedir. Ayrıca toplamda 3 tane de ehl-i sanat / zanaatkâr kaydı olduğu görülmekte fakat bunların tam olarak hangi zanaat ile meşgul oldukları kayıtlardan anlaşılamamıştır. Aşağıdaki tabloda çiftlikler itibariyle meslek grupları gösterilmiştir.

Çiftlik Adı	Çiftçi	Hizmetkâr	Irgat	Ehl-i Sanat
İzzet Ağa	12	2	1	-
Zavidençe	34	1	4	-

19. Yüzyılda Osmanlı Çiftlik Ekonomisi: Şehirköy Kazası Örneği

Abdi Paşa	10	1	1	-
Süleyman Ağa	-	4	-	-
Kalnafça	20	1	2	1
Yenor	14	-	10	-
Gadagoşcuğalı Molla Cesim	1	1	5	-
Badiye	19	1	24	-
Şehabettin Sipahi	5	6	7	-
Vadiye	23	1	3	1
Vebtanofça	23	1	-	-
Boyince	11	3	13	-
Baltaberilofça	10	-	1	-
Yanbe	11	-	-	-
Davalgarboçe	14	-	1	-
Kalinabucak	51	-	1	1
Gabronçe	26	-	-	-
Bedferofça	10	-	1	-

Peroviçe	8	1	-	-
Kehefçe	10	-	6	-
Berlofça	13	-	-	-
Manahiye	1	-	1	-
Kumanova	8	-	-	-
Halid Bin Osman	5	-	1	-
Memiş Efendi	13	-	-	-
Çirtoflişte	37	1	2	-
şetmerkab	61	-	-	-
Osman Efendi	1	-	-	-
Hüseyin Ağa	14	3	2	-
Dürzi Zembili Ağa	14	2	1	-
TOPLAM	468	29	87	3

Tablo- 2: şehirköy Çiftliklerinde Meslekler

Toprak Tasarrufu

Geleneksel ziraî tarımda toprakların bir bölümü tarıma açılırken bir bölümü de dinlendirilir yani nadasa bırakılırdı. Kayıtlarda bu durum mezru (ekili) ve gayri mezru (nadas) olarak ifade edilmektedir. Buna ilave olarak kiralama suretiyle tarım yapılan topraklar da vardır. Bunlar ise müstecir mezru tarla (kiralanarak ekilen tarla) başlığı altında kayıtlıdır. Bunlara ilave olarak bağ, bahçe, çayır ve koruluk da diğer toprak tasarruf biçimleridir. Tasarruf edilen topraklar hem alan büyüklüğü (dönüm), hem de

yıllık gelir (hasılat-ı senevi) miktarı ile kaydedilirken bahçelerin ise sadece yıllık geliri kaydedilmiştir. Tablo-3 incelenirken bu hususa dikkat etmek gerekmektedir.

Tablo 3'e göre tasarruf edilen toprakların 6291 dönümü müstecir mezru tarla şeklinde yani kiralanarak ekilen topraklardır. Tüm çiftliklerde tasarruf edilen toprak miktarının 10.020 dönüm olduğu dikkate alınırsa Şehirköy Çiftlikleri'ndeki toprakların büyük çoğunluğunun kiralanarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Bu topraklarda üretim yapan çiftçi, yıllık kazancından belirli oranda toprak sahibine pay (kira) vermektedir. Tablo-3'e bakıldığında kiralanarak tarım yapılan toprakların en büyüğünün 1107 dönüm ile Çirtoflişte Çiftliği'nde bulunduğu görülmektedir.

Ekilip biçilen fakat kiralanarak tasarruf edilen topraklar haricindekiler ise 998 dönümdür. Tablo-3'e bakıldığında bu tür toprakların en fazlası 419 dönüm ile Badiye Çiftliği'nde bulunmaktadır. 19 çiftlikte ise hiç mezru tarla kaydı bulunmamaktadır. Bu çiftliklerde bulunan hane sahiplerinin kendilerine ait tarlalarının olmadığını söylemek mümkündür.

Tablo-3'e bakıldığında çiftliklerdeki gayri-i mezru yani ekilmeyen toprak kaydının sadece bir çiftlikte olduğu görülmektedir. Bu da 5 dönüm ile Kumanova Çiftliği'nde bulunmaktadır. Çiftliklerin geneli düşünüldüğünde tarım yapılamayan arazinin sadece 5 dönümlük bir alan olması bölge topraklarının verimli arazilerden oluştuğunu göstermesi açısından önemlidir.

Çiftliklerin 16 tanesinde bağcılık faaliyeti yapılmaktadır. Bağcılık tarımının en önemli ticarî ürünü ise şaraptır. Şarap üretimi bağcılık tarımının yapıldığı çiftliklerde önemli bir sınaî faaliyettir. Kayıtlara göre en büyük bağ arazisi Çirtoflişte Çiftliği'nde bulunmaktadır. Çiftliklerdeki gayrimüslim nüfus düşünüldüğünde bu durum daha anlaşılabilir hale gelmektedir.

Çiftliklere ait toprak çeşitlerinden bir diğeri de koruluk ve ormanlık arazilerdir. Kayıtlarda hatab korusu olarak ifade edilen bu yerlerden kışlık yakacak ihtiyacı karşılanmakta ve odunculuk önemli bir faaliyet kolu olarak karşımıza çıkmaktadır. 12 tane çiftliğe ait hatab korusu kaydı bulunmaktadır. Toplam tasarruf edilen hatab korusu 400 dönüme ulaşmaktadır.

Çiftlik Adı	Gayri Mezru Tarla	Mezru Tarla	Müstecir Mezru Tarla	Çayır	Bağ	Bahçe (kuruş)	Hatab Korusu
İzzet Ağa		-	152	48	-	170	-
Zavidençe	-	-	273	88	-	680	12

Abdi Paşa	-	-	126	-	-	-	-
Süleyman Ağa	-	-	15	-	-	-	-
Kalnafça	-	-	328	147	-	-	51
Yenor	-	-	213	69	-	-	-
Gadagoşcuğalı Molla Cesim	-	33	-	14	10	-	-
Badiye	-	419	13	79	72	756	1
şehabettin Sipahi	-	12	-	14	22	180	-
Vadiye	-	8	258	44	-	265	9
Vehtanofça	-	-	208	59	116	-	-
Boyince	-	-	189	44	-	250	9
Baltaberilofça	-	10	150	63	3	378	39
Yanbe	-	-	168	54	-	207	-
Davalgarboçe	-	-	280	122	-	585	30
Kalinabucak	-	-	856	235	7	927	106
Gabronçe	-	-	450	91	1	45	65
Bedferofça	-	-	213	26	31	220	2

Peroviçe	-	22	51	28	-	109	-
Kehefçe	-	-	65	26	-	329	-
Berlofça	-	-	260	97	-	135	8
Manahiye	-	-	5	7	2	-	-
Kumanova	5	51	94	38	69	15	-
Halid Bin Osman	-	8	40	12	-	-	-
Memiş Efendi	-	105	71	25	33	156	-
Çirtoflişte	-	-	1107	111	201	2690	35
Şetmerkab	-	-	500	223	39	39	42
Osman Efendi	-	-	20	1	12	50	-
Hüseyin Ağa	-	152	71	32	43	297	-
Dürzi Zembili Ağa	-	178	115	10	3	-	-
TOPLAM	5	998	6291	1662	664	8570	400

Tablo-3: Toprak Tasarrufu (Dönüm)

Yetiştirilen Ürünler ve Alınan Vergiler

Yukarıda ifade edildiği üzere Şehirköy çiftliklerinde en önemli faaliyet ziraat olup yetiştirilen ürünlerin büyük kısmı tahıl ürünlerinden oluşmaktadır. Bu ürünler arasında hınta (buğday), şa'ir (arpa), mahlût (bir çeşit mercimek), mısır, kenevir, alef (hayvan yemi) sayılabilir. Temel gıda maddesi olan buğdayın bütün çiftliklerde üretildiği görülmektedir. Hınta (buğday) dan sonra en çok üretimi yapılan ürün şa'ir yani arpadır. Arpa tarımı en fazla Çirtoflişte Çiftliği'nde yapılmaktadır.

Üretimin toplamına bakıldığında 87.896 kile ile çiftliklerin tamamından en çok buğday elde edildiği söylenilebilir. Daha sonra sırasıyla 29.901 kile ile arpa, 23.059 kile ile mahlût (mercimek) ve 19.358 kile ile mısır gelmektedir.

Şehirköy Çiftlikleri'nden dört tanesinde kenevir tarımı yapılmaktadır. En çok kenevir ise Zavidence Çiftliği'nde yetiştirilmektedir.

Yetiştirilen ürünler ve elde edilen gelir açısından değerlendirildiğinde Çirtoflişte Çiftliği öne çıkmaktadır. Netice olarak Tablo 4'den de anlaşıldığı üzere Çirtoflişte Çiftliği en çok hinta, şa'ir, mahlût ve mısır üretimi yapılan çiftlik durumundadır. Başka bir deyişle çiftliklerde en yoğun üretimi yapılan ürünlerin miktar olarak en çok üretildiği yer Çirtoflişte Çiftliği' dir. Bu verilerden yola çıkarak toprak büyüklüğü açısından en büyük çiftliği tespit edemesek bile iş gücü ve üretim açısından en büyük çiftliğin Çirtoflişte Çiftliği olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Çirtoflişte Çiftliği'nde toplamda 26.986 kile ürün yetiştirildiği anlaşılmaktadır.).

İncelenen defterlerde bazı çiftliklere ait değirmen kayıtlarına rastlanılmıştır. Çiftliklerde yapılan ziraî faaliyetin ana eksenini tahıl üretimi olduğundan bunların işlenmesi için de değirmenlerin var olması gayet tabiidir. Nitekim yaptığımız çalışma sonucuna göre Şehirköy çiftliklerinde bazı ailelerin taş değirmen (asiyab-ı taş) bazı ailelerin de ahşap değirmen (asiyab-ı hatab) sahibi oldukları görülmüştür. Buna göre, çiftliklerde toplamda 8 adet taş değirmen 11 adet de ahşap değirmen bulunmaktadır.

Çiftlik Adı	Hinta	Şa'ir	Mahlût	Mısır	Kenevir	Alef
İzzet Ağa	2.350	860	1.020	277	-	-
Zavidence	5.500	2.740	2.580	635	34	-
Abdi Paşa	2.050	780	670	970	-	-
Süleyman Ağa	250	60	60	90	-	-
Kalnafça	3.720	1.305	-	700	-	1.920
Yenor	3.200	550	180	295	-	-
Gadagoşcuğalı Molla Cesim	756	50	-	225	-	-

19. Yüzyılda Osmanlı Çiftlik Ekonomisi: Şehirköy Kazası Örneği

Badiye	5.610	1.380	640	2.245	-	-
Şehabettin Sipahi	1.450	400	100	750	-	-
Vadiye	4.000	2.050	1.660	301	-	-
Vehtanofça	3.800	720	2.000	654	-	-
Boyince	2.825	370	1.910	1.050	20	-
Baltaberilofça	1.520	640	420	280	-	-
Yanbe	1.350	480	320	165	-	-
Davalgarboçe	1.550	660	360	85	-	-
Kalinabucak	7.250	2.200	1.860	960	-	-
Gabronçe	5.100	1.320	1.080	340	-	-
Bedferofça	2.650	1.540	220	402	-	-
Peroviçe	890	540	550	225	-	120
Kehefçe	1.125	364	190	195	-	-
Berlofça	1.850	480	489	585	-	-
Manahiye	50	100	-	30	-	-
Kumanova	100	610	780	910	-	-

Halid Bin Osman	600	210	240	50	-	-
Memiş Efendi	2.110	950	100	395	-	-
Çirtoflişte	14.350	4.550	3.280	4.805	1	-
şetmerkab	7.200	1.542	1.280	774	9	-
Osman Efendi	200	-	180	-	-	-
Hüseyin Ağa	3.140	1.400	100	575	-	-
Dürzi Zembili Ağa	1.350	1.050	790	390	-	-
TOPLAM	87.896	29.901	23.059	19.358	64	2.040

Tablo 4: Çiftliklerde Yetiştirilen Tarım Ürünleri (Kile)

Hayvancılık

Çiftliklerde hem büyükbaş hem de küçükbaş hayvan yetiştirildiği görölmektedir. Küçükbaş hayvanların en önemlisi koyundur. Küçükbaş hayvanlarda ilk sırayı koyun alır. Ayrıca az da olsa keçi de bulunmaktadır. Çiftliklerin tamamında toplamda 12.131 adet sağman koyun bulunmakta idi. Tablo-5'e bakıldığında en çok koyun bulunan çiftliğin 1691 adet koyun kaydı ile Kalınabucak Çiftliği olduğu anlaşılmaktadır. Çiftlikler içerisinde tarımsal üretimde Çirtoflişte Çiftliği öne çıkarken hayvancılıkta ise Kalınabucak Çiftliği'nin öne çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Büyükbaş hayvanlar arasında ise ilk sırayı inek ve öküz almaktadır. Ayrıca çiftliklerdeki gayrimüslim nüfus dikkate alındığında buna paralel olarak canavar (domuz) yetiştirildiği de bilinmektedir. Defterlerde kaydı bulunan 30 çiftlikten 21 tanesinde canavar yani domuz yetiştirildiği anlaşılmaktadır. Kayıtlardan elde ettiğimiz bilgilere göre domuzun yıllık getirisinin (hasılat-ı senevî) diğer hayvanlara göre daha fazla olduğu dikkatimizi çeken bir başka husustur. Domuz sayısının en çok olduğu çiftlik 180 adet ile şetmerkab Çiftliği'dir. Çiftlik sakinlerinin çoğunluğunun gayrimüslim olduğunu dikkate aldığımızda domuz yetiştiriciliğinin şehirköy Çiftliklerinde normal kabul edildiğini ve bir hayli yaygın olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nakliye hayvanları yetiştiriciliğinde ise atın önemli olduğu görölmektedir.

Çiftlikleri toplam hayvan varlığı açısından değerlendirdiğimizde en çok hayvanın 3.404 adet ile Kalınabucak Çiftliğinde bulunduğu görölmektedir. Onu 2.918 adet ile Şetmerkab Çiftliği takip etmektedir. Tüm çiftliklerin toplamında 25.095 adet hayvan olduğu anlaşılmaktadır.

Çiftliklerde arıcılık faaliyetinin de önemli olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 22 çiftlikte arıcılık yapılmaktadır. En çok arı kovanı 55 adet ile Şetmerkab Çiftliğinde bulunmaktadır.

Çiftlik Adı	S.Koyun	S. inek	Kuzu	S. Keçi	Dana	Kara S. Özütlü	Kısrak	Canavar	Oğlak	Buzadı	Tay	Bargir	Kıs. inek	Toplam	Arı Kovanı
İzzet Ağa	531	16	190	50	6	29	6	1	68	15	4	5	-	801	-
Zavidençe	286	28	148	75	-	61	7	38	22	32	2	4	-	703	8
Abdi Paşa	175	10	110	-	9	16	2	-	-	10	1	5	-	338	1
Süleyman Ağa	5	1	3	-	1	2	-	-	-	1	-	-	-	13	-
Kalnafça	658	58	470	220	-	34	12	40	150	32	4	5	-	1683	28
Yenor	526	16	421	60	6	45	2	22	55	23	-	1	-	1177	11
Gadagoşcuğalı Molla Cesim	32	2	29	-	3	14	3	-	-	1	-	-	-	84	-
Badiye	32	63	50	-	9	87	22	57	-	40	14	8	-	381	-
Şehabettin Sipahi	20	6	15	-	4	27	8	10	-	6	3	1	-	100	1
Vadiye	497	14	244	191	11	46	4	32	107	17	1	20	-	1212	8

Vehtanof ça	352	11	250	-	-	49	13	57	-	11	3	11	12	769	12
Boyince	214	13	108	20	2	29	1	31	10	10	6	6	-	450	20
Baltaberil ofça	31	8	284	-	-	20	2	28	-	7	-	2	3	670	18
Yanbe	368	21	410	-	-	24	6	15	-	12	-	3	21	880	5
Davalgarb oçe	123 1	17	109 7	-	-	33	14	10	-	14	3	2	9	2430	21
Kalinabuc ak	169 1	37	133 5	-	-	107	22	104	-	41	5	10	52	3404	32
Gabronçe	702	27	455	-	-	58	1	30	-	11	-	1	12	1297	17
Bedferofç a	152	20	108	-	-	19	-	2	-	7	1	1	-	310	4
Peroviçe	236	9	147	80	2	18	-	9	41	8	-	9	-	518	18
Kehefçe	241	3	139	-	2	18	1	-	-	4	-	15	1	424	4
Berlofça	661	17	597	-	-	27	11	-	2	16	-	-	12	1343	15
Manahiye	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	1	3	-
Kumanov a	72	4	50	5	-	16	2	1	-	4	2	-	2	158	15
Halid Bin Osman	74	1	30	20	-	10	1	-	11	3	-	-	-	143	-
Memiş Efendi	197	8	158	-	-	20	2	15	-	10	4	-	-	414	-

Çirtoflişte	574	19	310	87	-	86	18	-	48	16	9	3	7	1177	5
Şetmerka b	152 9	28	974	-	-	125	25	180	-	19	4	22	12	2918	55
Osman Efendi	29	2	18	-	-	6	-	1	-	2	-	4	-	62	-
Hüseyin Ağa	410	7	291	-	-	27	7	38	-	7	5	-	-	792	10
Dürzi Zembili Ağa	320	10	170	-	-	27	1	-	-	11	3	-	-	441	2
TOPLAM	12131	476	8613	808	55	1082	193	721	514	400	74	138	142	25095	310

Tablo- 5: Çiftliklerdeki Hayvan Türleri ve Miktarları

Vergi Yapısı

Temettuat kayıtları hane başına alınan vergiler hakkında da kıymetli bilgiler vermektedir. Nitekim vergi-i mahsusa, aşar, ağnam, bağ, sebzevat, kovan ve gayrimüslimlerden alınan cizye bu vergiler arasındadır.

Her hanenin geliri dikkate alınarak belirlenen vergi-i mahsusa, çiftlikteki hanelerden alınan vergilerin başında gelmektedir. Tablo-6'ya bakıldığında Şehirköy'deki çiftliklerden bir yıl içerisinde alınan vergi-i mahsusa miktarının toplamda 44.289 kuruş olduğu görülmektedir. En fazla vergi-i mahsusa ödeyen çiftlik 4.632 kuruş ile Kalinabucak Çiftliği olmuştur. En az vergi-i mahsusa ödeyen çiftlik ise 100 kuruş ile Manahiye Çiftliğidir. Süleyman Ağa Çiftliğinde ise herhangi bir vergi kaydı bulunmamaktadır. Bütün bu bilgiler dikkate alındığında hane bazında gelir miktarı en yüksek olan çiftliğin Kalinabucak Çiftliği, en düşük olan çiftliğin ise Süleyman Ağa Çiftliği olduğunu söylemek mümkündür.

Çiftliklerden alınan diğer bir vergi türü de aşardır. Osmanlılarda yetiştirilen tarım ürünleri üzerinden genellikle onda bir oranında öşür/aşar vergisi alınırdı. Bu verginin miktarı toprak verimliliği, sulama şekli vb. nedenlerden dolayı bazı bölgelerde farklı oranlarda olabilmekte idi. Aşar vergisi aynı olarak da toplanabilse de çoğunlukla nakdi olarak toplanırdı. Tablo-6'ya baktığımızda çiftliklerden toplamda 36.106 kuruş değerinde öşür alındığı görülmektedir. En çok öşür ödeyen çiftlik 6.213 kuruş ile Çirtoflişte Çiftliği olurken en az öşür ödeyen ise 38 kuruş ile Manahiye Çiftliği olmuştur. Buradan tarım

ürünlerinde en çok kazancı sağlayan çiftliğin Çirtoflişte, en az kazancı olan çiftliğin ise Manahiye Çiftliği olduğu sonucu çıkmaktadır.

Çiftlik Adı	Vergi-i Mahsusa	Öşür	Ağnam	Bağ	Sebzemat	Kovan	Toplam	%
İzzet Ağa	1.117	986	57	-	-	-	2.160	2,47
Zavidençe	2.695	2.508	49	-	-	-	5.252	6,01
Abdi Paşa	751	970	17	-	-	60	1.798	2,05
Süleyman Ağa	0	100	-	-	-	-	100	0,11
Kalnafça	1.986	1.629	98	-	4	-	3.717	4,25
Yenor	2.607	996	78	-	-	-	3.681	4,21
Gadagoşcuğalı Molla Cesim	111	242	5	41	-	-	399	0,45
Badiye	3.360	2.229	10	300	63	-	5.962	6,82
şehabettin Sipahi	847	601	2	85	20	-	1.555	1,77
Vadiye	2.060	1.719	76	-	-	-	3.855	4,41
Vebtanofça	1.608	1.539	37	788	-	-	3.972	4,54
Boyince	2.493	1.308	26	-	-	-	3.827	4,38
Baltaberilofça	790	616	35	20	42	-	1.503	1,72
Yanbe	1.040	509	63	-	23	-	1.635	1,87

19. Yüzyılda Osmanlı Çiftlik Ekonomisi: Şehirköy Kazası Örneği

Davalgarboçe	1.455	590	161	-	65	-	2.271	2,59
Kalinabucak	4.632	2.688	182	72	93	-	7.667	8,77
Gabronçe	2.265	1.778	75	10	5	-	4.133	4,73
Bedferofça	957	1.105	15	316	5	-	2.398	2,74
Peroviçe	850	467	36	-	10	-	1.363	1,56
Kehefçe	1.691	420	27	-	40	-	2.178	2,49
Berlofça	968	763	92	-	-	10	1.833	2,09
Manahiye	100	38	-	10	-	-	148	0,16
Kumanova	526	671	7	397	31	-	1.632	1,86
Halid Bin Osman	149	189	7	-	-	-	345	0,39
Memiş Efendi	817	915	21	92	35	-	1.880	2,15
Çirtoflişte	2.658	6.213	69	1032	-	-	9.972	11,41
Şetmerkab	4.249	2.296	171	308	46	-	7.088	8,11
Osman Efendi	120	67	3	116	-	-	306	0,35
Hüseyin Ağa	1.405	1.196	45	280	38	-	2.964	3,39
Dürzi Zembili Ağa	982	758	31	-	-	-	1.771	2,02
TOPLAM	44289	36106	1495	3867	520	70	87365	99,87

Tablo- 6: Şehirköy Çiftliklerinden Alınan Çeşitli Vergi Kalemleri ve Miktarları (Kuruş)

Temettuat defterlerinde kaydı bulunan bir diğer vergi türü de küçükbaş hayvanlar üzerinden alınan ağnam vergisidir. Bu vergide daha çok sahip olunan koyun miktarı esas alınmaktadır. Şehirköy Çiftliklerinden elde edilen yıllık ağnam vergisi miktarı 1.495 kuruştur. En çok ağnam vergisi ödeyen çiftlik 182 kuruş ile Kalinabucak Çiftliği olmuştur. Süleyman Ağa ve Manahiye Çiftliklerinde ise hiç ağnam kaydı bulunmamaktadır.

Yukarıda bahsedildiği üzere çiftliklerde bağcılık faaliyeti önemli bir yer teşkil etmekteydi. Dolayısıyla bağcılıktan alınan vergi de önemliydi. Buna göre 15 çiftlikte bağ vergisi kaydı bulunmaktadır. Tablo 6'ya bakıldığında toplam bağ vergisi 3.867 kuruşa ulaşmaktadır. En çok bağ vergisi ödeyen çiftliğin ise 1.032 kuruş ile Çirtoflişte Çiftliği olduğu görülmektedir. Bu durum Şehirköy de üzüm yetiştiriciliği ve buna bağlı olarak şarap üreticiliğinin önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Temettuat kayıtlarından, çiftliklerde yetiştirilen sebzelerden sebzevât vergisi alındığı da görülmektedir. 15 çiftlikte sebzevât vergisi ödendiğine dair kayıt bulunmaktadır. En çok sebzevât vergisi ödeyen çiftlik 93 kuruş ile Kalinabucak Çiftliğidir. Çiftliklerden alınan toplam sebzevât vergisi miktarı ise 520 kuruştur.

Vergisi ödenen bir diğer gelir kaynağının da arıcılık olduğu anlaşıyor. Yalnızca iki çiftlikte kaydı bulunan kovan vergisinin toplam miktarı 70 kuruştur. Bunun 60 kuruşu Abdi Paşa Çiftliğinden 10 kuruşu ise Berfofçe Çiftliğinden alınmaktadır.

Tablo 6'dan açıkça anlaşıldığı üzere çiftliklerden alınan toplam vergi miktarı 87.365 kuruştur. En çok vergi ödeyen çiftlik 9.972 kuruş ile Çirtoflişte Çiftliği, en az vergi ödeyen çiftlik ise 148 kuruş ile Menohiye Çiftliğidir.

Çiftliklerin nüfusunun gayrimüslimlerden oluşması cizye vergisini de önemli hale getirmektedir. İyi bilindiği üzere özellikle Rumeli topraklarında cizye vergisi Osmanlı Devleti'nin en önemli gelir kaynakları arasında bulunuyordu. Buluğ çağına ermiş, akli başında olan gayrimüslim erkeklerden alınan bu vergi, mükelleflerin mali durumlarına göre üç başlık altında alınmaktaydı. Ekonomik durumu iyi olanlar yüksek dereceden (alâ), orta durumda olanlar orta dereceden (evsât), kötü durumda olanlar ise en düşük dereceden (ednâ) cizye ödemesi yaparlardı. Ödenen cizye miktarları dönemlere göre farklılık göstermekte idi. Cizye, 1834 yılında alâ derecesinden 60 kuruş, evsâtta 30 kuruş ve ednâdan 15 kuruş tahsil ediliyordu.(Haşılamacı, 2021, s. 138-139)

Şehirköy Çiftliklerinde cizye ödemelerinin çoğunlukla evsât(orta) cinsinden yapıldığı görülmektedir. Bu cinsten ödeme yapanların sayısı 526'dır.

Alâ cinsinden cizye ödemesi yapan ise 55 kişi tespit edilmiştir. Bu kişiler çoğu Kalinabucak Çiftliği'nde bulunmaktadır. Buradan Kalinabucak Çiftliği sakinlerinin diğer çiftliklerdekilere göre daha varlıklı kişiler olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Ednâ cinsinden ödeme yapan ise 18 kişi olduğu görülmektedir. Bunların en çoğu 6 kişi kaydı ile Şehabettin Sipahi çiftliğinde bulunmaktadır. Mal varlığı açısından en düşük seviyede olanların bu çiftlikte olduğunu söyleyebiliriz.

19. Yüzyılda Osmanlı Çiftlik Ekonomisi: Şehirköy Kazası Örneği

Çiftlik Adı	Alâ	Evsât	Ednâ
İzzet Ağa	1	15	-
Zavidençe	6	32	1
Abdi Paşa	1	11	-
Süleyman Ağa	-	-	4
Kalnafça	3	21	-
Yenor	-	22	1
Gadagoşcuğalı Molla Cesim	-	7	-
Badiye	3	40	-
Şehabettin Sipahi	2	10	6
Vadiye	2	25	-
Vebtanofça	2	22	-
Boyince	-	28	-
Baltaberilofça	1	10	-
Yanbe	1	10	-
Davalgarboçe	2	13	-
Kalinabucak	9	44	-
Gabronçe	3	23	-
Bedferofça	1	9	-
Peroviçe	1	8	-
Kehefçe	1	16	-
Berlofça	2	11	-
Manahiye	-	1	1
Kumanova	1	7	-

Halid Bin Osman	-	6	-
Memiş Efendi	-	13	-
Çirtoflişte	5	35	1
şetmerkab	5	56	1
Osman Efendi	-	2	-
Hüseyin Ağa	2	15	1
Dürzi Zembili Ağa	1	14	2
TOPLAM	55	526	18

Tablo- 7: Cizye Vergisinin Gelir Gruplarına Göre Dağılımı

Sonuç

Günümüzde Sırbistan topraklarında bir sanayi kasabası olan şehirköy'ün şimdiki adı Pirot' tur. Bulgaristan, Sırbistan ve Bizans topraklarına sınır bir noktada olan şehirköy, birçok kez el değiştirmiştir. Balkanlar ve Orta Avrupa'ya açılan yolların kavşak noktasında olan şehirköy Osmanlı Dönemi' nde de önemli bir yerleşim merkezi olarak varlığını sürdürmüştür.

19. yüzyılda Niş eyaletine bağlı olan şehirköy verimli topraklara sahip bir kaza durumunda idi. İncelediğimiz otuz adet çiftlikte çoğunlukla ziraat yapılmaktaydı. En önemli tarım ürünü buğdaydı. Buğdayın yanında arpa, nohut, mercimek, mısır gibi tahıl ürünleri de yetiştirilmekteydi. Ayrıca başta koyun olmak üzere küçük ve büyükbaş hayvancılık da önemli gelir kaynakları arasındaydı.

şehirköy Çiftlikleri' nde tarım yapılan toprakların çoğunluğunu müstecir mezru tarla dediğimiz kiralık topraklar oluşturmakta idi. Bunun yanında 11 tane çiftlikte ise mezru tarla kaydı bulunmakta idi. Ayrıca topraklardan çayır, bağ, bahçe ve koruluk olarak da faydalanıldığı görölmektedir.

İncelenen çiftliklerin tamamında toplamda 609 hane bulunmakta idi. Buna bağlı olarak hesaplanan tahmini nüfus ise 3045 kişiye ulaşıyordu. Defterlerden elde edilen verilere göre en kalabalık çiftlik 315 kişi ile şetmerkab Çiftliği olurken en az nüfus ise 10 kişi kaydı ile Menohiye ve Osman Efendi Çiftlikleri'nde bulunuyordu. Nüfusun çoğunluğu gayrimüslim olup ekonomik açıdan orta düzeyde bulunuyorlardı.

KAYNAKÇA

ARşIV KAYNAKLARI:

BOA. ML. VRD. TMT. NO. 10825, 11267, 11271, 11272, 11273, 11275, 11276, 11281, 11299, 11304, 11307, 11311, 11317, 11322, 11325, 11327, 11333, 11335, 11341, 11343.

ARAŞTIRMA- İNCELEME ESERLERİ:

ADIYEKE, Nuri. "Temettuât Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri.", *OTAM*, S. 11, Ankara. 2000.

AMEDOSKİ, Dragana. "16. Yüzyıl Şehirköy (Piro) Vakıflarına Genel Bir Bakış" *Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültürü Sempozyumu* (Ekim 2016) Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Yayınları, Çanakkale. 2017.

ARSLANBOĞA, Kadir. BEKAROĞLU, Can. "19. Yüzyılda Osmanlı Çiftlikleri Etkinlik Analizi: Hekimbaşı, Çavuşbaşı, Alemdağ Örnekleri", *Journal of European Theoretical and Applied Studies*, Vol. 8, Issue 2, September 2020

ATAŞ, Emre. "Sofya Sancağı (1520- 1580)" Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, Balıkesir, 2023.

AZAMAT, Nihat. "Kalenderiye" *DİA*, C. 24, ss. 253- 256, İstanbul 2001.

BERBER, Ferhat. "Temettuat Kayıtlarına Göre Manisa Koldere Çiftliği / Köyünün Sosyo – Ekonomik Durumu (1844- 1845)" *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 7, S. 13, Ankara. 2013.

BÜYÜKBAŞ, Şermin. "19. Yüzyılda Osmanlı Çiftlik Ekonomisi: Şehirköy Kazası Örneği" Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli 2023.

DEVELLİOĞLU, Ferit. "Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat", Ankara. 1978.

EMECEN, Feridun. "Baştina", *DİA*, C. 5, İstanbul. 1992.

EYİCE, Semavi. "Bertrandon de la Braqueiere", *DİA*, C. 5.

FİDANCI, Nur. SOYSAL, Umut. YÜKÇÜ Süleyman. "Osmanlı Devleti'nde Temettuat Defterlerinin Önemi ve Vergisel Açından Değerlendirilmesi: Tire Kazası Örneği", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 7, 2014.

GÖKMEN, Ertan. "19. Yüzyıl Ortalarında Tire Kazası Çiftliklerinin Sosyal ve Ekonomik Durumu", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.13, S. 3, 2015.

GÜNGÖR, Ferhat. "Osmanlı Devleti'nde Ziraî Kredi Teşkilatları (1863- 1888)" Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, Isparta 2015.

HALAÇOĞLU, Yusuf. "Derbend", *DİA*, C. 9, İstanbul. 1994.

HAŞILAMACI, Tuğba. "19. Yüzyıl Ortalarında Cısr-i Ergene (Uzunköprü) Kırsalında Sosyal ve Ekonomik Yapı" Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli 2021.

İNALCIK, Halil. "Çiftlik", *DİA*, C. 8.

İNALCIK, Halil. "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar", *Osmanlı' da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Ed. Çağlar Keyder- Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul. 1998.

İPEK, Edip. "Temettuat Defterlerine Göre Babaeski", Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli 2014.

KALLEK, Cengiz. "Kile", *DİA*, C. 25, Ankara. 2022.

KARADEMİR, Zafer. "Statüleri ve Mahiyetleri Açısından Osmanlı Ekonomisinde Büyük Çiftlikler" *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, S. 4, 2018.

KEYDER, Çağlar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Büyük Ölçekli Tarım Var mıydı?", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Ed. Keyder, Çağlar, Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.

KİEL, Machiel. "Şehirköy", *DİA*, C. 38.

KURT, Yılmaz. "Kaynaklarıyla Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü" İstanbul. 2020.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat. "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Kaynaklarından Temettü Defterleri" *Bellekten Dergisi*, C. 59, S. 225, Ankara.1995.

MERT, Özcan. "Ayan", *DİA*, C. 4.

METE, Zekai. "Muhassıl", *DİA*, C. 31, Ankara. 2020.

ORHAN, Muzaffer. "19. Yüzyılda Osmanlı Çiftlikleri (Selanik Örneği)", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi, Konya. 2023.

OSMANİ, Mead. "Arşiv Belgelerine Göre Niş Sancağı (1839- 1878)" Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi, Bursa. 2018.

ÖZTÜRK, Said. "Türkiye'de Temettuat Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 1, S. 1, İstanbul. 2003.

SAMİ, Şemsettin. *Kamus-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul. 2007.

SCHWEİGGER, Salomon. *Sultanlar Kentine Yolculuk*, Çeviri: Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul. 2020.

SEZEN, Tahir. "Osmanlı Yer Adları", T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No: 26 Ankara. 2017.

ŞAKİROĞLU, Mahmut. "Cezayir-i Bahr-i Sefid", *DİA*, C. 7, İstanbul. 1993.

TOZDUMAN, Arzu. "Aydın Güzelhisar' ının Sosyal ve İktisadi Durumu (1844)", İstanbul Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul. 1992.

TÜRKLÜ, Mehmet Emin. "Tanzimat Dönemi'nde Ancemaatin Vergi Uygulaması ve Yaşanan Bazı Usulsüzlükler Üzerine Bazı Şikayetler (1841- 1865)" *Current Research in Social Sciences*, C. 2, S. 3, 2016.

VEİNSTEİN, Gilles. "Çiftlik Tartışması Üzerine", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Çağlar Keyder- Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul. 1998.

Makale Gönderim Tarihi: 22.12.2024

Yayına Kabul Tarihi: 09.01.2025

Araştırma Makalesi

Sivas Esir Kampı (1914-1918)*

Mahmut Akkor** Nesrin Kalkan Okur***

öz

1914 yılı öncesi yaşanan değişim ve dönüşüm dünya düzeni ve devletlerin stratejilerini belirlerken, Birinci Dünya Savaşı bu değişimin bir sonucu olmuştur. Çok uluslu devletler için yıkım, sömürge devletleri için daha fazla etki alanı oluşmuştur. Savaş sırasında birçok cephe açılmış ve bu cephelerde bulunan savaş esirleri, Anadolu'da niteliklerine göre oluşturulan esir kamplarına sevk edilmiştir. Sivas Esir Kampı teknik bilgiye sahip olan esirlerin de tutulduğu nitelikli bir kamptı. Kampa genellikle Kafkasya Cephesi'nden Rus esirler sevk edilmiştir. Savaşın gidişatına göre diğer cephelerden de farklı milletlere mensup esirler nakledilmiştir. Sivas Esir Kampı'na getirilen esirler misafir olarak görülmüş ve öncelikle tedavileri sağlanmıştır. Konaklama olarak oteller, evler ve kamu binaları tahsis edilmiştir. Günlük yaşamlarını kolaylaştırmak için sosyal alanlar oluşturularak sorunsuz bir yaşam sürmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. 3 Mart 1918 yılında imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması ile Kafkasya Cephesi kapanmış ancak Sivas Esir Kampı varlığını bir müddet daha devam ettirmiştir. 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmış ve antlaşma maddelerinden bazıları esirler üzerinden şekillenmiştir. Antlaşma neticesinde esirlerin değişimi için güvenlik önlemleri alınmış ve merkezi sevk noktalarına ulaşmaları sağlanmıştır. Bu çalışma, Birinci Dünya Savaşı döneminde Anadolu'nun farklı bölgelerinde tutulan esirlerin kaldıkları kamplardan biri olan Sivas Esir Kampı'ndaki yaşamı, arşiv belgeleri ve çeşitli kaynaklar ışığında ortaya koymak için hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, Sivas, Esir Kampı.

Sivas Prisoner Of War Camp (1914-1918)

ABSTRACT

The changes and transformations that occurred before 1914 shaped the world order and the strategies of states, and the First World War became a result of this transformation. For multinational states, it brought destruction, while for colonial states, it created wider spheres of influence. During the war, many fronts were opened, and the prisoners of war captured on these fronts were transferred to prisoner camps in Anatolia based on their qualifications. The Sivas Prisoner Camp was a specialized camp where prisoners with technical expertise were also held. Prisoners, mostly Russian, were transferred from the Caucasus Front to this camp. Depending on the course of the war, prisoners belonging to various nationalities from other fronts were also transferred to the camp. The prisoners brought to the Sivas Camp were regarded as

* Bu çalışma Nesrin KALKAN OKUR tarafından Doç. Dr. Mahmut AKKOR danışmanlığında Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanmış olan "Birinci Dünya Savaşı'nda Sivas Esir Kampı" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Doç. Dr. Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Cumhuriyet Tarihi Anabilim Dalı, akkor@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0222-270X.

*** Bilim Uzmanı, nesrinkalkan@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5076-447X.

guests, and their treatment was prioritized. Hotels, houses, and public buildings were allocated for their accommodation. To ease their daily lives, social areas were created to ensure they lived a trouble-free life. With the signing of the Brest-Litovsk Treaty on March 3, 1918, the Caucasus Front was closed; however, the Sivas Prisoner Camp continued to exist for some time. On October 30, 1918, the Armistice of Mudros was signed, and some of the articles of this treaty were shaped around the issue of prisoners. As a result of the agreement, security measures were taken to facilitate the exchange of prisoners, and their transfer to central dispatch points was ensured. This study has been prepared to shed light on the life in the Sivas Prisoner Camp, one of the camps where prisoners were held in various regions of Anatolia during the First World War, based on archival documents and various sources.

Keywords: World War I, Ottoman Empire, Sivas, Prisoner Camp.

Giriş

Ulusların siyasi hedefleri doğrultusunda yaşanan gelişmeler daima güçlenmeyi ve stratejiler karşısında değişim ve dönüşümü gerektirmiştir. Osmanlı Devleti için "Avrupa'ya açılan kapı" niteliğinde olan Çimpe Kalesi'nin alınması, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da da var olması demektir. Avrupa'daki varlığından itibaren Osmanlı Devleti'nin ticari ve siyasi faaliyetleri, Avrupalı devletlerin çıkarlarını etkilemeye başlamıştır (Finkel, 2014, s.14). Büyüyen devlet, stratejik bir konuma ulaşmıştır. XVI. yüzyıla kadar asker, silah ve mühimmat olarak da güçlü olan devlet, silah sanayisine kaynak temin etme amacıyla sahip olduğu coğrafyada çeşitli üretim tesisleri kurmuştur. Osmanlı Devleti'nin bu gelişimi karşısında Avrupalı devletler yeni keşifler yaparak ekonomide ve silah sanayisinde güçlenmeye başlamışlardır. Güçlenen Avrupalı devletler ile yaptığı muharebelerden ağır yenilgiler alan Osmanlı Devleti; askeri, ekonomik ve siyasi alanda bir takım ıslahat hareketleri yapmışsa da beklediği başarıyı elde edememiştir. Dünyadaki gelişmeler, devletlerin çıkarları ve çözülemeyen sorunlar dünya savaşını kaçınılmaz kılmıştır. Birinci Dünya Savaşı, 20. yüzyıl siyasi tarihinin şekillenmesine etki ederken, aynı zamanda dünya tarihi açısından da son derece büyük önem arz etmektedir. Çatışmalar sırasında ciddi can kayıpları yaşanırken ele geçirilen savaş esirleri, devletlerin siyasi stratejileri için önemli noktalardan birini oluşturmuştur.

Arapça *esir* kökünden türetilen ve sıfat olan esir kelimesi, savaş tutsağı anlamına gelmektedir. Esaret olgusu, tarih boyunca çeşitli devletler tarafından kölelik olarak kullanılmıştır (Özel, 1995, s. 382-389). Semavi dinler sonrasında insanın değerli bir varlık olarak gözetilmesiyle birlikte esir hakları oluşmaya ve esirler, kölelikten ayrı tutulmaya başlamıştır (Özel, 2003, s. 106). 1648 tarihinde Avrupa'da imzalanan Westfalya Antlaşması ve 1856 Paris Deklarasyonu esir hakları bakımından önemli bir belge niteliği taşımaktadır (Akkor, 2019a, s.73). Ayrıca esirlerin statüsünü ve haklarını belirleyen çalışmalar olan 1906 Cenevre Konferansı ve Sözleşmesi, 1907 Lahey Konferansı ve Sözleşmesi ile Osmanlı Devleti tarafından hazırlanan Üsera Hakkında Talimatname bu alandaki önemli çalışmalardır (Kalkan Okur, 2022, s. 40-50).

Birinci Dünya Savaşı'nda Cepheler

Avrupalı devletlerin kendi aralarındaki siyasi, askeri ve ekonomik rekabet dünyayı büyük bir savaşa sürükledi. Her bir devletin kendine göre farklı hesapları ve çıkar alanları vardı. Gerek Avrupa coğrafyasındaki rekabet gerekse de sömürgelerdeki çekişmeler önü alınmaz bir mücadeleyi tetikledi. Osmanlı Devleti özelinde Avrupalı devletler, böl-parçala-yönet stratejisiyle kendi aralarında gizli antlaşmalarla başta Orta Doğu coğrafyası olmak üzere tüm Türk topraklarını kendi aralarında paylaşmışlardı. Savaş döneminde yaşanan kimi gelişmeler, kısmi plan değişikliklerine neden olsa da savaş sırasında imzalanan gizli antlaşmalara sadık kaldılar (George, 2021, s. 13).

17. yüzyılda toprak kayıpları başlayan Osmanlı Devleti, 20.yüzyıla kadar sahip olduğu coğrafyanın büyük bölümünü savaştığı devletlere ve bağımsızlığını kazanan milletlere terk etmek zorunda kaldı. Özellikle 1912-1913 Balkan Savaşlarında alınan mağlubiyet, devlet açısından büyük psikolojik yıkıma neden oldu. Osmanlı Devleti, Balkan Savaşlarındaki kayıpları telafi etmek ve siyasi yalnızlığa son vermek için 2 Ağustos 1914 tarihinde Sadrazam Sait Halim Paşa Yalısı'nda Almanya ile ittifak antlaşması imzaladı (Türkmen, 2019, s. 735). Çok geçmeden de savaşa resmen dahil oldu.

Dünyanın yeni bir döneme girmesine neden olan Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti yaklaşık olarak 3.000.000 kişiyi silahl altına almıştır (Beşikçi, 2015, s. 122). Osmanlı Devleti, farklı coğrafyalarda birçok cephede mücadele etmişti. Sivas Esir Kampı'nda kalan esirlerin durumunu daha iyi anlamak için Kafkasya, Kanal, Irak ve Çanakkale cephelerinde yaşanan süreçleri hatırlamak gerekmektedir.

Cephelerin Genel Durumu

Kafkasya Cephesi'nin muharebe hattını kuzeyde Karadeniz ve Kafkas Dağları, doğuda Hazar Denizi, güneyde İran'ın kuzeyi, Van Gölü'nün güneyinden Mardin-Urfa çizgisi, batıda Sivas-Samsun-Malatya ile Fırat Nehri oluşturmuştur. (Beşikçi, 2015, s. 114-127). Cephede yaşanan muharebelerde çoğunlukla Ruslar ve Ermeniler ile birlikte Rus ordusunda bulunan Müslümanlar da vardı. 1915 yılı içerisinde Ruslardan 800 esir alınmıştır. Rus esirlerden 650 nefer ve 1 zabit Erzurum'a getirilmiştir. Savaş boyunca 20 bine yakın Rus esir olabileceği tahmin edilmektedir. Ruslar dışında Karadeniz'de savaş gemileri batırılan İngiliz ve Fransız ordularından da mürettebat esir edilmiştir. Bu esirler Erzincan, Erzurum ve sonrasında Sivas'a nakledilmiştir (BOA, HR. SYS., 2193:35).

Kanal Cephesi; Suriye, Sina ve Filistin ile Mısır-Süveyş hattı olarak stratejik bir öneme sahiptir. Bölgede IV. Ordu bulunmaktadır. IV. Ordu'ya bağlı olarak VII. Kolordu Şam-Kudüs'te, XII. Kolordu Halep-Humus'ta bulunmaktadır (Beşikçi, 2015, s. 114). İngiliz ve Hint askerlerinin çoğunluk olduğu bölgede İngilizlerin safında savaşan Müslüman Araplar ve Hint Müslümanları da yer almıştır. İngiliz birliklerinden 2.000 kadar esir yakalanarak esir kamplarına sevk edilmiştir (BOA, HR. SYS., 2257:17).

Irak Cephesi; Suriye çölünden İran coğrafyasına kadar, Fırat ve Dicle nehirlerinin arası muharebe sahası olan bölgedir. Bölgede Irak ve Havalisi Umum Kumandanlığına

bağlı olarak 38. Tümen bulunmaktadır (Beşikçi, 2015, s. 114). Petrol kaynaklarının hâkimiyet altına alınabilmesi için İngiltere tarafından açılan önemli bir cephedir. İngiliz birliklerinden 14.000 kadar esir alınmıştır, sadece Kut'ül Amare Savaşı'nda 13.672 İngiliz askeri Osmanlı Devleti'ne teslim olmuştur (Akkor, 2019a, s. 53). Alınan esirler, Anadolu'nun farklı bölgelerindeki esir kamplarına sevk edilmiştir.

Stratejik öneme sahip olan Çanakkale Cephesi, İtilaf Devletleri tarafından İstanbul'u alarak Osmanlı'yı savaş dışı bırakmak, Ruslara boğazlar üzerinden yardım götürebilmek ve Kafkasya'da Ruslarla savaşan Türk birliklerinin dikkatlerini buraya çekmek amacıyla açılmıştır. Bölgede genel olarak I. Ordu'ya bağlı birlikler bulunmaktadır (Beşikçi, 2015, s. 114). İngiliz ve Fransız ordularıyla muharebeler yapılmış ve 1915 yılı içerisindeki çatışmalarda Osmanlı Devleti, İtilaf Devletlerine mensup 8.394 askeri esir almıştır (Akkor, 2019a, s. 32). Esirler, Anadolu'daki esir kamplarına sevk edilmiştir.

Galiçya, Makedonya ve Romanya'da açılan cephelerde Osmanlı Devleti, müttefik ordularla birlikte Romanya ve Rusya'ya karşı savaşmıştır. Bölgede 3.000 kadar esir ele geçirilmiştir (Tunalı, 2017, s. 90). Müttefiklere yardım amaçlı açılan cephelerde ele geçirilen esirlerin bir kısmı Anadolu'da esaret yaşamıştır.

Osmanlı Devleti'nin bizzat savaştığı cepheler haricinde Avrupa cephelerinde gerçekleşen muharebelerde esir düşen Müslüman askerler olmuştur. Almanlar, Fransız ordusundan Cezayir ve Tunus kökenli esirlerin bir kısmını; Avusturya ise Ruslardan aldıkları Müslüman kökenli esirlerin yine bir kısmını Osmanlı Devleti'ne göndermiştir (Işıldak, 2014, s. 113-114).

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti Topraklarında Bulunan Savaş Esirleri

Savaş döneminin yoğun gündeminde ve düşünöldüğünün çok üzerinde var olan esir sayısı, Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmıştı. Barınma, yeme-içme, sağlık, çalışma vb. tüm durumları dikkate alındığında esirlerle ilgilenmek başlı başına bir sorundu. Esirlerin kamp olarak sabit bir yerde bulunmayışları esir sayısında değişkenliğe neden oluyordu. Bir esir, birden çok kampta kayda alınabiliyordu. Bu nedenle net bir esir sayısı ortaya koymak güçtür. Tespit edilebilen rakamlara göre Osmanlı Devleti'nin elinde 23.500 İngiliz (Akkor, 2019a, s. 86), 19.795 Rus (Akkor, 2017, s. 46), 3.000 Rumen (Tunalı, 2017, s. 90), 120 Fransız (Çapa, 2010, s. 122) ve 1 İtalyan (BOA, HR. SYS., 2156/11) olmak üzere toplam 46.416 esir mevcuttu.

Esirler arasında farklı milletlerden de askerler vardı ancak bunlar bağlı oldukları devletlerin ordularından esir alındığı için, ilgili devlete bağlı esir kabul edilirdi. Örneğin Rus esiri olarak kabul edilen İlia Yegorovitch isimli kişi, 19. Türkistan Alayı'na mensuptu (Çelik, Karacakaya vd. 2018, s. 269). Polonya asıllı esirler, yine Rus esir olarak kabul edilmişti (Köstöklü, 2015, s. 4-19).

Sivas Esir Kampı'nda 8 Alman ve sayısı net bilinmeyen Avusturyalı esirlerin olduğu tespit edilmiştir. Osmanlı Devleti müttefiklerinin vatandaşı olan bu esirler, memleketlerine iade edilmesi için İstanbul'a gönderilmiştir. (BOA, HR. SYS., 2221:47).

Bahsi geçen esirlerin Ruslar tarafından Avrupa cephelerinde esir alındığı, Rus üniforması giydirilmek suretiyle ordunun ön safhalarında feda edilebilir kişiler olarak kullanıldıkları düşünülmektedir.

Osmanlı Devleti'nde esirlerle ilgili bilgi sağlayan birim, İstihbarat Kalemi idi. Savaş ve esirler hakkındaki malumatlar, öncelikle bu birime ardından esir kamplarına ve yardım kuruluşları olan Uluslararası Kızılhaç ve Hilal-i Ahmer'e aktarılıyordu (BOA, HR. SYS., 2255:10; BDH, 3166:7). Esirlere yapılan muamele ya da esirlerin çeşitli işlerde çalıştırılması, devletlerarası ilişkileri ciddi şekilde etkiliyordu. Askerlik ve askerleri ilgilendiren konularla alakalı olarak seferberlik ilanı sonrasında Sevkiyat-ı Askeri Komisyonları kurulmuştur (BOA, DH. İD., 141:12). Osmanlı Devleti sınırları içerisinde kurulan esir kampları, Lahey Sözleşmesi ve Üsera Talimatnamesine göre oluşturulmuştur (BOA, HR. SYS. , 569:1. ; BOA, DH. SYS., 123:30). Kampların kurulacağı yerleri, Kolordu Komutanlığı gibi yüksek komutanlıklar belirlemiştir (Boissier et Visser, 1917, s. 44).

Esir alınan askerler öncelikle toplama kamplarına gönderiliyordu. Esir alınan her bir asker için bir defter tutulup kart yazılırdı. Defter ve kartta esirle ilgili isim, soy isim, esir edildiği yer ve tarih, doğum tarihi, bağlı olduğu birlik, bulunduğu esir kampı gibi bilgiler yer alıyordu. Bunun dışında bir de esire ait fotoğraf bulunması gerekmekteydi (BOA, DH. ŞFR., 469:42). Tüm bilgilerin savaşan devletlere düzenli olarak paylaşılması kararlaştırılmıştı (BOA, HR. SYS., 2223:2). Herhangi bir karışıklık ve okuma hatası oluşmaması için esirlere ait tüm bilgiler, Latin harflerle Üsera Zabıtname-i Mahsus Defteri'ne kaydedilmişti (KA, 197:43).

Sivas Esir Kampı

Sivas, 1871 Vilayet Nizamnamesi ile Bozok, Karahisar-ı Şarkî, Divriği, Tokat, Amasya, Canik ve Çorum'u kapsamaktaydı. Nizamname sonrasında Sivas Sancağı; Amasya, Tokat, Karahisar-ı Şarki sancaklarına ayrılmıştır (Gençoğlu, 2011, s. 35). Bayındırlık olarak bakılacak olursa Sivas'ta, Vali İsmail Hakkı Paşa yolları tamir ettirip kaldırımlar yaptırmıştır. Şehri ve halkı selden korumak için dere yataklarındaki evleri yıktırmıştır. Vali Halil Rifat Paşa ise Hükümet Konağı, onun hemen arkasına 25 odalı konak yaptırmıştır. Kızılırmak'ın iki yakasını birleştirmek adına 15 gözü bulunan köprü inşa ettirmiştir. Okullar, kışlalar, hastaneler ve 800 kişilik hapisane yaptırılmıştır (Akbulut, 2009, s. 217). Cihan Harbi sırasında cepheye sevk edilen askerlerin dinlenmesi için dönemin valisi Muammer Bey tarafından tesisler kurulmuştur (Münim Mustafa, 2023, s. 30-33). İki askeri bir tanesi sivil olmak üzere üç hastane şehre hizmet vermektedir (Sivas, <http://www.maggiéblanck.com/Azarian/Sivas.html>).

Sivas'ın nüfusu 1914 tarihindeki kayıtlarda 1.169.443'tür. Toplam rakam içerisinde nüfus dağılımı 939.735 Müslüman, 75.324 Rum ve 151.674 Ermeni'dir (Gökbel, 2004, s. 171). Savaş başlayınca Sivas'a Kürt, Arap ve Yahudi aileler de yerleştirilmiştir (BOA, DH. ŞFR., 554:88). Ermeniler çoğunlukla Suşehri'nde yaşıyordu. Bölgede isyan hareketleri baş gösterince Suşehri'nde bir talimgah kurulmuştur (Gökbel,

2004, s. 178-180). Talimgâhın varlığı bölgede yaşayan esirlerin güvenliğine katkı sağlamıştır.

Sivas'ın iklimi, tarım ve hayvancılık yapmaya uygun olduğu için geçim ekonomisi genellikle tarım ve hayvancılık olmuştur. Şehir, hububat merkezidir. Ordunun ihtiyaçını karşılamak için Sivas'tan farklı kalemlerde yaklaşık 53 ton erzak-zahire gönderilmiştir (BOA, DH. ŞFR., 457:85). Erzincan'a yakınlık sebebiyle III. Ordu'ya Sivas başta olmak üzere Samsun ve Trabzon'dan iaşe sağlanmaktaydı (BOA, DH. İ. UM. EK, 73:64). Özellikle X. Kolordu'ya sağlanan ihtiyaçlar Sivas'tan karşılanmıştır. Ordunun ihtiyaçı karşılandıktan sonra Sivas'ta yaşayan ahali için de yeterli miktarda tohumluk ve yiyecek bulunmaktaydı (BOA, DH. İ.UM. EK, 106:34).

İklim olarak Sivas, karasal iklime sahip olduğu için kışları sert, soğuk ve yağışlıdır. Bu da yaşamı hem insanlar hem de hayvanlar için kısmen olumsuz etkilemekteydi. Dönem şartları itibariyle orduda destek olarak hayvanlar da iklim şartlarından ve savaş koşullarından mustarip olabiliyordu. Gerekli hallerde hayvanların bakımı ve tedavileri için Sivas'ta bir hayvan hastanesi kurulmuştu (Harp Tarihi Encümeni, 1931, s. 9-27).

Sivas'ta bir esir kampı kurma kararını Enver Paşa vermiştir. Harbiye Nazırı Enver Paşa, Kafkasya Cephesi'nde inceleme yapmak için bölgeye giderken Sivas'a uğramış ve Sivas'ta bulunduğu süre zarfında inceleme ve denetlemelerde bulunmuştur (Sakarya, 2021, s. 79). Enver Paşa, Erzincan'da bulunan III. Ordu Üsera Garnizonu kalabalıklaştığı için esirlerin bir kısmının Sivas'a nakledilmesini emretmiştir (BOA, HR. SYS., 2255:10). Bunun üzerine Hükümet Binası çevresindeki boş arazilere üç askerî bina yapılması kararlaştırılmıştır. Kolordu için de Reji Dairesi uygun görölmüştür. Erzincan'da bulunan garnizonun nakli ile beraber 1916 tarihinde Sivas Üsera Garnizonu/Sivas Esir Kampı kurulmuştur (BOA, DH. İD., 206:6). Sivas Esir Kampı, Anadolu'da kurulan ilk kamplar arasında yer almaktadır. Bundan başka Afyonkarahisar, Çankırı, Ankara, Kırşehir, Kastamonu, Bursa, Konya dahil birçoğ yerleşim yerinde esir kampları bulunmaktadır. Savaş yılları boyunca kimi zaman esir talepleri kimi zaman da devlet idaresinin kararıyla Sivas dahil tüm esir kampları arasında nakiller yapılmıştır (Kalkan Okur, 2022, s. 67).

Sivas'ta bulunan esirlerin büyük bölümü, Kafkasya Cephesi'nde ele geçirilen Rus askerlerinden oluşuyordu. Savaşın devam ettiği yıllarda gerekli görölen hallerde kampa Çanakkale Cephesi, Irak Cephesi ve Filistin bölgesinde ele geçirilen esirler de sevk edilmişti. İtilaf Devletlerine ait esirler haricinde Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan devletlerden de esirler geliyordu. Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın ele geçirdiği Müslüman esirlerden bir kısmı, Osmanlı Devleti'ne gönderilmişti. Bu esirlerden Amele Taburları adlı birlikler oluşturulmuştur (BOA, DH. ŞFR., 471:71). Esirler, Sivas'a nakledilirken Ankara'ya kadar demir yolu, sonrasında ise kara yolu kullanılmıştı (BOA, DH. ŞFR., 504:5). Demir yolu hattını kullanmadan gelen esirler ise kara yolunu kullanmış, hatta zaman zaman yürüyerek yola devam etmişlerdi (BOA, DH. ŞFR., 504:5. ; BOA, DH. İ.UM. EK., 15:46). Sivas Esir Kampı'nda Rus, Ermeni, Tatar, Polonyalı, Romen, Gürcü, İtalyan, Yunan, İngiliz, Hint Müslümanı, Cezayirli, Tunuslu, Fransız ve Katolik Alman esirler de bulunmaktaydı (Kalkan Okur, 2022, s. 63-216).

Sivas Esir Kampı'na Çanakkale Cephesi'nde ele geçirilen 8 İngiliz esir getirilmişti (KA, 1013:69, KA, 1013:69.1). İngilizlerin haricinde Fransızlar da Sivas Esir Kampı'na sevk edilmişti. 18 Fransız eri ile 2 Fransız subayı kampta esaret yaşamıştır. Sivas'ta 16 Fransız denizci, Sivas Hastanesi'nde ise 100 Rus esiri bulunmaktaydı. Afyonkarahisar'dan sevk edilen 20 Fransız esir ve 23 Rus esir ise Eylül 1915'te garnizona ulaşabilmiştir. III. Ordu Üsera Garnizonu'nun Sivas'a nakli sonrasında kampta bulunan Rus esirlerin sayısı şu şekildedir; 17 Ağustos-4 Eylül 1915 tarihleri arasında 75 er sevk edilmiştir. 17 Ekim 1915 tarihine kadar garnizonda 30 subay ile 1.789 er vardır. 4 Eylül 1915 tarihine kadar vefat eden Rus esiri sayısı 785 olarak belirtilmiştir. En son 4 subay 35 er sevk edilmiştir. Toplamda 34 subay, 1.896 er ile 1.930 esir kaydedilmiştir. Sevklerin ve nakillerin sürekliliğinden dolayı kampın kapanmasına kadar olan toplam sayı net olarak verilememektedir. Tespit edilebilen esir sayılarından yola çıkarak Sivas Esir Kampı'nda ortalama 2000 kişinin kaldığı düşünülmektedir (Kalkan Okur, 2022, s. 67-68). 22 Mart 1915-7 Nisan 1915 tarihleri arasında 28 Yunan askeri Sivas'ta, hastanede hayatını kaybetmiştir. Bu askerler Sivas'ta esaret mi yaşıyordu yoksa tedavi amaçlı başka kamplardan mı geldi tespit edilememiştir.

Kampta savaşın tarafı olan devletlere bağlı birçok milletten esir vardı ancak savaş şartları gereği toplamda kaç kişinin kampta kaldığını söylemek mümkün değildir. Kayıt tutmada yaşanan güçlükler ve esirlerin farklı gerekçelerle kamplar arasında nakilleri gibi sebeplerle, ne Sivas ne de diğer esir kamplarında kalan asker sayısı net tespit edilemiyor. Yabancı temsilciler tarafından 4 Eylül 1918 tarihli ziyarette Sivas Esir Kampı'nda 460 Rus, 20 Fransız ve 2 İngiliz askeri bulunmaktaydı (Akkor, 2019a, s. 252).

Sivas Esir Kampı'na getirilen bir Rus askeri:

“Oltu tarafları Panin Köyü'nde savaşıyorduk. Türk topçularının ateşi karşısında bizim toplarımız güçsüz kaldı ve bizimle beraber XI. Alay da geri çekildi. Çok fazla sayıda ölü ve yaralı verdik. Alayımızın Kars'a çekildiğini öğrendiğimiz zaman Türk atlı birlikleri yollarda bizi çevirdi. Sabaha karşı parça parça sevklerle onar, yirmişer kişilik gruplar halinde teslim olduk. Bizi buraya getirdiler. Burada rahat ediyoruz. Karnımız doyuyor ve ısınıyoruz. 77'nci, 78'inci ve 89'uncu alaylardan 800 kadar kişi esir olmuştur.” (Arslan, 2003, s. 113-119)

diyerek kamptaki yaşamın rahatlığını ve kendilerine karşı kötü muamele yapılmadığını belirtmiştir.

Fransa'nın ve özellikle İngiltere'nin kontrolü altındaki esir kampları sivil yaşamdan arındırılmış, gözetleme kulelerinin bulunduğu, kamp etrafının ise dikenli tellerle çevirili olmasına karşın Sivas Esir Kampı, tel örgülerin bulunmadığı, gözetleme kulelerinin yer almadığı rahat yaşam sunulan bir kamp olmuştur. Bu rahatlık zaman zaman firar olaylarının yaşanmasına da neden olmuştur (Jones, 1914, s. 4).

Sivas Esir Kampı'nın genel durumunu Sağlık, İskân, Gündelik Yaşam ve Esirlere Sağlanan İmkanlar başlıklarında inceleyeceğiz.

Sağlık

Kafkasya Cephesi'nden gelen salgın hastalık bilgisini yerinde görmek ve denetlemek için Hilal-i Ahmer Darulharp Murahhası Asım Bey görevlendirilmiştir. Asım Bey, Sivas'a geldiğinde burada bir teftiş yapar ve yeni bir eczane açılması için Harbiye Nezareti'nden talepte bulunur. Var olan hastanelere ait eczanelerin yeterli olduğu gerekçesiyle Asım Bey'in talebi kabul edilmez (Karacakaya vd. 2018, s. 143-303). 1916 tarihinde Rusların Erzincan'a ilerlemesi nedeniyle şehirdeki hastane kapatılarak Sivas'a nakledilmiştir. Bu hastane 500 yataklı olup yalnız askerlere ve esirlere değil, ordu tarafından tespit edilen yetimlere, dullara ve ihtiyaç sahiplerine elbise ve iaşe hizmeti vermişti (Sezer, 2012, s. 374-381). Giresun-Kelkit Harp Hastanesi'ne ait 200 yatak Koyulhisar'a sevk edilmiştir. Erzincan-ULucami Hastanesi ise tümüyle Divriği'ne nakledilmiştir (Başustaoğlu, 2016, s. 171-186). Bunlar dışında Sivas'ta motorlu seyyar hastaneler de hizmet vermiştir. Sıhhi memurlar yetiştirmek için kurslar açılmıştır. Zayıflar Yurdu olarak bilinen bir adet Zuafahane mevcuttur. Aşı ve bakteriyolog memuru yetiştirmek için açılan kurslarda Server Kâmil Bey tarafından dersler verilmiştir (KA, 1275:22; KA, 325:328).

Yaşanan tifo ve kolera sebebiyle cepheden gönderilen esirler öncelikle muayeneye tabi tutulmuştur. Tedavileri tamamlanan esirler sonrasında kampa sevk edilmiştir. Kamp nüfusu, tedavisi tamamlananların katılımıyla her geçen gün artmış ve yoğunluk nedeniyle kimi esirler, Ankara'ya gönderilmiştir (BOA, HR. SYS., 2255:10). Yakın bölgelerdeki kamplarda kalan esirlerinden bazıları gerekli hallerde tedavi amaçlı olarak Sivas'a geliyordu. Bu esirler, çoğu zaman askeri hastanede tedavi edilirdi (BOA, DH. EUM. 5. şb., 70:14; BOA, HR. SYS., 2228:38).

Sivas Esir Kampı'nda diğer kamp ve hastanelerde uygulandığı gibi üç dereceli istihkak hakkı sunulmuştur:

"I. derecedekilere 500 gram süt veya 320 gram yoğurt olmak üzere toplam 2 kilo süt ya da 1.280 gram yoğurt II. derecedekilere sabah bir çorba, öğle bir lapa ya da iki veya üç ezme, akşam da bir çorba. Günlük ekmek istihkakı 200 gram III. derecedekiler için sabahları bir çorba, öğle ve akşamları; 666 gram ekmek, 300 gram et, 20 gram yağ (5 gramı çorba içindi.), 15 gram tuz, 125 gram pirinç veya bulgur (sabah çorbası dâhildi.), 125 gram makarna, 125 gram nohut, fasulye, mercimek gibi kuru sebze, 300 gram patates, 25 gram kuru bamya, 300 gram ispanak veya semizotu, 250 gram bakla veya kabak Baştabibin izniyle 1. derecedekilere 150 gram francalı, 2. derecedekilere gerekli durumlarda 500 gram süt, 300 gram yoğurt, muhallebi, sütlaç, 2 yumurta, 150 gram külbastı, 3. derecedekilere ise 4 adet yumurta Enginar, patlıcan gibi sebzeler hastaya yetecek kadar ve adet ile veriliyordu. Bu miktarlar baştabip ve hastane idare memuru tarafından önceden belirleniyordu. Tatlı olarak haftada iki defa muhallebi, sütlaç veya hoşaftan biri ara sıra yoğurt veya helva da menüler arasında yer alıyordu." (Sezer, 2012, s. 379).

Hilal-i Ahmer tarafından belirlenen bu haklara ek olarak yemek sonrasında çay ve sigara verildiği oluyordu. Hastalara temiz çamaşır ve kıyafet verilirdi (KA, 315:127). Ayrıca bulaşıcı hastalıklara yakalanan kişilere Hilal-i Ahmer merkezlerinden para yardımı yapılırdı. III. Ordu askerlerinin tedavi parası, Müdafaa-i Milliye ve Hilal-i Ahmer cemiyetleri tarafından karşılanıyordu (Karacakaya vd. 2018, s. 67-105). Sivas Hastanesi'nde tedavi gören bir esir, mektubunda hastanede gördüğü tedaviyi, gösterilen ilgiyi ve davranışı şu şekilde anlatmıştı:

“Aziz validem ve dostlarım, nasılsınız? Ben Türkiye’de büyük bir hastanedeyim. Hastane temiz. Bana temiz çamaşırlar ve kaput verildi. Yaralarım için ameliyathanede bulunan doktora gönderildim. Doktor yaralarımı ilaçlarla temizledi ve sardı. Sonrasında karnımı doyurmak için bana yemek ve çay verildi. Uykuya daldım. Doktorlar, eczacı ve hastane memurları son derece sevgi ve şefkat dolu. Benim yanıma sürekli geliyor ve sigara ikram ediyorlar. Benimle Alman diliyle konuşuyorlar. Burası benim için gayet iyi bir yer. Yemekler çok iyi. Günde üç vakit sıcak yemekler veriliyor. Yanımda bulunan ve Rusça bilmeyen kişilerle işaret dili ile anlaşabiliyorum. Bütün gerçekleri doğruluğuyla yazıyorum, içiniz rahat etsin. Ayağım ağrıyor. Artık, yaram yukarıdan aşağı doğru iyileşmeye başladı. İki haftaya kadar iyileşecektir. Ben kendimi pek güzel ve iyi görüyorum. Eğer benim şuan ki halimi görseydiniz asla savaştan çıktığımı anlamazdınız. Şimdi ben dünyada barış olması için Tanrı’ya yalvarıyorum. İşte o zaman evlerimizde dertleşebiliriz.

15 Nisan 1915,

Sizi seven oğlunuz ve kardeşiniz Simon Olenk” (Çelik vd. 2018, s. 251)

Hastanede tedavi görürken hayatını kaybeden esirler de vardı. 22 Mart 1915-7 Nisan 1915 tarihleri arasında Sivas Hastanesi'nde 28 Yunan esir hayatını kaybetmişti (KA, 560:6). Ölüm vakaları sadece hastanede tedavi özelinde değildi, kamp hayatı yaşarken ölenler de olmuştu ancak çoğunluğu hastanede hayatını kaybedenler oluşturuyordu. Tifüs, Enterit, Dizanteri, Zatürre, Skarbüt (C vitamini eksikliği), Contagion (Bulaşma) gibi hastalıklardan 93 Polonyalı (Leh) esir vefat etmişti (Köstüklü, 2015, s. 4-19). Vefat eden esirler, Rum Kabristanı'na defnediliyordu. Esirlerin çoğunluğu cepheden gelirken bu hastalıklara yakalanmıştı ya da hastalığı olgunlaşma sürecine girmişti.

1914 yılının sonunda Sivas'a tedavi amaçlı 1.530 savaş esirinin getirildiği, 1915 Temmuz ayında 315 esirin hala hayatta olduğu bilgisi kaydedilmiştir (BOA, HR. SYS., 2218:28). Salgın hastalıklar dolayısıyla hayvanlar da düşünülerek hayvan hastaneleri kurulmuştur. Hastalık bulaşmayan, yaralanan hayvanlar ise ayrı çadırlarda tedavi edilmiştir (Harp Tarihi Encümeni, 1931, s. 27).

İskân

Dönemin Sivas şehri imarına baktığımızda sokakları dar, evler ise basık ve genel olarak esmer renktedir (Münim Mustafa, 2023, s. 30-33). Kerpiçten yapılan evlerin yapı malzemesinde kısmen kurutulmuş çamur ve saman bulunurdu. Eski evlerin çatısı kil kaplı olup zemini düz şekildedir. Yeni evlerin çatısı ise kiremitten yapılmıştır. Ermeni mahallelerinde Ermenilerin evleri ise genellikle iki katlıdır. Çok fonksiyonlu odalar dikdörtgen yapıdadır. Her katında en az dört pencere bulunan evlerin bahçeleri havadar ve büyüktür. Tavanları alçak olan bu evlerin odalara aldığı ışık azdır. Evler daha çok ahşaptan yapılmış, kısmen ise balçıkla sıvanmıştır (Vital Cuinet, Sivas).

Esirler, rütbelerine göre konaklatılmaktaydı. Yüksek rütbeli esirler, ev veya konaklarda tutulurdu. Esir sayısının fazlalığı nedeniyle ev veya konaklarda uygun yer bulunamazsa oteller de değerlendirilirdi. Osmanlı Devleti'nin uygun gördüğü yerlerde kalmak istemeyenler ev, konak ve otelde kalmak isterlerse buraların kiralalarını kendileri öderdi. Düşük rütbeli askerler çoğu zaman devlet binalarında veya kışlalarda kalmaktaydı. Devletin ayarladığı yerlerde yoğunluk nedeniyle kalamayanlar için ilave ev kiralanırdı ya da var olan eski evler tadilat yapılarak esirlerin kullanımına verilir. Bu kişilerden kira alınmazdı (Boissier et Visher, 1917, s. 44). Ermeni göçünden sonra boş kalan evler, okul binaları ve kiliseler de esirlerin kullanımına tahsis edildi, özellikle yüksek rütbeli askerler bu binalara yerleştirildi. Okul binalarında esirlerin rahatça hava alabileceği ya da spor yapabileceği genişlikte bahçeler vardı (Arslan, 2003, s. 198-199).

Gündelik Yaşam

Osmanlı Devleti, esarete olan kendi askerlerine kötü muamele olmaması için esir hukukuna dair hükümlere imkanları dahilinde mümkün oldukça riayet etmişti hatta Üsera Talimatnamesiyle bunu kayıt altına almıştı. Esirlerin durumuna ilişkin düşünülen bir kayıta şu ifadeler vardı:

“Savaş esirleri insanca muamele görmektedir. Ancak bu muamele, düşman eline düşen askerlerimize yapılan muameleye bağlıdır. Misilleme önlemleri yalnızca Yüksek Komutanlık tarafından emredilebilir. Garnizon komutanları hiçbir şekilde esirlere her gün şehre gitme, avlanma veya dışarıdaki insanlarla ilişki kurma gibi özgürlükler tanıyamazlar. Savaş esirlerine verilecek özgürlük derecesi, Yüksek Komutanlığın emirleriyle belirlenir. Kamp komutanının görevi, garnizonda düzen ve disiplini sağlamak ve kaçışları engellemektir. Subay esirler, hiçbir şekilde asker esirlerle ilişki kuramazlar. Yetkili makamların olumlu görüşü doğrultusunda, asker esirlerin subaylarının hizmetinde çalışmasına izin verilebilir. Garnizon komutanı, esirlerin haftada bir kez alışveriş yapmak için şehre gitmelerine izin verebilir. Subayların hizmetinde bulunan asker esirler, gerekli alışverişleri yapmak için gözetim altında her gün şehre gidebilirler.” (Boissier et Visher, 1917, s. 44).

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti, elinde bulunan esirlere gereken özeni göstermiştir ama burada bir koşul da vardır yani eşdeğerlilik. Eğer Türk esirlerine kötü

muamele yapılırsa elinde tuttuğu esirlere misilleme seçeneğini göz ardı etmemiştir. Esirlerin savaş meydanlarında tutsak edildiği düşünüldüğünde insani muamele yapmak kolay bir iş değildir. Esirler için kamplarda sosyal alanlar oluşturulmuştur. İskân yerlerinde bulunan boş alanlar yürüyüş yapmak, futbol oynamak, çeşitli müsabakalar yapmak için belirlenmiştir. Kamptaki esirlerin yemek yerken ve futbol oynarken zaman zaman fotoğrafları çekilmiştir (Karacakaya vd 2018, s. 365). Amerikan Konsolosluğu, İngiliz esirler için tiyatro yapma, çarşıya ve lokantaya gitme gibi konularda Osmanlı Devleti'nden izin almıştır (Spackman, 2021, s. 127-243). Esirler yazdıkları günlüklerde yaşadıkları güzel anıları kayıt altına almış ve kayıtlar günümüze kadar ulaşmıştır. Bu kayıtlar bizlere, kamplarda neler yapıldığı hakkında bilgiler sunmaktadır:

“Dört kişilik takımlardan oluşan hokey turnuvalarımız olurdu ve (Türklerin izin verdiği zamanlarda) yürüyüşler, piknikler, paten ve kayak. Kapalı alan eğlencesi olarak neşeli ve ciddi dramalar, melodramlar, macera oyunları ve pandomim içerikli piyesler yazdık. Hapishane yapımı müzik aletlerimiz, hapishane şartlarında eğitilmiş erkek vokalli bir korumuz ve onlar için beste yapan müzisyenleriyle bir orkestramız vardı.” (Jones, 1914, s. 5).

Kızılhaç'ın tuttuğu raporda her kampta bir adet kantin olduğu, bu kantinlerin jandarma veya yerel yönetici tarafından yönetildiği belirtilmiştir. Savaştan kaynaklı zaman zaman gıda tedariki sorunu yaşanmasına rağmen esirler yiyecek, giyim, barınma ve sağlık bakımı açısından Türk askerlerine eşdeğer tutulmuşlardı (Boissier et Visher, 1917, s. 46).

Üsera Talimatnamesi'ne göre esirler, ibadetlerini inançlarına göre cemaatleriyle birlikte yerine getirebilmekteydi. Rahipler, manevi güç verme adına esir kamplarını ziyaret ediyordu. Ayrıca Katolik esirler için devlet tarafından iki papaz görevlendirilmişti. Müslüman esirler, ibadet için kamp içinde bir alanı mescit olarak kullanabiliyorlardı ya da buldukları bölgelerdeki ibadethanelere gidebiliyorlardı. (Akkor, 2019a, s. 120).

Esirlere Sağlanan İmkânlar

Esirler, uluslararası yardım kuruluşları olan Kızılhaç ve Hilal-i Ahmer aracılığı ile çeşitli imkânlardan faydalanmıştır. Uluslararası Kızılhaç Komisyonu esirler için Savaş Esiri Ajansı kurarak çeşitli denetleme komisyonları oluşturmuştur. Bu komisyonlar esir kamplarını denetleyerek gördüklerini defterlere yazmış ve bu defterleri esir kamplarına göndermiştir (Jones, 1914, s. 5). Kızılhaç, esirlerin bağlı olduğu devletten, ailelerinden ve çeşitli kuruluşlarından gelen yardım paketlerini, mektupları ve paraları Amerika, Hollanda ve İsviçre gibi tarafsız devletler ve büyükelçilikler aracılığı ile ilgili esir kamplarına ulaştırmıştır (Çapa, 2010, s. 118).

Esir kamplarına gönderilen her paket denetime tabiydi. Paketlerin denetimi muhatabının huzurunda yapılarak gerçekleştirilirdi. Basılı malzemeler kağıt, kitap vb. savaş esirinin ismi üstüne yazılarak sansür işlemi için İstanbul'a gönderilirdi. Sıvılar ve kıyafetler de denetimden geçmekteydi. Bir savaş esirine verilen kıyafet kullanım dışı kalana kadar kendisine ikinci kıyafet verilmezdi. Gayrimüslim savaş esirlerinden üst

rütbeli subaylar paketlerinde alkollü içkiler alabilirdi. Bunun sınırlaması ise askeri otorite tarafından sağlanırdı. Esirlere ailelerinden para gönderilirdi. Ailesi olmayanlara ya da dışarıdan destek alamayanlara Kızılhaç Teşkilatı yardım ederdi. Gönderilen paraların tamamı esirlere verilmezdi. Savaş esirleri, kendilerine gönderilen tüm parayı üzerlerinde taşıyamazlardı. Askerler için üst sınır 20 kuruş, subaylar için ise kendilerine ödenen aylık maaşları kadardı. Kalan para, resmi bir makbuz karşılığında kampın kasasında tutulurdu. Kamp komutanları, gönderilen para ve paketlerin makbuzlarını Kızılay'a göndermekle yükümlüydü (Boissier et Visser, 1917, s. 48).

Esirlerin gönderdiği paketler, banka ya da gümrüklerde ücrete tabi değildi. Bu uygulama Türk esirleri için de geçerliydi. Savaş bittikten sonra esirlere ait posta gönderim ücretleri ilgili devletler tarafından karşılanacaktı. Sevk yollarının yetersiz olduğu ya da postaların seyrek gönderildiği yerlerde postaların yerlerine ulaşması için ek hizmet alımı durumunda bunun ödemesi esirler tarafından karşılanırdı. Esir kamplarının birbirlerine olan uzaklığı gelen yardımların dağıtımını geciktirmekteydi. Gecikmelerden kaynaklı olarak zaman zaman kamplarda hoşnutsuzluklar yaşanıyordu. İşlemlerin daha planlı ve hızlı yapılabilmesi için Anadolu'daki demiryollarının ve genel geçiş güzergahlarının kesişim noktalarından biri olan Afyon, sevk ve toplama merkezi olarak belirlendi (Çapa, 2010, s.188).

Kızılhaç tarafından Osmanlı Devleti'ne gönderilen paketler, Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından esirlere ulaştırılıyordu. Kayıt bilgilerine göre 8.765 balya eşya ve yiyecek Hollanda ve Amerika elçilikleri aracılığı ile gönderilmişti. 42.410 lira havale gelen paranın 684.961 kuruşu esirlere ödenmiştir. Amerikan Elçiliği, 15 Nisan 1917 tarihine kadar esirlere 678 paket göndermiştir. İçerisinde elbise, ilaç, kundura ve tuvalet takımı dışında 186.400 kuruş, ulaştırma sorumlusu Rıfki Bey tarafından kayıtlara alınmıştır. Sivas Esir Kampı'nda bulunan bir Fransız subayına esarette kaldığı süre boyunca 104 paket gelmiştir (Çapa, 2010, s. 118-119.; KA, 642:257.3). Kampta kalan diğer Fransız esirlere ise toplamda 8 koli ve bir kita ilmühaber gönderilmiştir (KA, 820:209).

Esirlere gönderilen ya da esirlerin gönderdiği tüm paketler, kitap, mektup ve kartpostallar, istenmeyen bilgi akışı olasılığına karşı İstihbarat Kalemi ve Sansür Müfettişliği tarafından sansürlendikten sonra sahiplerine iletilirdi, sansür işlemi olmadan teslimat yapılmazdı (BOA, DH. SYS., 123:30; BOA, HR. SYS., 2253:36). Bu kural tüm kampları kapsayacak şekilde uygulanırdı, zira Sivas Esir Kampı'ndan gönderilecek esir mektuplarının da beyaz kağıtlara üç satır sınırlaması ile yazılması zorunluluğu vardı (Boissier et Visser, 1917, s. 46).

Esirlerin resmi makamlarla, aileleriyle ya da sevdikleriyle tek irtibat kurabildikleri yol, dönem şartları itibarıyla mektuplardı. Sansür işlemi mektupların teslimatını geciktiriyordu ancak gecikmenin başka bir nedeni de savaş şartlarından kaynaklı olarak mektupların ilgili devletlere düzensiz gelmesiydi. Gecikmelerde esirler, ilave taleple mektuplarının kendilerine teslim edilmesini isteyebiliyordu. Sivas Esir Kampı'na gelen paket ve mektuplar, İstanbul, Afyon ve Ankara gibi merkezlerde toplandıktan sonra Sivas'a gönderilirdi. Kamplara giden ya da kamplardan gelen her paket; esir ismi,

gönderen, alıcı, gönderim yeri vb. şeklinde kayıt altına alınarak listelenmiştir (KA, 568:213).

Rusların ülkelerinde bulunan Türk esirlere kötü davrandıklarından dolayı Sivas'ta bulunan Rus esirlere mektupları okutulmamış ve hiçbir paket verilmemiştir. Haberleşmeleri ise sıkı takibe alınmıştır (BOA, HR. SYS., 2254:9). Rus Tenghinsk Alayı'na mensup Nikolay Nikolayawich ve Nikola Sansonovitch adlı esirlerin aileleri, kendilerinden haber alamadıkları gerekçesiyle İtalya Elçiliğinden yardım talep etmiştir. Yapılan araştırma sonucunda adı geçen esirlerin Sivas Esir Kampı'nda olduğu bilgisi ailelerine iletilmiştir (BOA, HR. SYS. , 2216:34). Cephede olduğu düşünülen bir Rus askeri hakkında yapılan araştırma sonucunda kendisinin Osmanlı Devleti tarafından esir alındığı belirlenmiştir. Jacob Dmitrievitsch Vernigora adlı Rus askerinin Sivas Esir Kampı'nda olduğu bilgisi Rus makamlarına iletilmiştir (KA, 568:38).

Esirler, şikâyetlerini ve hoşnutsuzluklarını yazdıkları mektuplar aracılığıyla ailelerine ya da ilgili makamlara iletmekteydi. Şikayetlerin temelinde var olan olumsuzluklara çözüm üretilmesi talebi vardı. Çanakkale Cephesi'nde batırılan Fransız Saphir isimli denizaltı mürettebatından olan Albert de Mendiri, Harbiye Nezareti'ne yazdığı şikayet mektubunda kendisine gönderilen mektuplarda bahsedilen paketleri teslim almadığını belirtmişti:

“Aşağıdaki bilgileri nezaketimle size sunuyorum. Üç ay boyunca eşim, bana gönderdiği mektuplarda çok sayıda paketlerin olduğunu ve yanında koliler içerdiğini yazıyor. Son gelen mektupta 15, 20 ve 50 frank gönderdiğini yazmıştı. Fakat bana ulaşan bir şey yok. Bu paranın bana ulaşıp ulaşmadığını gönderdiği mektuplarda sormuştur. Kamp sorumlusu olan komutana durumu bildirdiğimde Kızılhaç'a durumu iletmemi bildirmiştir. Fransız komutana 104 paket gelmiş diğer gönderilen paketler ise uzak yerlere sevk edilmişti. İki ay önce gelen paketlerim bana ulaşmamıştır. Fransa'dan yapılan sevkiyatın üzerinden 3 ay geçtiği bilgisini öğrendim. Eğer yazdığım hususlar hakkında bana yardımcı olur ve gerekli yerlere sorarsanız çok memnun olurum. Gelen paketler ülkeye ulaşmış fakat buraya ulaşmamış, bekletiliyor olabilir. Lütfen benim için bunu öğrenin.

Albert de Mendini

Saphir Denizaltı Mürettebatı İkinci Usta Tamircisi

Sivas'ta esaret altında” (KA, 642:257.3).

Esirler, kendileri için uygun görülen kamplara sevk edilirken savaş öncesi yapmış oldukları meslekler de dikkate alınmıştı. Kafkasya Cephesi'nde yapılan muharebelerde zarar gören makine ve teçhizatları gerekli hallerde tamir edebilecekleri düşünülerek Sivas'a teknik bilgi ve makine bilgisine sahip esirler de gönderilmişti. Savaştan önce araba mühendisi olarak görev yapan Richard Minhaymer'den teknik bilgi anlamında ne kadar istifade edildiği bilinmiyor ancak yaşadığı mağduriyetle ilgili olarak Osmanlı yönetimine müracaat etmiş ve kendisine 50 ruble maaş bağlanmıştır (BOA, HR. SYS., 2234:10).

Kampta kalan esirlere gelen yardımlar çoğunlukla nakit para şeklindeydi. Osmanlı Bankası aracılığıyla gönderilen paralar, imza karşılığında kıdemli çavuşlara verilmekteydi. İngiliz ve Fransız esirlerin paraları, kendi milletlerinden olan kıdemli çavuşların gözetiminde esirlere imza karşılığında kayıt defterlerine not edilerek teslim edilirdi (KA, 697:29). Para makbuzları incelendiğinde Sivas Esir Kampı'nda İngiliz ordusunda görev almış Avustralya vatandaşı bir miralay olduğu ve kendisine Avustralya Hükümeti tarafından para gönderildiği bilinmektedir (KA, 697:32). Amerikan Elçiliği tarafından Rus esirlere 1916 tarihinde 375 lira gönderilmiştir (Arslan, 2003, s. 193-228). Fransız esirlere ise 1917'de 5.498 lira ödenmiştir (KA, 816:171).

Esir Amele Taburları

Birinci Dünya Savaşı döneminde seferberlik ilan edilince üretim yapan erkek nüfus askere alındı. Erkeklerin askerde bulunması hem gündelik işlerin hem de devletin ihtiyaç duyduğu bedensel iş kollarının aksamasına neden oldu. Çözüm olarak sivil ve askerlerden oluşan işçiler, Amele Taburları adıyla Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç duyduğu alanlarda çalıştırıldı. Savaş devam ederken Amele Taburlarına çeşitli ülkelerden alınan esirler de dahil edildi. Amele Taburlarının %30'u esirlerden oluşur hale geldi. Mondros Mütarekesi'nin 4. maddesi doğrudan esirlerle de ilgiliydi ve esirlerin serbest bırakılma zorunluluğu nedeniyle Amele Taburları savaş sonu lağvedilmiştir (Karagöz, 2019, s. 451).

İlan edilen seferberlik ile Sivas'ta yaşayan ve silah altına alınan askerler, 17 Mayıs 1915'te Amele Taburlarına sevk edilmiştir (BOA, DH. ŞFR. , 471:71). Sivas'ta 7 tane Amele Taburu vardı. Amele Taburlarında Türkler haricinde Rus, İngiliz, Fransız ve bu devletlerin ordularında yer alan farklı milletlerden askerlerin olduğu esirler de bulunmaktaydı (Satan, <https://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/i-dunya-savasinda-amele-taburlari/>). Esirler, kamplara sevk edilirken rütbeleri ve meslekleri dikkate alınmıştı. Sivas Esir Kampı'na teknik ve elektrik bilgisi olan esirler de tercih edilmişti (Yanıkdağ, 1914-1918-online.net). Esirlerden oluşturulan Amele Taburlarından Ordu Menzil Komutanlığı sorumluydu. Yüksek rütbeli askerler, erlerden oluşan esir Amele Taburlarından sorumlu tutulmuştur (Akkor, 2019a, s 252). Çalıştırılan esirlere yaptığı işe göre gündelik veya haftalık veriliyordu. Bunun haricinde günümüz rütbesine karşılık gelen; Teğmen, Üsteğmen ve Yüzbaşı rütbelerine haiz olanlar 550 kuruş, Binbaşı, Yarbay ve General rütbelerine haiz olanlara 900 kuruş maaş ödeniyordu (Arslan, 2003, s. 128).

Sivas Esir Kampı'nda kalan esirlerden 1.777'si bedensel işlerde çalışabilecek durumdaydı. Bu esirlerden 1.500 Rus kökenli esir, Ankara-Erzurum yol inşaatında çalıştırılmak için ihtiyaç duyulan bölgelere sevk edilmişti (Arslan, 2003, s. 134-135). Sivas Esir Kampı'nda kalan esirlerden Ankara-Sivas demir yolu hattı yapımında çalıştırılanlar olmuştu. Bu hatta çalışan esirlerin sağlık ihtiyaçlarını gidermek için 50 yataklı hastane tahsis edilmiştir. Yine esirlerden bazıları ziraat işlerinde değerlendirilmişti (BOA, DH. İ. UM. EK, 15:46). Ayrıca esirlere ilave gıda ve tütün de verilmiştir (KA, 69:68; BOA, DH. ŞFR., 510:77).

Ziraat işlerinde mevsimlik olarak çalıştırmak için Osmanlı Devleti müttefiklerinden esir talep etmişti. Rus ve Sırp esirlerden oluşan toplam 2.500 asker Anadolu'ya getirilmiştir ve çeşitli kamplara gönderilmiştir (Beyoğlu, s.5). Hasadın bitmesiyle birlikte getirilen esirler ve temin edilen malzemeler geri gönderilmiştir (BOA, DH. ŞFR., 516:35). 2.500 esir döndükten sonra, Sivas Esir Kampı'nda bulunan esirlerden birkaçı ziraat için Pozanti'ya gönderilmiştir (BOA, DH. İ.UM. EK., 15:46).

Firar

Sivas Esir Kampı, esirlerin rahat yaşam sürdüğü bir kamp olarak bilinmektedir. Tel örgüler ve gözetleme kulelerinin bulunmadığı kampta askeri yönetim olsa da esirler, özgür bir hayata sahipti. Esir tutulan askerler her gün sayılmaktaydı ve denetlenmekteydi. Esir sayısının fazlalığıyla ilgili olarak herkesin doğrudan tanınması mümkün değildi. Olası bir firar yaşanmışsa eğer bir sonraki gün yapılan denetim sırasında esir sayısı tutmazsa firar edildiği tespit edilebilirdi. Bu serbestlik zaman zaman firar olaylarını tetiklemekteydi, özellikle kamplar arasında sevk ve kamp alanı dışındaki çalışma alanları denetimlerin zayıf olduğu noktaları.

Savaş yıllarında sağlık, askeri, kamp içi sorunlar, siyasi sebepler, çalıştırılma vs. gerekçelerle kamplar arasında aktarımlar olabiliyordu. Bahsi geçen bu gerekçelerle sevk işlemi yapılan esirlerden bazıları, başlarında güvenliklerinden sorumlu jandarma kuvvetlerine rüşvet tekliflerinde bulunmuştur. Sivas'ın Ulaş karyesinde rüşvet ve firara teşebbüs nedeniyle Kokas isimli bir esire resmi işlem yapılmıştır, bu işlem firara teşebbüs olarak kayda geçmiştir. Firara teşebbüs edenlere hapis, para sınırlaması veya kamptan çıkmama cezaları uygulanmaktaydı (BOA, BEO, 4336:325131).

Uluslararası Kızılhaç Heyeti'nin Anadolu'daki kampları ziyaret ettiği dönemde firar konusuna şöyle değinmişti:

“Harp komutanının görevi garnizonda bulunan esirlerin ve askerlerin düzenini sağlamak, disipline etmektir. Kaçmalarını önlemektir. Tutsak olan subaylar, askerlerle konuşamazlar. Yetkililerin emriyle askerler hizmete alınabilir. Garnizon komutanı haftada bir kez cezaevi için alışverişe gitmeye izin verir. Subayların hizmetinde olanlar ise gözetim altında her gün ihtiyaçları karşılamaya gidebilir. Garnizon komutanlarının, sabah ve akşam olmak üzere esirleri günde iki kere araması gerektiği belirtilmiştir. Firar edenler ise kesinlikle bildirilmek zorundadır.” (Boissier et Visher , 1917, s. 45).

Firarlar sonrasında yakalanan kişilere cezai işlemler uygulanmıştır. Hınçak ve Taşnak cemiyetlerine bağlı olan bazı Ermeniler, Sivas ve çevresinde mağaralar kazarak ya da var olanları kullanarak buralara erzak ve mühimmat saklamışlardır (BOA, DH. ŞFR., 64:194). Sivas Esir Kampı'nda kalan esirlerin kaçmasına yardım eden bu kişiler, yapılan tahkikat sonucunda yakalanmıştır. Divan-ı Harb'e gönderilen şahıslar, tutuklanarak hapse atılmıştır (BOA, DH. ŞFR., 466:141).

Firar girişimleri sadece esirleri ilgilendiren bir durum değildi. Firarın yaşandığı bölgelerde kamp komutanları da ceza almaktaydı. 23 Ağustos 1916'da firar eden Rus esirlerinden dolayı kamp komutanlığını yürüten subay, iki aylık maaş cezasına çarptırılmıştır (Arslan, 2003, s. 199).

Esir İadeleri ve Yapılan Antlaşmalar

Birinci Dünya Savaşı'nda yaklaşık olarak 7 ile 9 milyon arasında savaş esirinin varlığından söz edilmektedir. Bu kadar kalabalık bir nüfusu beslemek, barındırmak, güvenliğini sağlamak hiç kolay değildi. İlaveten esir alınan askerler arasında cepheye rahatsızlanan hatta çeşitli uzuvlarını kaybedenler de vardı. Kalabalık esir mevcudunu azaltmak için savaş sırasında esir takasları ve iadeleri gündeme gelmişti. Esir iadesi için ilk girişim İngiltere, Fransa ve Rusya arasında gerçekleşmişti. Esirlerin hangi yollarla, hangi hükümler altında sevk edileceği; toplanma alanları, şahsi eşyaların taşınması ve öncelikler hakkında bilgiler bu antlaşmalarda detaylandırılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nı sonlandıran ateşkes antlaşmalarında yine esirlerle ilgili hükümler yer almıştı. Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Mondros Mütarekesi'ndeki 4. madde doğrudan esirlerin iadesiyle ilgiliydi (Akkor, 2019b, s. 24).

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında imzalanan Berne Antlaşması, İsviçre'nin Berne şehrinde bir araya gelen Osmanlı ve İngiliz temsilcilerinin hasta ve malul esirler sorunu çözmek için attıkları en ciddi adımdı. Görüşmeleri Osmanlı Devleti adına Albay Ziya Bey, İngiltere adına ise Lord Newton yürütmüştü. Olumlu geçen görüşmelerin sonucunda 3 bölüm 24 madde ve 7 maddelik Ek Bildirimler bölümünden oluşan Berne Antlaşması, 28 Aralık 1917'de imzalandı. Anadolu'da bulunan esirlerden 300 İngiliz ile 700 Hintliye karşılık 1.500 Türk'ün esir takasından istifade etmesi öngörülüyordu. İlaveten yaşları 17 ile 50 arasındaki sivil esirler de isterlerse değışime tabi tutulabilecekti. (Akkor, 2019a, s. 289-290).

Harp esirlerinin kendi devlet doktorları dışında tarafsız olan İsviçreli bir doktor tarafından da ayrıca muayene edilerek mübadele edileceği bildirilmiştir. Mübadele esnasında iade edilen esirlerin hiçbir askeri hizmette istihdam edilemeyeceği anlaşma maddelerine eklenmiştir (BOA, DH. ŞFR., 93:296).

Esirlerin iadesi için Kuşadası ve Mersin limanları belirlendi ancak Alman denizaltıların esir yüklü gemileri batırma ihtimaline karşılık Filistin sınırı ya da Bulgaristan, Avusturya ve İsviçre güzergahı üzerinde de duruldu (Akkor, 2019a, s. 290-291). İngiltere ile yürütölen esir takası görüşmelerine sonradan Fransa da dahil oldu. Fransız kökenli esirlerin iadesi için hem kara yolu hem de deniz yolu seçenekleri kabul edildi (BOA, DH. EUM. 5. Şb., 85:82).

Yola çıkmadan önce gitmesi kararlaştırılan esirlerden durumu kötüye gidenlerin sevkiyatının hızlandırılması, eğer durumu ağır ise buldukları yerdeki hastanelerde tedavi altına alınmaları kararlaştırıldı (Cedric Cotteri, 198). Berne şehrinde görüşmelerin devam ettiği sırada İsveçli bir doktorun toplanma alanı olarak belirlenecek alanlarda

iadesi planlanan esirleri muayene etme talebi ve Sivas Esir Kampı'nı ziyaret etme isteği geri çevrilmişti (Miscellaneous No: 24, 1918, s. 1).

Esir takası konusunda bir miktar yol alınmıştı ancak Haziran ayına gelinmesine rağmen henüz gerçekleşen bir işlem de yoktu. Yaz ayı gelmişti ve İttifak Devletleri adına savaşın seyri hiç iyi gitmiyordu. İngiltere, savaş bitmeden yapılacak olan bir esir takasında eşdeğerlilik prensibine uymak zorunda kalacaktı ancak mağlup bir devlete karşı hiçbir taahhüdü yerine getirmek zorunda değildi. Nitekim esir takası gerçekleşmeden Birinci Dünya Savaşı son buldu.

Osmanlı Devleti, İngiltere'ye ateşkes teklifinde bulundu. İngiltere'nin teklife onay vermesi üzerine İngiliz ve Osmanlı heyetleri Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda bir araya geldiler. İngiltere, savaşın galip devleti olarak masada oturduğu için eli kuvvetliydi. Bizzat kendileri tarafından hazırlanan antlaşma metnini direkt Osmanlı heyetine kabul noktasında dikte ediyordu. Üzerinde durulan her madde ağır koşullar sunuyordu. Esirlerle ilgili maddelerin müzakere edilmesi konusunu Bahriye Nazırı Rauf Bey şu şekilde anlatmıştır:

“Amiral, mütareke yapmak için birkaç teklifte bulundu. Esirlerle ilgili olarak; İtilâf hükümetlerine mensup harp esirleri ile Ermeni esir ve tutuklarının İstanbul'da toplanarak, kayıtsız şartsız İtilâf hükümetlerine teslimi, Alman ve Avusturya-Macaristan deniz, kara, sivil memur ve ahalisinin en yakın İngiliz ve müttefikleri kumandanlarına teslimi, Osmanlı esirlerinin İtilaf kuvvetleri nezdinde muhafaza edilmesi yer almaktaydı. Osmanlı esirleri İtilaf kuvvetleri nezdinde muhafaza edilecektir”. Bunu okuyan Amirale, bizim esirlerin de kendi esirleri gibi geri verilmelerini teklif ettim. Rızı olmayışı üzerine, kırk yaşını geçmiş esirlerimizin iadesini istedim. Bunu da kabul etmedi. Bunun üzerine, esirlerin mübadelesine dair olan (Berne) antlaşmayı ileri sürerek: ‘Bu antlaşmayı imzalayanlar arasında İngilizler de vardır. Mütareke ile bu antlaşma hükümden düşmez!’ dedim. İsrarımız neticesinde maddeye: ‘Sivil harp esirleri ile askerlik yaşı dışında olanların serbest bırakılmaları dikkat nazarına alınacaktır.’ cümlesinin eklenmesi mümkün olabildi.” (Kocahanoğlu, 2019, s. 65-87).

Rauf Bey'in bu cümlelerinden mütareke maddelerinde Osmanlı Devleti lehine alınan kararların güçlkle sağlandığı ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni daha fazla baskı altında tutmaya çalıştığı görülmüştür. Osmanlı Devleti adına çok zorlu geçen müzakereler sonucunda 30 Ekim 1918'de 24 maddelik Mondros Mütarekesi imzalanmıştır (Akkor, 2019b, s. 24).

Mondros Mütarekesi'nin iki maddesi doğrudan esirlerle ilgiliydi. Antlaşmanın 4. maddesine göre, İtilaf Devletlerinin tüm esirleri ile Ermeni esirler koşulsuz şartsız İstanbul'da teslim olacaktı. 22. maddeye göre ise Osmanlı savaş esirleri, İtilaf Devletlerinin nezdinde kalacaktı. Bu maddeye bir açıklama getirilerek Osmanlı sivil esirler ve askerlik yaşı geçenlerin salıverilmesi konusu göz önünde bulundurulacaktır yazılmıştır (Akkor, 2019b, s. 26-27).

Mütareke'nin imzasından sonra Anadolu'da bulunan esirlerin iade sürecine başlandı. Berne Antlaşması'nda adı geçen Kuşadası ve Mersin limanlarına ek olarak İstanbul'dan da esir iadesi yapılmasına karar verildi. Demir yolu ve kara yolu ile liman şehirlerine gelen esirler gemilerle memleketlerine gönderilecekti. Sivas Esir Kampı'nda bulunan esirler kara yolu ile Ankara'ya oradan da demir yolu ile İzmir'e nakledilmiştir (Akkor, 2019a, s. 293-297.; Kalkan Okur, 2022, s. 63).

Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya'da yaşanan Bolşevik İhtilali ile Çarlık Rusya yıkılmış ve Rusya savaştan çekilmiştir (Armaoğlu, 2016, s.122-126). Yeni yönetimin kurulmasıyla birlikte Osmanlı Devleti ile Sovyet Rusya arasında 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Antlaşması imzalanmıştır. Anadolu'da başlayan Milli Mücadele döneminde, bu antlaşmaya ilave olarak Moskova ve Kars görüşmelerinde Esir Değişim Sözleşmesi imzalanmıştır. Sözleşmeye göre karşılıklı olarak esirlerin iadesi yapılacaktı ancak Rus esirlerin Anadolu topraklarında toplu olarak bulunmalarına rağmen Türk esirlerinin Rusya'nın geniş coğrafyasında dağınık halde olduğu belirtilmiştir. Bu dağınıklığın altında yatan neden Bolşevik İhtilali sonrası Rusya'daki kamplardan ayrılan çoğu esirin hala Anadolu'ya dönmemiş olmasıydı (Kurat, 1967, s. 403). Esirlerin iadesi süresince her devlet, esirlerin kendi sınırları içindeki masrafları kendi karşılayacaktı. Rus esirlerin eşyalarının götürülmesi Ruslar tarafından öngörülen sınırlamalara göre olacaktı. İki devlet, esirleri kısa zamanda göndermeyi taahhüt ediyordu ancak esirlerin vatanına gönderilmesi kendi isteklerine bağlı olacaktı ve zor kullanılmayacaktı. İnsan öldürme ve hırsızlık suçlarını işleyenler hariç diğer esirlerin iadesi, değişim sözleşmesi imzalandığı tarihten itibaren başlayacaktı. Listeler karşılıklı olarak verilecekti. Esirlerin teslim yeri olarak Rus esirler için Novorossik, Batum ve Gümrü; Türk esirler için İnebolu, Trabzon ve Gümrü kararlaştırıldı (Arslan, 2003, s. 275-304).

Sovyet Rusya, Osmanlı topraklarında kalmak isteyen esirler için kredi imkânı sağlamıştır. Bu kredi imkânı için ise şartlar koyulmuştur:

"1) Savaş koşulları nedeniyle Almanya, Avusturya-Macaristan, Belçika, Türkiye, Bulgaristan ve Rusya'da düşmanın işgal ettiği topraklarda kalan, ihtiyaç sahibi Rus vatandaşlarına ve istisnai sebeplerle dönemeyen vatandaşlara sunulmuştur. İsviçre'ye sınırlı para arzı nedeniyle müessese kişi başına yalnızca 100-150 ruble ile aile başına 200-300 rubleye kadar ve ayda bir defadan fazla olmayan transfer için istekler kabul edildi. Brüksel'deki İspanyol elçiliği ve İstanbul ile Sofya'daki Hollanda elçiliği aracılığıyla transfer edilecektir.

2) Savaş koşulları nedeniyle yurt dışında kalan ve anavatanlarına dönemeyen yoksul Rus vatandaşlarına kredi ve ödenek verilmesi kararlaştırılmıştır. Geri ödemeli krediler, ancak alıcıların onları daha sonraki bir tarihte geri ödeyebileceklerine dair yeterli garantiyi vermeleri durumunda yurtdışı kurumlarımız bu duruma taraf olacaktır." (Чернявский, litres.ru).

Sovyet Rusya ile imzalanan Esir Değişimi Sözleşmesi gereğince esirler karşılıklı olarak ülkelerine gönderilmiştir. 17 Eylül 1921 tarihinde Ukrayna ile ayrı bir sözleşme

imzalanmıştır. Sözleşmeye göre esir iadesi esirlerin gönüllülük esasına bağlı olarak gerçekleştirilecektir. Masraflar, bağlı olunan devletler tarafından ödenecektir. Yardıma ihtiyaç duyan esirlerden hasta ve malûl olanlar kendi devletlerindeki aile bireyleri tarafından götürülebilecektir. Ukraynalı esirler, Ukrayna limanı Taganrog ile Sovyet Rusya ile anlaşma sağlanan Rus limanları kullanılarak sevk edilecektir. Esirler, iade edilirken gümrük tarifelerinden muaf tutulmuştur (Oran Arslan, 2003, s. 306-312). Polonya kökenli Rus esirlerin de sevkini gerçekleştirdiği ve diğer esirlerle aynı kurallar çerçevesinde harp esirlerinin geri dönmesine müsaade edilmiştir (BOA, HR. SYS., 2229/36; BOA, MV, 211/84).

Rus topraklarındaki Türk esirlerinin yurda dönüşü büyük oranda gerçekleşmiş ancak daha geç tarihlere kalanlar da olmuştur. Ahali Gazetesi'nin 1922 tarihli haberinde "Osmanlı Esirlerinin Avdeti" başlığı atılmıştı (Ahali Gazetesi, Sayı: 51, 18 Haziran 1922). 1923 yılına gelindiğinde hala esaretten dönememiş Türk esirleri vardı (Haber Gazetesi, Sayı: 10, 3 Mayıs 1923). Bu esirlerin çoğu Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasıyla birlikte yurda geri dönmüş veya esir oldukları topraklarda kendi istekleri ile kalmaya devam etmiştir.

Sonuç

Dünyanın yeni bir döneme girmesine neden olan ve dört yıllık bir süreci içinde barındıran Birinci Dünya Savaşı'nda milyonlarca asker ve sivil hayatını kaybetmişti. Savaşın başında çatışmalardan uzak kalmayı düşünse de dönem şartları, Osmanlı Devleti'ni bu büyük savaşın içine çekmişti. Osmanlı Devleti'nin savaşa dahil olmasıyla Avrupa coğrafyasının dışına yayılan Birinci Dünya Savaşı, çok uluslu devletleri yıkıma götürürken, emperyalist devletlerin ise daha fazla güçlenip yenilen devletlere hükmedebilecekleri bir dönemin kapısını aralamıştı.

Ufak çaplı savaşların dahi gerçeği olan ölüm ve hayatta kalma olgusu, bu savaşta esaret kavramına da yeni bir boyut getirdi. Milyonlarca ölen insan kadar yine milyonlarcası, dünyanın farklı bölgelerindeki kamplarda esaret hayatı yaşamak zorunda kalmıştı. Osmanlı ordusunda yüzbinlerce Türk askeri farklı coğrafyalarda esir iken, Anadolu coğrafyasında 46 bin civarında İtilaf Devletlerine ait asker, esaret yaşamıştı. Esirlerin Anadolu'da kaldığı kamplardan biri Sivas'ta yer alıyordu. Enver Paşa'nın talimatıyla açılan Sivas Esir Kampı'nda savaşın devam ettiği dönem boyunca çoğunluğu Rus esirlerinden oluşan 2.000 civarında esirin kaldığı düşünülmektedir. 46 bin civarında esirin kaldığı Anadolu coğrafyasında en kalabalık kamplardan birisi Sivas'ta idi.

Çoğunluğu Kafkasya Cephesi'nde ele geçirilen Rus askerlerinin oluşturduğu Sivas Esir Kampı, farklı milletlerden askerleri de ağırlamıştı. Esirlerin kamplara taşınmasında Ankara'ya kadar olan bölümde demir yolu sonrasında ise kara yolu kullanılmıştı. Demiryolunun olmadığı güzergahta kara yolu kullanılırken yaya olarak da yola devam edilmişti.

Esirlerin konaklamasında rütbe farklılıklarına dikkat edilmişti. Devletin tahsis ettiği evi beğenmeyenler isterlerse kiralarını kendileri ödemek şartıyla otel ya da evde

kalabilirdi. Esirlerin dikenli teller ardında tutulduğu bir kamp yaşantısı yoktu. Gerekli hallerde subayların emir erleri her gün çarşıdan alışveriş yapabiliirdi. Kışlada kalanlar, kamp komutanının gözetiminde haftada bir kez çarşıya gidebilirdi.

Kızılhaç ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti vasıtasıyla esirlere yardımlar ulaştırılıyordu. Kıyafet, eşya haricinde para gönderimleri de yine bu yardım kuruluşları üzerinden yapılıyordu. Esirlerin en çok kullandığı haberleşme aracı mektuptu. Mektupların çokluğu aksaklıklar oluşturacağı için 3 satır sınırlaması uygulanmıştı.

Gerekli hallerde esirler alıştırılmıştı. Amele Taburları olarak teşkilatlanan birimlerde özellikle demir yolu yapımında esirlerden istifade edildi. Çalışma alanlarında var olan rahatlık nedeniyle firar olayları yaşanabiliyordu. Firar girişiminin ceza karşılığı vardı, eğer firar gerçekleşirse esirlerden sorumlu kişi de ceza alırdı.

Esirler arasında salgın hastalık yaşanmasın diye gereken zen gösteriliyordu ancak cephede iken hastalananların kamplara sevk ve kamp yaşantısının başladığı dönemde hastalığı taşıması nedeniyle kimi zaman tedavide zorluklar yaşanabilmişti. Esir sayısının fazlalığı nedeniyle yeni bir hastane oluşturuldu. Gerek salgın hastalıklar gerek farklı nedenlerle vefat edenler Rum mezarlığına defnedilirdi. Savaş devam ederken hasta ve malul esirlerin takası gündeme geldi. Devletlerarası yapılan görüşmelerde belirli oranda yol alındı ancak savaşın sonuna yaklaşıldığı düşüncesinin de etkisiyle uygulamaya geçilmedi. Fakat genel kapsamlı olmamakla birlikte sınırlı seviyede esir takası veya iadesi gerçekleşmiştir.

Sivas ikliminin soğuk olması hem esirler için hem de yerel ahali için birçok güçlük oluşturuyordu. Buna rağmen esirlere sağlanan imknlar çerçevesinde “esirler savaş dönemlerinde en kötü koşullarda yaşam sürer” düşüncesi değiştirilmek istenmiştir. Millet ve din ayrımı gözetmeksizin insanların yeme-içme ve ibadet yaşamlarına uygun imknlar sağlanmıştır. Hastalıklar tedavi edilmiş, kıyafet yardımları yapılmış ve iade süreçleri boyunca esirlerin sağlığı ve güvenliği koruma altına alınmaya çalışılmıştır. Esir yaşamının olumsuz koşullar altında ne kadar iyileştirilebileceği, Sivas Esir Kampı'nda esirlere gösterilen davranış ve sunulan imknlar aracılığıyla anlatılmıştır.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bb-ı l Evrak Odası (BEO), 4336:325131.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti (DH), Emniyeti Umumiye Müdüriyeti (EUM), Emniyet Kalemi Belgeleri, 70:14.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye (DH), Emniyeti Umumiye Mdriyeti (EUM) 5. Őube (Şb), 85:82.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye (DH) İdari (İD) , 141:12.

BOA, DH. İD. , 206:6.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye (DH), İdare-i Umumiye Belgeleri (İ. UM) EK, 15:46.

BOA, DH. İ. UM. EK. , 73:64.

BOA, DH. İ. UM. EK. , 106:34.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye (DH), Siyasi (SYS), 123:30.

BOA, DH. ŞFR. , 93:296.

BOA, DH. ŞFR. , 457:85.

BOA, DH. ŞFR. , 466:141.

BOA, DH. ŞFR. , 469:42.

BOA, DH. ŞFR. , 471:71.

BOA, DH. ŞFR. , 504:5.

BOA, DH. ŞFR. , 510:77.

BOA, DH. ŞFR. , 516:35.

BOA, DH. ŞFR. , 554:88.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye (DH), Şifre (ŞFR) Kalemı, 64:194.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Harita (HRT) H., 2397.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti (HR), Siyasi (SYS), 569:1.

BOA, HR. SYS., 2193:35.

BOA, HR. SYS., 2216:34.

BOA, HR. SYS., 2218:28.

BOA, HR. SYS., 2221:47.

BOA, HR. SYS., 2156:11

BOA, HR. SYS., 2223:2.

BOA, HR. SYS., 2228:38.

BOA, HR. SYS., 2229:36.

BOA, HR. SYS., 2234:10.

BOA, HR. SYS., 2253:36.

BOA, HR. SYS., 2254:9.

BOA, HR. SYS., 2255:10.

BOA, HR. SYS., 2257:17.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Meclis-i Vükela Mazbataları (MV), 211:84.

Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi

Birinci Dünya Harbi, Klasör: 3166 Dosya: 7.

Kızılay Arşivi

Kızılay Arşivi (KA), 69:68.

KA, 197:43.
KA, 315:127.
KA, 325:328.
KA, 568:38.
KA, 568:213.
KA, 642:257.3
KA, 560:6
KA, 674:228.
KA, 697:29.
KA, 697:32.
KA, 816:171.
KA, 820:209.
KA, 1275:22.

Kitaplar

- AKKOR, Mahmut. (2019b). *Mağlubiyetten Zafere İki Mütareke, İngiliz Tutanaklarında Mondros ve Mudanya*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- AKKOR, Mahmut. (2019a). *I. Dünya Savaşı'nda Anadolu'daki İngiliz Esirleri ve Esir Kampları Kralın Esir Askerleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- ARMAOĞLU, Prof. Dr. Fahir. (2016). *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- BAŞUSTAOĞLU, Ahmet. (2016). *Bir Nefes Sihat, Tevfik Sağlam'ın Yaşamı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- BEŞİKÇİ, Mehmet. (2015). *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ÇAPA, Mesut. (2010). *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*. Ankara: Rıhtım Ajans Yayınevi.
- ÇELİK, Gülfettin. KARACAKAYA, Recep. ve diğerleri. (2018). *Kızılay Arşiv Belgelerinde Savaş Esirleri*. İstanbul: Türk Kızılayı.
- FINKEL, Caroline. (2014). *Rüyadan İmparatorluğa: Osmanlı*, (Çev: Zülal Kılıç). İstanbul: Timaş Yayınları.
- GEORGE, David Lloyd. (2019). *Birinci Dünya Savaşı Hatıralarında Türkiye*. (Haz. Dr. Resul Yavuz). İstanbul: Kesit Yayınları.
- GÖKBEL, Ahmet. (2004). *İnanç Tarihi Açısından Sivas*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Harp Tarihi Encümeni. (1931). *Büyük Harbin Baytari Tarihinin Methal-Merkez Cildinin Netayici İlmiye Faslı*. 12. Kısım 39. Fasıl, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Kütüphanesi Yayınları. Ankara: Askeri Matbaa.
- HATEMİ, Nilüfer. (2002). *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*. Cilt:1. İstanbul: YKY Yayınları.

- KARACAKAYA, Prof. Dr. Recep ve diğeri. (2018). *Kızılay Belgelerinde Birinci Dünya Savaşı, Türk Kızılay'ı*. (Ed. Doç. Dr. Faruk Bal). İstanbul: Türk Kızılayı.
- KOCAHANOĞLU, Osman Selim. (2019). *Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914-1945)*. İstanbul: Temel Yayınları.
- MÜNİM, Mustafa. (2023). *Kanlı Süngüler Kafkas Cephesi Hatıratı*. (Haz. Ahmet Yurttakal). İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- SAİD Halim Paşa. (2021). *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı*. (Çev. Fatih Yücel). İstanbul: Kronik Yayınları.
- SAKARYA, Musa Kâzım. (2021). *Bir Sakarya Savaşı Gazisinin Hatıraları*. (Haz. Tuğba Aydeniz). İstanbul: Timaş Yayınları.
- SPACKMAN, William Collis. (2021). *Esir Bir İngiliz Doktorun Kütülamare Anıları*. (Çev. Derin Türkömer). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- TÜRKMEN, Zekeriya. (2019). *Ordulaşan Millet: Türkler Birinci Dünya Harbi'nden Türk İstiklâl Mücadelesine Uzanan Süreçte Ordu-Millet Dayanışması, Hunlardan Günümüze Türk Askerî Kültürü*. (Ed. A. Sefa Özkaya). İstanbul: Kronik Yayınları.

Makaleler

- AKBULUT, Gülpınar. (2009). "Sivas Şehri'nin Tarihi Coğrafyası". Cumhuriyet Üniversitesi Sivas: C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi. Cilt:35. Sayı:2. s. 202-222.
- AKKOR, Mahmut. (2017). "I. Dünya Savaşı Döneminde Kafkasya'da Bulunan Türk Esirleri". VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches, Yıl/Vol. 2, Kafkasya Özel Sayısı. s. 43-59.
- GENÇOĞLU, Mustafa. (2011). "1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma". Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Cilt:2. Sayı:1. s. 29-50.
- KARAGÖZ, Mevlüt. (2019). "Birinci Dünya Savaşı'nda IV. Ordu Menzilinde Amele Taburları". Güvenlik Stratejileri Dergisi, Cilt: 15. Sayı: 30. s. 379-415.
- KURAT, Akdes Nimet. (1967). "Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barışı (20 Aralık 1917-3 Mart 1918)". Belleten, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu, Cilt: 31. Sayı: 123. s. 375-413. Erişim: 05.12.2024. tur (belleten.gov.tr)
- KÖSTÜKLÜ, Nuri. (2015). "Osmanlı Devleti'nin Polonya Asıllı Esirlere Yaklaşımı Ve Türkiye'de Ölen Polonyalı Esirler (1915-1918)". Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi. Cilt: 31. Sayı: 92. s. 1-30. Erişim: 27.11.2024 <https://atamdergi.gov.tr/tam-metin-pdf/37/tur>
- ÖZEL, Ahmet. (2003). "İslam'da ve Günümüz Devlet Hukukunda Savaş Esirleri". İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi. Sayı:1. s. 105-122.
- SEZER, Cemal. (2012). "Birinci Dünya Savaşı'nda Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Sağlık Alanındaki Faaliyetleri". History Studies International Journal of History, Cilt:4. Sayı:4. s. 373-384.
- TUNALI, Yasemin Türkkan. (2017). "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Topraklarındaki Romen Esirler". Cumhuriyet Tarihi Araştırmalar Dergisi, Sayı: 25. s. 80-116.

Elektronik Kaynaklar

BEYOĞLU, Süleyman. Ermeniler Amele Taburlarında. Erişim: 28.11.2024. <https://docplayer.biz.tr/5404565-Ermeniler-amele-taburlarinda.html>

DEMİREL, Ömer. "Sivas". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C:37. İstanbul (2009). Erişim: 05.12.2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sivas>

JONES, Heather. "Prisoners Of War, International Encyclopedia Of The First World War". 8 Ocak 1914. Erişim: 18.11.2024. https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/prisoners_of_war

ÖZEL, Ahmet. (1995). "Esir". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C:11. İstanbul. Erişim: 03.12.2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/esir>

ROGAN, Eugene. "Büyük Savaşın Osmanlı Cephesi'ndeki Esirleri". İstanbul: Orien-Insitut. (Çev. Dr. Hasan Aksakal). Erişim: 29.11.2024. [rogan_pera_33_tr.pdf](https://perspectivia.net/rogan_pera_33_tr.pdf) (perspectivia.net)

SATAN, Ali. "Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları". Erişim: 30.11.2024. <https://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/i-dunya-savasinda-amele-taburlari/>

YANIKDAĞ, Yücel. "Prisoners Of War (Ottoman Empire/Middle East)". Prisoners of War (Ottoman Empire/Middle East). Erişim: 20.11.2024. (1914-1918-online.net).

Чернявский, Станислав. Опыт русской дипломатии в Первой мировой войне, Читать онлайн «Дипломатия России. Опыт Первой мировой войны», Станислав Чернявский – ЛитРес. Erişim: 03.12.2024. (litres.ru)

Raporlar

COTTERI, Cedric. The 1918 Bern Agreements: Repatriating Prisoners in a Total War, Detention / Humanitarian Action, 29 Mart 2018, The 1918 Bern Agreements: repatriating prisoners in a total war - Humanitarian Law & Policy Blog. Erişim: 05.12.2021. (icrc.org)

Miscellaneous No: 24 (1918) Report On The Treatment Of British Prisoners Of War In Turkey, Presented To Parliament By Command Of His Majesty. Erişim: 30.11.2024. <https://www.bl.uk/collection-items/report-on-treatment-of-british-prisoners-of-war-in-turkey>

MM. Alfred Boissier et D'Adolphe Visser, Comité International De La Croix-Rouge, Documents publies a l'occasion de la Guerre Europeenne (1914-1917) RAPPORTS de MM. Alfred Boissier et D' Adolphe Visser sur leur inspection des camps de prisonniers en Turquie, Octobre 1916 a Janvier 1917, Marc 1917. Erişim: 02.12.2024. <https://grandeguerre.icrc.org/en/Camps/Afioun-Kara-Hissar/107/fr/>

Tezler

IŞILDAK, Sinan. (2014). R. 1330/m. 1914 Tarihli Sivas Kızılırmak Gazetesi'nin 52-77. Sayıları (Günümüz Türkçesine Aktarımı Ve Değerlendirmesi). Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı. (Yüksek Lisans Tezi).

KALKAN OKUR, Nesrin. (2022). Birinci Dünya Savaşı'nda Sivas Esir Kampı. Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı. (Yüksek Lisans Tezi)

ORAN ARSLAN, Nebahat. (2003). Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri Ve Bunların İadeleri. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Doktora Tezi).

Gazeteler

Ahali Gazetesi. Sayı: 51. 18 Haziran 1922.

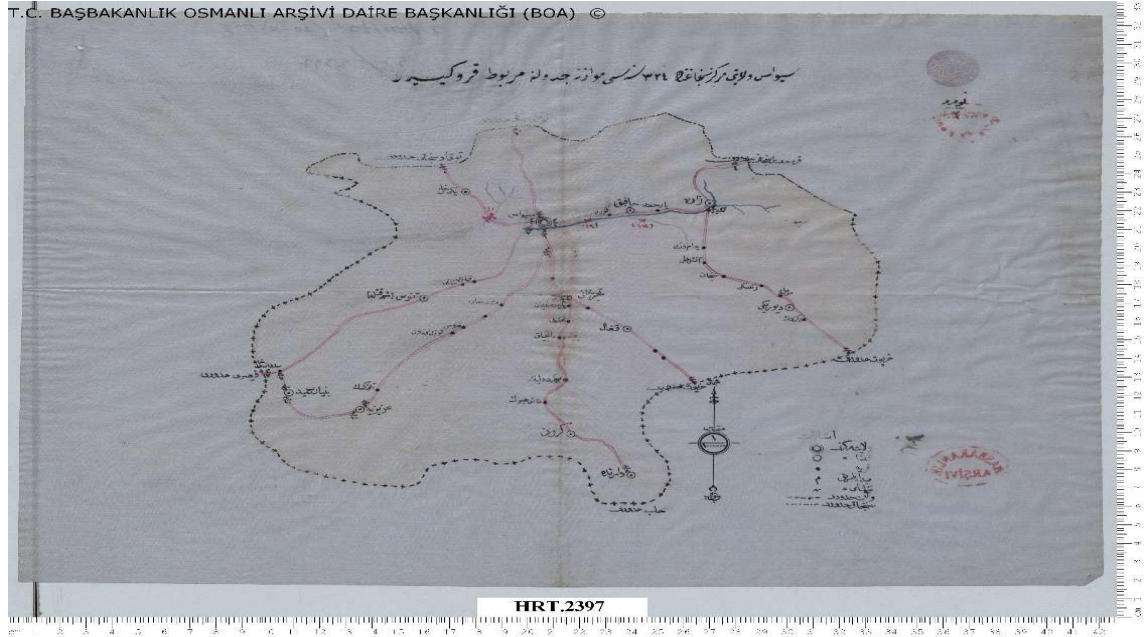
Haber Gazetesi, Sayı: 10. 3 Mayıs 1923.

İnternet Sitesi

Sivas. Erişim: 26.11.2024. <http://www.maggiéblanck.com/Azarian/Sivas.html>

Vital Cuiet, Sivas – Asya'da Türkiye: İdari Coğrafya, İstatistikler. Erişim: 01.12.2024. <http://www.maggiéblanck.com/Azarian/Sivas.html>

EKLER

EK 1: 13 Mart 1909, Sivas haritası (BOA, HRT.H., 2397)

EK 2: 1890'lı yıllarda yapılmış olan Sivas Aramyan Ermeni Okulu, Birinci Dünya Savaşı sırasında esirlerin kaldığı garnizon binalarından biri olarak kullanılmıştır.

(Sivas, Erişim: 04.12.2024, <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=17584&start=460>).

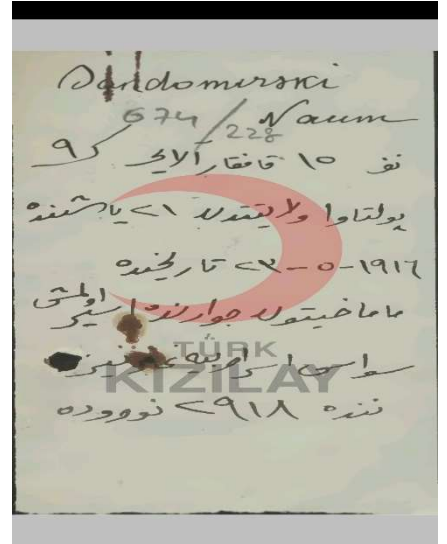

EK 3: Birinci Dünya Savaşı sırasında Ankara-Sivas Hattı'nın bir kısmı esirler tarafından Kızılirmak'ta yapılmıştır. (Sivas, Erişim: 04.12.2024, <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=17584&start=470>)

EK 4: Anadolu'da Bulunan Üsera Garnizonlarında esir edilmiş olan Fransız, Rus Askerleri (Kızılay Arşiv Belgelerinde Savaş Esirleri, s. 69).

EK 5: Sildomirski Naum isminde esir bir neferin kartı. Nefer, 15. Kafkas Alayı. Poltava Vilayetinden, 21 yaşında, 23.5.1916 tarihinde Mamahatun civarında esir olmuş. Sivas Üsera-ı Harbiye Garnizonunda 2918 numara (KA, 674/228).

Makale Gönderim Tarihi: 01.10.2024

Yayına Kabul Tarihi: 13.12.2024

Araştırma Makalesi

İki Savaş Arası Dönem’de Türkiye ve Polonya Anayasal Gelişim Süreçlerinin Karşılaştırması (1919-1939)*

Merve Çetinel Çaylı ** Fehim Kuruloğlu ***

ÖZ

İki dünya savaşı arasında geçen süreç Türkiye ve Polonya’nın ulus devlet olarak tarih sahnesine çıktıkları bir dönemdir. XVIII. yüzyıl sonlarında bağımsızlığını kaybeden Polonya, Birinci Dünya Savaşı sonunda yeniden kurulurken, diğer tarafta Türkiye Birinci Dünya Savaşı’nın yenilenlerinden biri olarak mücadelesine devam etti ve bağımsız bir devlet olarak tarihteki yerini yeniden aldı. Bu çalışma Avrupa’nın bu iki genç devletinin anayasal gelişim süreçlerini karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Bu süre zarfında Polonya’da ilan edilen 1919, 1921 ve 1935 Anayasalarıyla, Türkiye’de ilan edilen 1921 ve 1924 Anayasaları dönemin siyasi gelişmeleri ışığında içerik, şekil, nicelik ve uygulama yönünden incelenmiştir. Karşılaştırmalı tarih metoduyla yapılan bu araştırma göstermektedir ki Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra kurulan Türkiye ve Polonya’nın anayasal gelişim süreçlerinde siyasi ve sosyal açıdan benzerlikler bulunmaktadır. 1929’dan sonra dünyada gitgide artan otoriterleşme eğilimlerine paralel Polonya ve Türkiye’nin anayasa ve anayasal kurumlar aracılığıyla bunu engellenmeye çalıştığı, diktatörlük, askeri vesayet, darbe gibi tartışmaların bu dönemde yoğun bir şekilde iki ülkenin ortak gündemi olduğu ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Anayasal gelişme, Türkiye, Polonya, İki Savaş Arası Dönem

A Comparison of Constitutional Development Processes of Poland and Türkiye in the Interwar Period (1919-1939)

ABSTRACT

Türkiye and Poland re-emerged as nation-states in the period between the two world wars. Poland, which had lost its independence in the late 18th century, was re-established due to the First World War, while Türkiye continued its struggle on the side of the defeated in the First World War and regained its status as an independent state. This study compares the constitutional development processes of these two

* Bu çalışma, Fehim Kuruloğlu’nun danışmanlığında 2022 yılında tamamlanan “İki Savaş Arası Dönemde Polonya ve Türkiye’nin Yeniden İnşasının Karşılaştırılması (1919-1939)” başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temmuz 2022, Tokat TÜRKİYE. / This article is extracted from the master thesis entitled “A Comparison of Reconstruction of Poland and Türkiye in the Interwar Period (1919-1939)”. Tokat Gaziosmanpaşa University Graduate School, July 2022, Tokat, TÜRKİYE.

** Doktora Öğrencisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. E-posta: mervectnll@gmail.com ORCID: 0000-0002-4596-0115.

*** Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. E-posta: fehim.kuruloğlu@gop.edu.tr. ORCID: 0000-0001-7024-5423.

relatively young European states. In this context, the 1919, 1921, and 1935 Polish constitutions and the 1921 and 1924 Turkish constitutions were subjected to an in-depth analysis in terms of content, form, quantity, and implementation with a particular focus on how they reflected and influenced political developments of the period. This research, conducted using the comparative history method, demonstrates numerous similarities in the constitutional development processes of Türkiye and Poland concerning political and social aspects. It is revealed that in parallel with the increasing authoritarian tendencies in the world after 1929, Poland and Türkiye endeavored to avert this through constitutions and constitutional institutions and that discussions such as dictatorship, military tutelage, and coups were a prominent feature of the shared agenda of the two countries during this period.

Keywords: Constitutional Developing Process, Türkiye, Poland, Interwar Period.

Giriş

Son yıllarda Türkiye ve Polonya ilişkileri askerî, ekonomik ve kültürel alanda büyük bir ilerleme kaydetti. Bu gelişmenin temelinde iki ulus arasında tarihten gelen dostluk ve iyi ilişkilerin etkisi büyüktür. İlişkilerin XV. yüzyıla dayanan bir arka plana sahip olması, taraflar arasında var olan elçi gönderme geleneği ve özellikle Türkiye’nin Polonya’da gerçekleşen bölünmeleri hiçbir zaman kabul etmemesi gibi durumlar iki ülkeyi Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulan düzende de tekrar yakınlaştırdı. 1919 yılında Polonya’nın İstanbul’a gönderdiği diplomatik temsilcilerle ilk önemli adımlar atıldı. Meclis-i Vükela’nın 1920’de Polonya’nın bağımsızlığını resmen tanınması (Topaktaş, 2014, s.96), ardından 1923’e gelindiğinde ise iki ülke arasında Dostluk Antlaşması imzalanması diplomatik temasları tesis etti. Bu temasların yanı sıra iki ulus arasında sosyal, kültürel ve ekonomik iş birliğini güçlendirecek adımlar da atıldı. Örneğin, 1924 yılında Polonya Sanayi Sergisi’nin İstanbul’da açılması sebebiyle gerçekleşen etkinlikler, resmî kabuller ve ziyaretler Türkiye ve Polonya arasındaki ilişkileri başka bir boyuta taşıdı (Malkoç, 2019, s.17).

2014 yılında Türk-Leh ilişkilerinin 600. yıl dönümü her iki ülkede çeşitli etkinliklerle kutlanmıştı. 2023 yılı hem Türkiye Cumhuriyeti’nin 100. yıl dönümü hem de Türkiye-Polonya Dostluk Antlaşması’nın 100. yılı olması hasebiyle iki ülkeyi birbirine daha da yakınlaştırdı. Yüzyıl evvel temelleri atılan dostluk ilişkisi iki ülkenin birbirinin tarihsel tecrübesinden istifade ettiği bir süreci başlattı. Türkiye’de ilanının yüzüncü yıl dönümü dolan ve dönem dönem tartışmalara neden olan 1924 Anayasası’nın ilham kaynaklarından biri, yeni Polonya devletinin anayasası olmuştu. Bu çalışma XX. yüzyılın ilk çeyreğinde kurulan bu iki devletin anayasal gelişim süreçlerini karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Karşılaştırmalı tarih metodu kullanılan bu çalışmada öncelikli olarak her iki ulusun imparatorluk dönemi anayasal gelişim süreçleri aktarıldıktan sonra, Polonya’nın 1919, 1921 ve 1935 Anayasaları ile Türkiye’nin 1921 ve 1924 Anayasaları dönemin siyasi koşulları ve tarihsel anlatısı içerisinde şekil, içerik, nitelik ve nicelik yönünden karşılaştırılacaktır. Aynı dönemde fakat farklı coğrafyalarda ve kültürlerde kurulan bu iki yeni devletin anayasal gelişim süreçlerindeki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulacaktır.

Literatüre bakıldığında Türkiye-Polonya ilişkileri üzerine yapılan bilimsel çalışmaların her geçen gün artmakta olduğu görülmektedir. Bu çalışmalardan anayasa konusu da nasibini almaya başlamıştır. Polonya ve Türkiye anayasaları arasındaki

niteliksel ve niceliksel benzerlikler son zamanlarda hukukçuların ve tarihçilerin ilgisini üzerine çekmeyi başardı. Bu çalışmalar arasında, Demirci'nin "1921 Polonya Anayasası'nın 1924 Türkiye Anayasası Üzerinde Etkileri", Öz'ün "1919 Polonya Anayasası (Küçük Anayasa) ile 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanununun Benzerlikleri", Güneş'in "100'üncü Yılında 1921 Yılı Anayasaları: Gürcistan, Polonya ve Türkiye Örneği" ve Erdoğan'ın "Demokratikleşme Sürecinde Post Egemen Anayasa Yapımına Bir Örnek: 1997 Polonya Anayasası'nın Yapım Süreci ve Bu Sürecin Sorunları" adlı çalışmalar sayılabilir. Genel olarak bakıldığında Polonya ve Türkiye üzerine inşa edilen çalışmaların 1919 ve 1921 Anayasaları ile sınırlı kaldığı görülür. İki savaş arası dönem için oluşan boşluğa bütüncül bir katkı sunabilmek amacıyla bu makalede 1919-1939 yılları arasındaki diğer anayasalar da ele alınmıştır.

Karşılaştırmalı sosyal bilim incelemeleri, XX. asırda bilimde yaşanan değişim ve dönüşümün doğal bir sonucu olarak ortaya çıktı. Toplumsal davranışları irdeleyen sosyoloji ve bunun hangi koşullarda neden-sonuç ilişkisi içinde kronolojik açıdan inceleyen tarih disiplininin kesişiminden doğan tarihsel sosyoloji, doğruya en yakın sonuçlara ulaşmak için karşılaştırma metodunu sıklıkla kullandı. Pozitivizm rüzgârlarının sert estiği XIX. yüzyıl dünyasında sınırların esnetilmesi, keskin köşelerin yumuşatılması için disiplinler arası çalışmalara olan ihtiyaç arttı (Fildiş, 2015, s.789-794). Karşılaştırmalı tarih iki ya da daha fazla sayıda nesne arasında birbirine benzeyen ya da benzemeyen yönlerin bir incelemesini yaparak eksiklikleri ve/veya fazlalıkları ortaya çıkaran bir yöntemdir (Atik, 2014, s.273). Karşılaştırmalı tarih metodunda olgular arasındaki benzerlikler ve farklılıklar değerlendirilirken en önemli şart seçilen örneklerin benzerliği ve olguların birbirinden değişik mekânlarda gerçekleşmiş olmasıdır. Böylelikle seçilen örneklerin bir analogi içerisinde benzerliklerinin ve farklılıklarının belirlenerek olguların açıklanması karşılaştırmalı metodu ihtiva eder. Nihayetinde karşılaştırmalı tarih metodu, benzer mühim tarihsel süreçlerin gelişimindeki şartları belirli parametreler üzerinden değerlendirerek, ortak ve anlamlı bir bütün ortaya konulup konulamayacağını açıklamayı amaç edinir. Bloch kullandıkları yöntemler içerisinde bu metodu daha az kullanmaları nedeniyle tarihçileri alışkanlıklarından sıyrılmamakla eleştirirken (Bloch, 2007, s.34-35), Toynbee tarihî hadiselerin tarih sırasına göre aktarılmasının yerine olguların sınıflandırılarak karşılaştırmalı araştırmaların daha anlaşılır neticeler vereceğini belirtir (Toynbee, 1978, s.503). Bu makale Toynbee ve Bloch'un ifade ettiği hususlara sadık kalarak Polonya ve Türkiye'nin XX. asır başlarında tecrübe ettiği anayasal gelişme süreçlerini karşılaştırmalı bir şekilde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Zira iki ülke ilişkilerini anlamamanın en işlevsel araçlarından biri de karşılaştırmalı tarih araştırmalarının yapılması olacaktır (Topaktaş Üstüner, 2024, s.375).

1. Tarihsel Arka Plan

1.1. Polonya'daki Anayasal Gelişim Süreci

Polonya'nın anayasaya dayalı bir devlet olarak yönetilmesi geleneği XVIII. yüzyıla dayanmaktadır. X. yüzyıldan XIV. yüzyıla kadar dışarda komşularıyla, içeride de hanedanlık sorunlarıyla boğuşan Lehistan için en kritik süreç Litvanya ile birlikte kurduğu birliktir. Bu birliğin bir parçası olarak kendisini bir Orta Avrupa devleti şeklinde

konumlandırılan Polonya’nın tarihsel serüveni beş farklı döneme ayrılarak incelenebilir. Cole tarafından yapılan sınıflandırmaya göre bunlar; XII-XVI. yüzyıllar arası konsolidasyon dönemi, XVII-XVIII. yüzyıllar arası siyasi ve ekonomik gerileme dönemi, 1791 Anayasası dönemi, bağımsız Polonya dönemi (1919-1939), Polonya Halk Cumhuriyeti dönemi (1945-1989) ve Komünizmin yıkılmasından günümüze, bugünün modern Polonya’sı (Cole, 1998, s.5).

Polonya tarihi üzerine yapılan araştırmalar anayasal monarşinin ilk izlerinin XIV. yüzyılda bulunabileceğini göstermektedir (Ludwikowski, 1987, s.119). III. Kazimierz döneminde kurulan ve Sejm¹ adı verilen taşra meclisleri uzun bir müddet boyunca Polonya anayasal gelişim tarihinin en mühim aşamalarından biri olarak kabul edildi (Wrobel & Kozicki, 1996, s.532). Üzerinden bir asır geçmeden kurumsal kimliğini oturtan Sejmde alınan kararlar anayasal bir karaktere büründü (Szczańska, 2012, s.1). XVI. asırda Orta Avrupa’da sözü geçen bir güç hâline gelen Polonya², toplumsal dinamikleri, dinî ve kültürel yapısı ile Avrupa’da cumhuriyet akımının öncülerinden biri oldu. Birçok Avrupa ülkesinde mutlak monarşiler mevcutken, Polonya aristokrasisi elde ettiği dokunulmazlıklar ve siyasi haklar ile Polonya’nın bir cumhuriyete dönüşeceğini sinyallerini verdi. Ancak bu cumhuriyet günümüzdeki manasıyla tüm halkı kapsayan bir egemenlik paylaşımından ziyade belirli bir toplumsal kesimi ifade etmektedir. (Arık, 2010, s.132-133).

Polonya tarihinde *Nihil Novi* (Frost, 2015, s.344) yasası olarak geçen gelişme ile Sejme sunulan tasarılar üç aşamalı bir süreçten geçtikten sonra yasalacaktı. Kral, büyük toprak sahipleri, soylular ile taşra meclislerinin denetiminden geçen ve yeni bir yapı inşa eden Polonyalılar (Szczańska, 2012, s.1), dönem Avrupa’sının siyasi ruhunun tam tersi yönünde hareket etmesinin bedelini daha sonra yaşanacak otorite kaybı ve iç karışıklıklarla ödedi (Beydilli, 2007).

Polonya anayasal gelişmeleri incelendiğinde XVI. yüzyılın ne kadar hararetli ve hareketli geçtiği kolaylıkla anlaşılır. *Artkuly Henrykowskie* (Henrik Yasaları) ve *Pacta Conventa* (Anlaşmalar) olarak tarihe geçen iki belge devletin yönetim şeklini, seçimle işbaşına gelen kralın sorumluluklarını ve yasaları bir araya getirmekteydi (Arık, 2010, s.149-150). XVIII. yüzyılda (1732-1782), Sejmde hazırlanan tüm anayasa tasarıları *Volumina Legum* (Yasaların Kitapları) başlığı adı altında sekiz cilt hâlinde yayımlandı. 1889’da 1782-1792 yıllarını kapsayan dokuzuncu cildi yayınlanırken, 1952’de 1793 tarihli “Grodno Sejm” anayasaları onuncu cilt olarak yayımlandı (Szczańska, 2012, s.1).

---

¹ Sejm: Polonya Parlamentosu meclisi ve ana yasama organı. Sejm ulusal meclis, Sejmiki yerel meclistir (Gorski, 1966, s.122).

² Bugün Avrupa’nın yüzölçümü açısından altıncı büyük devleti olan Polonya, Ortaçağ’da bir milyon kilometrekare genişliğiyle Avrupa’nın en geniş ülkesiydi (Bakır & Oğuz, 2021, s.13).

Şekil 1: Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Polonya'daki Anayasal Gelişmeler

Yukarıda sınıflandırması yapılan Polonya tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri 1791 Anayasası'dır. Polonya'nın modern manada bir anayasal devlet statüsüne sahip olmasını sağlayan bu düzenleme Avrupa tarihinde bir ilkti. Dört asra yakın süren siyasal gelişmelerin bir sonucu olarak doğan bu yeni düzenleme kralın yetkilerini kısıtlaması ve anayasal bir hükümet için temel görevi görecek kurumları inşa etmesi açısından anayasa niteliğinde görülür (Ludwikowski, 1987, s.119). Bu anayasa Krallığın 1772'de Avusturya, Prusya ve Çarlık Rusya'sı arasında bölünmesinin siyasal, ekonomik ve sosyal bozulmaların sonucu doğan reform hareketlerinin (Stone, 2010, s.10) etkisiyle 20 Ekim 1791'de kabul edildi (Sejm 2022). Anayasanın esin kaynakları arasında 1776 Amerikan ve 1789 Fransız ihtilalleri sonucunda doğan Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ile İnsan Hakları Bildirgesi bulunmaktaydı (Szczaşska, 2012, s.2). ABD, Fransa ve Polonya anayasaları arasında yapılan bir karşılaştırmada, Polonya Anayasası'nda yer alan kişisel hak ve özgürlüklerin muhafazasıyla ilgili maddelerin Polonya anayasal gelişmelerinin evrimsel bir sonucu olduğunu söylemek mümkündür. Polonya'yı feodal bir toplumdaki modern devlete taşıyan 1791 anayasası (Cholewinski, 1998, s.240) incelendiğinde yasama, yürütme ve yargı erkleri arasında güçler ayrılığı prensibine sahip, sosyal haklarla ilgili düzenlemeler içeren, çift meclisli parlamentoya izin veren (Jedruch, 2020, s.1-2) ve devlet dini olarak Roma Katolik inancını öne çıkaran bir yapıya sahip olduğu görülür (Cole, 1998, s.18).

Kısa süreli olmasına rağmen Polonya tarihinde derin izler ve anlamlar bırakan 1791 Anayasası, 1793 yılında Rusya ve Prusya'nın Sejmi geçersiz ilan etmesinden sonra rafa kaldırıldı ve Polonya 1795 yılında Avusturya, Rusya ve Prusya arasında paylaşıldı. Artık Polonya için "Bölünme Dönemi" olarak adlandırılan ve Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar sürecek yeni bir dönem başlamış oldu. 1918'de bağımsızlığını yeniden kazanan Polonya'nın, 1921 Anayasası'nda 1791 Anayasası'na bir atıfla başlaması, bu anayasanın Polonya için önemini gösterir. Günümüzde her 3 Mayıs Polonya'da millî bayram olarak kutlanmaktadır (Zubik, 2014, s.67).

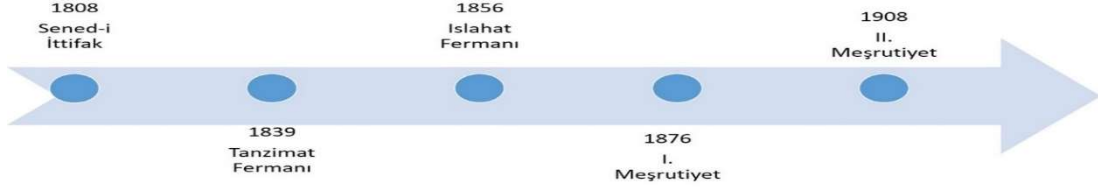
1.2. Osmanlı-Türk Anayasal Gelişim Süreci

Yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığımız Polonya anayasal gelişim süreci Polonya'ya geleceğe taşıyabileceği çok değerli birikimler ve tecrübeler kazandırdı. Polonya'nın XX. yüzyılın başına kadar yaşadığı anayasa tecrübesi Türkiye'ninkinden çok daha eski ve uzun süreli olsa da XIX. yüzyılda ivme kazanan Türk modernleşmesi kanunileşme/yasal meşruiyet temelinde yoğun bir gelişim gösterdi. Ortaylı'nın deyişiyle Osmanlı

İmparatorluğu’nun en uzun yüzyılı olan bu asırda anayasal gelişme doğrultusunda büyük reform hareketleri yaşandı (Ortaylı, 2019). 1808 yılında padişahla ayanlar arasındaki itimsizliğin belgesi ve karşılıklı hakların tanındığı bir ittifakname (Akyıldız, 1998, s.212) olan Sened-i İttifak’la başlayan padişahın yetkilerini sınırlama süreci (Pamir, 2004, s.75), 1876 yılında ilan edilecek ilk anayasa Kanun-i Esasi’de zirve noktasına ulaştı. Türkiye’nin anayasal gelişme yolculuğundaki diğer önemli duraklar ise 1839’da ilan edilen Tanzimat Fermanı ve 1856’da ilan edilen Islahat Fermanı’dır. Batı’nın karşısında askerî, siyasi ve ekonomik olarak geride kalan Osmanlı Devleti’nin yeniden toparlanma çabasında araç olarak kullanılan bu belgeler Osmanlı tebaası arasında eşitliğe, can, mal, namus güvenliğine atıfta bulunması (Karal, 2011, s.170-171) ve bunların yasalarla güvenceye alındığının vurgulanması anayasaya ve meşruti monarşiye giden süreçte atılan büyük adımlardı (Yılmaz, 2007, s32; Lewis, 2018, s.149-150).

1839-1876 yıllarını kapsayan döneme adını veren Tanzimat Dönemi, Osmanlı Devleti’nin bürokratik yapısının yeniden organizasyonu, Osmanlılık kimliğinin inşası, merkezîyetçi politikalar, askerî alandaki reformlarla birlikte modernleşme açısından pek çok yeniliği getirse de siyasi istikrarsızlığın önüne bir türlü geçilemedi. Sultan II. Mahmud’la başlayıp Abdülmecid, II. Abdülaziz, V. Murad ile devam eden süreç 1876 yılında II. Abdülhamid’in tahta geçmesiyle sonlandı. Bu dönemde ortaya çıkan Jön Türk hareketinin baskı ve talepleriyle başlatılan anayasa çalışmaları kapsamında Belçika, Prusya ve Polonya anayasaları incelendi (Üçok, 1961, s.220; Tanör, 2010, s.133). Mithat Paşa’nın başında bulunduğu anayasa komisyonunun hazırladığı taslak Sultan II. Abdülhamid’e sunuldu ve nihayetinde 23 Aralık 1876’da anayasa ilan edildi. Tanör’ün “Ferman Anayasa” olarak adlandırdığı (Tanör, 2010, s.133) *Kânûn-i Esâsî*’nin ilanıyla Osmanlı Devleti artık anayasal parlamenter sisteme geçmiş gibi görülse de içeriğine bakıldığında pek de öyle olmadığı anlaşılır (Erdoğan, 2003, s.15). Bu anayasal monarşi deneyimi çok uzun ömürlü olmadı ve 19 Mart 1877’de Padişah II. Abdülhamid anayasanın kendisine verdiği yetkiye dayanarak meclisi feshetti ve anayasayı askıya aldığını duyurdu. *Kânûn-i Esâsî*’nin yürürlükten kaldırılmasıyla 1908’de İkinci Meşrutiyet’in ilanına kadar sürecek İstibdat Dönemi başlamış oluyordu (Karpas, 2010, s.99).

1877’den 1908’e kadarki dönem Osmanlı Devleti açısından oldukça sarsıntılı geçti. Milliyetçilik hareketleri imparatorluğun Balkanlardaki arazisinde Bulgarlar, Yunanlar, Arnavutlar, Sırp ve diğer etnik gruplar arasında yoğun taraftar bulurken, muhalif Jön Türkler de kurtuluşun yegâne çaresini anayasanın yeniden ilanında görüyorlardı. Bu dönemde II. Abdülhamid’e karşı toplumsal muhalefeti çatısı altında birleştiren İttihat ve Terakki Cemiyeti öncü rol oynadı (Turfan, 2005, s.97). Yurt içi ve dışındaki yoğun propaganda faaliyetleri meyvesini 23 Temmuz 1908’de verdi ve Meclis-i Mebusan yeniden açılırken, Kanun-i Esasi tekrar yürürlüğe kondu (Tanör, 2010, s.176). Hürriyetin ilanı sonrası yapılan ilk iş anayasa değişikliğiyle padişahın 30 yıl önce uyguladığı anayasanın meclisi feshetme yetkisinin kısıtlanması oldu (Tunaya, 1988, s.5).

Şekil 2: Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Türkiye'deki Anayasal Gelişmeler

1908'de yeniden yürürlüğe konulan 1876 Anayasası'ndaki en köklü değişim 29 Haziran 1909'da yapıldı (Eroğul, 2008, s.2). Kânûn-i Esâsî'nin 21 maddesi değiştirildi ve yapılan değişikliklerle ortaya 121 maddelik yeni bir metin çıktı (Yılmaz, 2007, s.47). Böylece padişahın yasama ve yürütme yetkisi alındı (kuvvetler ayrılığı), milletin temsil edileceği bir parlamento oluşturuldu ve meşrutî-anayasal bir düzene geçildi (Tanilli, 1980, s.20-19; Tanör, 2010, s.217). Kısaca monarşi sınırlandırıldı ve İkinci Meşrutiyet Dönemi anayasal gelişmeler açısından beş yenilik getirdi: *"İlk defa olarak a) hükümet programı hazırlanması ve kamuya ilanı, b) güvenoyu sistemi ve güven oylaması, c) güvensizlik oyu ile hükümetin düşmesi, d) hükümet programının meclis güvenoyuna sunulması, e) Hâkimiyet-i Milliye kavramının resmen dile getirilmesi"* (Tanör, 2010, s.187).

Türkiye'deki anayasa tartışmaları bahsedilen 1909 değişikliğiyle son bulmadı. Her iktidar değişikliği sonrası yaşanan yeni iktidarın anayasayı kendi çıkarları doğrultusunda değiştirme istek ve arzusu bu dönemde de devreye girdi ve 1911 sonunda başlayan tartışmalar ve Mecliste yapılan oylamalar İttihatçıları ciddi bir meşrutiyet bunalımına sürükledi. İttihat ve Terakki Fırkasının Meclisin feshedilmesi anayasa değişikliği önerisi 124 oya karşılık 105 oyla reddedildi. II. Meşrutiyet Döneminde bir sonraki anayasa metni olan 1921 Anayasası'na kadar altı değişiklik daha yapıldı (Eroğul, 2008, s.14-15). Osmanlı Devleti için önemli yaşamsal değişikliklerin olduğu bu dönemde, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı gerçekleşti, ardından 16 Mart 1920'de İtilaf güçlerinin İstanbul'u işgaliyle ülkenin bağımsızlık mücadelesi başladı. İstanbul'un işgalinin ardından Mebusan Meclisinin özgürce çalışmadığı öne sürülerek meclisin çalışmalarına son verildi. Yaşanan bütün siyasi ve askerî çatışmalar umulan demokratik gelişmeleri de sekteye uğrattı (Güneş, 2020, s.235).

2. İki Savaş Arası Dönemi Anayasal Gelişmeleri

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Polonya ve Türkiye dünya siyaset sahnesine yeniden bağımsız birer ulus devlet olarak adım attılar. Yeni bir toplumsal sözleşme yapma bu iki devletin de öncelikli ortak amaçlarındandı. Birbirine benzer şekilde ve yaklaşık olarak aynı dönemlerde hem Polonya hem de Türkiye iki anayasa hazırladı. Polonya önce 1919 ve ardından 1921 Anayasalarını onaylarken, Türkiye de 1921 ve 1924 Anayasalarıyla yeni devletlerinin temellerini attı. Aşağıda sırasıyla Polonya ve Türkiye'de

bu dönemdeki anayasaların hazırlanma süreçleri ve dönem içindeki değişiklikler sırasıyla aktarıldıktan sonra iki ülkenin anayasal gelişim süreçleri karşılaştırılacaktır.

2.1. Polonya

123 yıl boyunca Almanya, Avusturya ve Çarlık Rusya’sı arasında bölünmüş bir hâlde olan Polonya’nın talihi Birinci Dünya Savaşı sonunda döndü. Bu üç büyük, eski imparatorluk tarih sahnesine karışırken, yeni Polonya devleti doğuyordu. Bu gelişmeler yaşanırken, Polonya’da yeni bir devlet kurulması için çalışmalar anayasa taslağının hazırlanmasıyla başlatıldı. Bu dönemde Almanya’nın gözetimi altında 1917’de kurulan Polonya Krallığı Geçici Naiplik Konseyi yaptığı geniş katılımlı yoğun toplantılar sonucu Polonya Devleti Anayasa Taslağı’nı oluşturdu (Wisowaty, 2019, s.25-26; Jedruch, 2020, s.5-6). 9 bölüm, 151 maddeden oluşan 1917 tarihli taslak planda Polonya’nın bağımsızlığı, devlet başkanı ve monarşinin durumu, yasama, yürütme ve yargı organlarının görevleri, yerel yönetimlerin niteliği, kişisel hak ve özgürlükler yer almaktaydı. Bu plan aynı zamanda ileride hazırlanacak anayasaların da bir ön çalışması niteliğindedir (Jedruch, 2020, s.6-7). Polonya’nın resmî doğum belgeleri arasında Amerikan Başkanı Wilson’un 8 Ocak 1918’de yayınladığı 14 noktanın 13. maddesiyle Polonya’ya bağımsızlık verdiği hüküm de bulunmaktaydı (Armaoğlu, 2019, s.112). Buna ek olarak Rusya’nın doğu cephesinde Almanlara kaybetmesi sonucu 3 Mart 1918’de imzalanan Brest Litovsk Antlaşması ile resmen Polonya’daki Rus işgali sona ermişti (Akşin, 2014, s.96).

11 Kasım 1918’de Polonya resmen bağımsızlığını ilan etmişti. O zamandan 1919’da Küçük Anayasa ilan edilene kadar geçen süreç Polonya siyasi tarihi için oldukça zorlu ve çalkantılıydı (Gorove, 1954, s.261). Yüzyılı aşkın süredir bölünmüş olan bir ülkenin yeniden bir araya getirilmesi kâğıt üzerinde yer alan anayasa maddeleriyle pek mümkün görünmüyordu. Ülkenin içinde bulunduğu buhranlı dönemde en kritik hamle Polonya tarihine damgasını vuran Joseph Pilsudski’den geldi. Pilsudski kısa sürede Polonya millî ordusunu oluşturarak kâğıt üstünde kurulan bu yeni devletin dış güçlere karşı güvenliğini sağlama başarısını gösterdi. Bu askerî başarısı onu başkomutanlığa ve devlet başkanlığı makamına taşıırken, anayasa tartışmaları sırasında başkana verilecek yetkilerin de olabildiğince sınırlanmasına neden oldu (Lukowski & Zawadzki, 2006, s.223-224).

Sejm, anayasanın bir taslağını hazırlamaya başladı. 20 Şubat 1919 tarihli kararla Joseph Pilsudski’ye verilen yetkileri tanımlayan bir belge yayınladı (Prokop, 2018, s.58). Hazırlanan 1919 Anayasası’na göre, devlet başkanı ve bakanlar Sejm’e karşı sorumluydu (Kaczmarczyk-Klak, 2018, s.67). Buna göre egemenlik ve yasama yetkisinin sahibi olan Sejm, devlet başkanlığı ve hükümet makamını kendi kararlarını uygulayan bir mekanizmaya indirgemişti (Jedruch, 2020, s.12). Sejmin egemenlik gücü olarak tanımlanması sayesinde bu meclis parlamentonun üstünlüğü için gereken pozisyona sahipti. Güçler ayrılığı reddediliyor, devlet başkanı Sejm’e bağlı kılınıyor ve başkan, Sejm tarafından kabul edilen kararların “en yüksek uygulayıcısı” olarak kabul ediliyordu (Prokop, 2018, s.58). Başkomandana karşı etkin bir parlamenter sistem inşa etme kaygısı devlet başkanının konumunu parlamentonun gerisinde bıraktı.

İki yıl yürürlükte kalan 1919 Küçük Anayasası 1921 yılında yenisiyle değiştirildi. 1921 yılı Polonya anayasal tarihi açısından mühim olmakla beraber aynı zamanda askerî ve siyasi olarak da önemli dönüm noktalarından biriydi. 1919-1921 yılları arası devam eden Polonya-Sovyet savaşı içinde git-geller çok olmakla birlikte Polonyalılar için büyük bir zaferle sonuçlandı. Savaşın en yoğun döneminde ülkenin kontrolünü eline alan Polonya Devlet Savunma Konseyi ve başındaki Pilsudski tarihlere Vistül Mucizesi olarak geçen muharebe ile Sovyetlere karşı nihai zaferi kazandı (Merriman, 2018, s.1023). Sınır anlaşmazlıklarıyla başlayan Polonya-Sovyet çatışması İkinci Dünya Savaşına kadarki sürede Avrupa'daki en mühim savaş olmuştur. İdeolojik olarak iki farklı kampın, bir tarafta özel mülkiyete, sosyal sınıflara, burjuva egemenliğine karşı ateist, sosyalist bir dünya görüşü olan Sovyetlerle, diğer tarafta ise Kiliseyi temsil edenlerin başında olduğu parlamenter demokrasiyle yönetilen, sınıfsal çıkarları gözetilen, özel mülkiyet ve vatanseverlik gibi katmanlara sahip bir toplum yapısıyla Polonya'nın karşı karşıya gelmesiydi (Lipian, 2012). Bu ideolojik mücadele Sovyetler açısından rejimin güç kullanarak Avrupa içlerine yayılması ve Almanya'daki uzantılarıyla birleşmesi manasına gelirken, Polonyalılar için yeniden kurdukları parlamenter demokrasinin dış güçlere rağmen yaşatılmasıydı (Davies, 2011, s.980). Devletin kuruluş aşamasında savaş meydanlarında kazanılan zaferlerin, sonraki dönemi siyasal açıdan dizayn etmek için araç olarak kullanıldığının bir örneğini Sovyetlere karşı kazanılan savaş ve akabinde yapılan Riga Antlaşması sonrası ilan edilen yeni anayasayla Polonya'da görmekteyiz.

Kuruluş dönemi sancıları yaşayan Polonya demokrasisi, 1919 Küçük Anayasası'nın yerine Sovyetlere karşı kazanılan zafer sonrası çıkış yolunu yeni bir anayasada buldu. Küçük Anayasa'nın hazırlık döneminde yapılan seçimler ülkenin her yanında aynı şartlarda ve zamanda gerçekleşmemiştir. Bu da temsilde ciddi sorunlar ve meşruiyet yönünden sakıncaları doğurmaktaydı. Henüz doğuda çatışmaların ve anlaşmazlıkların hem Almanlar hem de Ruslarla devam etmesi bundaki temel etkendi. 26 Ocak 1919 seçimleri ülkenin bağımsız ve güvenli bölgelerinde yapılabilirken, Poznan, Pomeranya, Yukarı Silezya ve Doğu Galiciya'da seçim yapılamamıştır. Şubat 1919'da Sejm açıldığında temsilci sayısı 340 iken (Watt, 1982, s.86), 1922'de Orta Litvanya temsilcilerinin de meclise gelmesiyle sayı 432'ye yükselmiştir (Jedruch, 2020, s.11).

17 Mart 1921'de ilan edilen yeni Polonya anayasası yine Fransız modelini ilham almıştır. Üçüncü Cumhuriyet değerlerinin yanı sıra ülkedeki köylü ve sosyalist kesimleri de dahil etmek adına sosyal haklara yönelik birtakım yeni kuralların eklendiği görülür (Davies, 2005, s.298). Ancak bu karma yaklaşımın en büyük dezavantajı parlamentoda istikrarlı bir çoğunluk olmaksızın işleyişinin zor olmasıydı (Zubik, 2014, s.67). 1791 Anayasası'na atıfla başlayan 1921 Anayasası Polonya'nın bir cumhuriyet olduğunu bütün dünyaya ilan etmişti.³ Yeni anayasa güçler ayrılığı ilkesi temelinde yapıldı. Yasama Sejm ve senato, yürütme Cumhurbaşkanı ve onun atayacağı kabine, yargı da bağımsız mahkemeler kontrolünde olacaktı. Bir önceki anayasadan ayrılan en temel fark egemenliğin Sejmde değil millete ait olduğunun vurgulanması oldu (Sejm 2021). Yeni anayasanın sağladığı anlayışla millî egemenliğe dayalı, güçler ayrılığına inanan, medeni hakları teminat altına alan liberal bir demokrasi örneği Doğu Avrupa için önemli bir

³ Bu yeni dönem Polonya'da "İkinci Cumhuriyet" dönemi olarak adlandırılır. Burada XVI. yüzyıldaki cumhuriyet denemelerine gönderme yapılmak istenir.

yenilikti. Buna ek olarak 1921 Anayasası ile monarşiyi reddedilerek katılımcı bir demokrasinin zemini oluşturuldu (Cole, 1998, s.21). Bu anayasa iddialı bir biçimde medeni haklar, hukukun üstünlüğü, ifade özgürlüğü, toplumun bütün etnik ve dinî unsurlarına sağlamış olduğu dinî ve kültürel haklar ile liberal demokrasinin İki Savaş Arası Dönem’deki örneklerinden biri olarak ortaya çıktı (Stachura, 2004, s.63). Bir önceki anayasada olduğu gibi başkan ile Sejm arasındaki dengenin parlamento lehine olması dönem boyunca etkisini gösterdi ve sonraki yıllarda yaşanacak siyasi gerilimlerin temelleri atılmış oldu (Zamoyski, 1987, s.340). Anayasa ilanından önce Roman Dmowski ile Pilsudski arasında zaten var olan yetki çatışması Ulusal Demokratlar Grubu Pilsudski’yi durdurmak/engellemek amacıyla güçlü yasama ilkesinde ısrarcı olmasını sağladı (Prazmowska, 2010, s.108). Pilsudski’nin sahip olacağı yetkilere, onun karizmatik liderliğinin de eklenmesiyle otoriter bir rejimin oluşmasından çekinen grupların hepsi anayasayı başkanın yetkilerini kısıtlama noktasında buluşmuş oldu (Davies, 2001, s.105). Buna ilaveten ülkenin içinden geçtiği ekonomik bunalım siyasi bunalımı daha da körükleyerek partiler arası anlaşmazlıkları çözülemez bir hâle soktu. 1921-1926 yılları arası kurulan hükümetler istikrarsızlığı durduramadı. Burada temel sorun kişiler ekseninde belirlenen anayasal ilkelerin kuruluş aşamasında güçlü bir liderliğe ihtiyacı olan Polonya’ya istediğini vermekten uzak olmasıydı. 126 maddelik 1921 Anayasası, geçmişe yaptığı atıflar, rejimin adını net olarak koyması, parlamenter demokrasiyi yaşatması, eğitim, yargı ve sosyal sorunlara sunduğu çözümlerle Polonya tarihinde öncü olmasına rağmen yukarıda sıralanan sebeplerden 1926 yılında değişime uğrayarak 1935 yılında yerini yeni bir anayasaya bıraktı.

Şekil 3: İki Savaş Arası Dönem’de Polonya’daki Anayasal Gelişmeler

1926 Mayıs’ı Polonya tarihinin en uzun baharı olarak nitelenebilecek derecede yoğun bir siyasi gündemle geçti. Anayasal yetkilerin sınırlılığı, ekonomik ve politik istikrarsızlıklar, yolsuzluklar, adalet mekanizmasındaki aksaklıklar, siyasal kutuplaşma, parlamentonun düzgün çalışmaması ve hâlihazırda devam eden dış tehditler Pilsudski’nin yönetimi ele almak için harekete geçmesi için yeterli sebeplerdi (Wrobel & Kozicki, 1996, s.439). Mayıs ayında yaşanan hükümet bunalımını kendisine çıkış yolu olarak gören Mareşal Pilsudski, ordu içerisinde desteğini alabileceğine inandığı askerlere ve bir halk kahramanı olarak toplumun çeşitli kesimlerinden alacağı desteğe güvenerek 10 Mayıs 1926’da kalkışmasını başlattı. 4 gün süren çatışmalar, müzakereler, grevler ve kargaşadan sonra 169’u sivil 400 kişinin hayatını kaybettiği bir sürecin sonunda Pilsudski amacına ulaştı. Darbe ülkenin geniş kesimlerinden destek görse de Poznan gibi bölgelerde protestolar günlerce sürdü. Pilsudski’nin diktatör olmayacağına inanan sol gruplar, Polonyalı sanayiciler ve Yahudiler gelinen durumdan duydukları memnuniyeti

dile getirdiler (Lukowsk, & Zawadki, 2006, s.240). Artık Polonya'da 1926'dan 1935 yılına kadar sürecek "Sanacja Dönemi" (Zamoyski, 2010, s.343) olarak adlandırılan dönem başlamış oldu. Darbeye ve sonrasında yapılacak değişikliklere meşruiyet kazandırmak için yapılacak işlerin başında anayasa değişikliği gelmekteydi.

Nihayet Pilsudski'nin beklediği anayasa değişikliği 2 Ağustos 1926'da gerçekleşti. Darbeden bu zamana kadar geçen sürede Mareşal, cumhurbaşkanlığı pozisyonunu kendisiyle iyi geçinecek birine, eski bir sosyalist ve kimyager olan Ignacy Mosicki'ye bırakırken, kendisi Askerî Bakanlık görevini üstlendi. Arka planda gibi görünmesine rağmen sistem içerisindeki bütün kilit rolleri yöneten Pilsudski beklediği gibi radikal değişiklikler yapmaktan kaçındı. Anayasadaki değişikle Cumhurbaşkanına parlamento ve senatoyu feshetme, kanun hükmünde kararname çıkarma, parlamentoda anlaşmazlık olması hâlinde bütçeyi onaylama yetkileri verildi (Cole, 1998, s.24; Cholewinski, 1998, s.242). Ancak bu düzenlemelerin Polonya'nın sorunlarını çözmekten ziyade daha da derinleştirdiği zamanla anlaşılacaktı. Sanacja Rejimi olarak da adlandırılan bu dönemde tipik bir asker yaklaşımıyla sorunların siyasi partilerden, yolsuzluğa bulaşmış politikacılar ve yozlaşmış yönetimden kaynaklandığı inancı, bunlar olmadan ülkenin daha iyi yönetilebileceği varsayımına dayanmaktaydı. Rejim kısa süre sonra bu doğrultuda adımlar atarak muhalefet partilerini sindirmeye, kendi destekçisi olduğu siyasi hareketlerin seçimleri kazanması için serbest seçimlere hile karıştırmaya, sendikaları baskılamaya ve siyasi tutuklamalara yöneldi. Bunların da sorunları çözememesi üzerine 1928 yılı itibarıyla Cumhurbaşkanının yetkilerini arttıracak daha güçlü yürütme yetkileri için yeni bir anayasa yapılması dillendirilmeye başlandı (Cole, 1988, s.242-244; Davies, 2001, s.109).

Böylelikle 1935'teki anayasa değişikliğine giden yolun yapı taşları döşenirken, Polonya'yı içerde ve dışarda büyük tehlikeler bekliyordu. 1928'deki çağrının akabinde Amerika'da patlak veren 1929 Ekonomik Buhranı Polonya ekonomisini alt üst etti. İşsizlik oranları yükseldi, tarımsal üretim ve ihracatın azalması siyaseten kutuplaşmış olan toplumdaki gerilimi arttıran faktörler olarak belirdi. Bu durum doğal olarak rejimin daha da sertleşmesine neden oldu. İçerde muhaliflere operasyonlar düzenlenerek birçoğu hapse atıldı (Davies, 2001, s.109; Zamoyski, 2010, s.343). Dışarda ise Stalin liderliğindeki Sovyetler Birliği baskısına 1933'ten sonra Nazi tehdidinin eklenmesi, Pilsudski'nin içeride gücünü daha da artırmasına yardımcı oldu. Otoriter eğilimleri olan her liderde olduğu gibi Pilsudski de 1926 değişikliklerinin kendisine verdiği yeni yetkilerle yetinmedi. Evrensel yasama normlarından uzaklaştıkça kişisel yönetim biçimlerinin ortaya çıktığı bir kez daha Pilsudski'nin çizdiği yolla görüldü. Cumhurbaşkanının tek yetkili ve ülkedeki bütün kurumların sadece ve sadece ona çalışacağı bir sistem tasarlayan Pilsudski, 1935 anayasasının temellerini bu şekilde hazırladı. 23 Nisan 1935'te yapılan yeni anayasa ile devletin bütün yetki ve otoritesi cumhurbaşkanının şahsında toplandı. Güçler ayrılığı ilkesi zedelenecek kabine, Sejm, Senato, askeriye, yargı ve bütün denetleme mekanizmaları Cumhurbaşkanına bağlandı. Cumhurbaşkanının yasama organlarından aşındırdığı yetkiler sonucu Sejm ve Senato etkisiz hâle getirilirken, bununla doğru orantılı olarak milletvekili sayısı da yarıya indirildi (Zubik, 2014, s.67). Dönemin ruhunun bir sembolü olan 1935 Anayasası kişisel haklar ve ödevler konusunda önceki anayasaları takip etmesine rağmen uygulamanın bu doğrultuda olduğunu

söylemek epey güçlü (Cholewinski, 1998, s.242). Gündümlü bir demokrasi inşa eden Pilsudski kendi kurduğu bu düzenin işe yarayıp yaramayacağını göremeden anayasa ilanından çok kısa bir süre sonra 12 Mayıs 1935’te öldü (Stachura, 2004, s.67). Otoriter, popülist ve karizmatik bir lidere uygun olarak hazırlanan yeni anayasa (Cole, 1998, s.585) Polonya’nın sorunlarına çözüm olamadı ve Polonya 1939’da bağımsızlığını yeniden kaybetti. Pilsudski’nin ölümü sonrası Polonya siyasetinde karmaşa bitmek bilmedi ve onun seleflerinin 1935-1939 yılları arasındaki iktidar mücadelesi Polonya tarihinde “Albaylar Rejimi” olarak adlandırıldı (Prazmowska, 2004, s.14). Liberal demokratik ilkelerin terk edilmesi, parlamenter demokrasinin etkisiz hâle getirilmesi, tek adam rejiminin kurulması kendisinden sonra gelen yöneticilerin otoriter eğilimleri sürdürmesi “diktatörsüz bir diktatörlük” olarak adlandırılan bu yeni dönemin doğmasına neden oldu (Zamoyski, 2010, s.343). 1935 Anayasası dönemi aynı zamanda Sanacja devrinin de sonu olurken, karşı cephede ulusal demokrasi anlamına gelen Endecja hareketi güç kazandı. Polonya’nın iç siyasi karmaşasında ortaya çıkan yeni bir grup olan Polonya merkez partilerini ifade eden Morges cephesi ise Endecja hareketini de gerisinde bırakarak İkinci Dünya Savaşı yıllarında sürgündeki temsilcisi oldu (Wrobel & Kozicki, 1996, s.151).

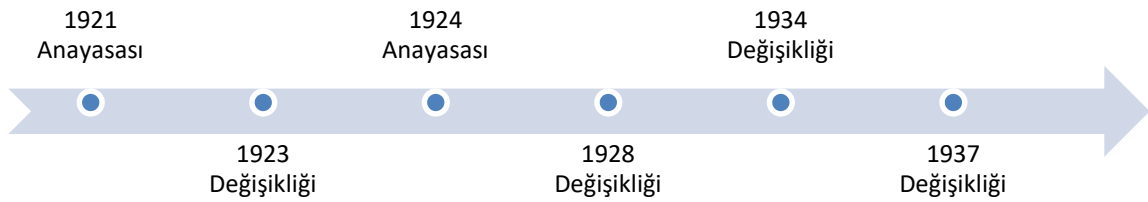
2.2. Türkiye

Bu kısımda 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 1923 değişiklikleri, 1924 Anayasası ve 1924 Anayasası’nda yapılan değişiklikler ana hatlarıyla aktarıldıktan sonra her iki ülkenin İki Savaş Arası Dönem’deki anayasal gelişmeleri karşılaştırmalı bir analize tabi tutulacaktır.

Türkiye’nin iç karışıklıklar ve işgallerle karşı karşıya olduğu bir dönemde doğan 1921 Anayasası olağanüstü yetkilere haiz bir meclis tarafından hazırlanmıştı. Bu süre zarfında yaşanan 15 Mayıs 1919’da İzmir’in işgali, 19 Mayıs 1919’da Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a çıkıp Millî Mücadele’yi örgütlemesi, Havza ve Amasya’dan gönderilen genelgeler, ulusal egemenliğin vurgulandığı yerel ve ulusal kongreler düzenlenmiş, İstanbul’daki Meclis’in 28 Ocak 1920’de Misak-ı Milli’yi ilan etmesi ve 16 Mart 1920’de İstanbul’un resmen işgali sonrası Ankara’da yeni bir Meclis açılmıştı. 23 Nisan 1920’de açılan Büyük Millet Meclisi kurucu meclis niteliğinde çalışmalar yürüterek kayıtsız şartsız halk egemenliğine dayalı bir yönetim tesis etti. 24 Nisan 1920’de Mustafa Kemal Paşa tarafından hükümet şeklinin temel ilkelerini sıralayan önergede; hükümet kurulmasının zorunlu olduğu, yasama ve yürütme yetkilerinin Meclis’te olduğu, Meclis üzerinde hiçbir gücün olmadığı, padişah vekili ve hükümet başkanı tanınmanın uygun olmadığı belirtilmesi ve anayasal düzeni kurmak amacıyla çıkarılan kanunlar yeni rejimin sınırlarını belirliyordu (Özbudun, 1992, s.12-15). Tanör’e göre bunlar BMM’nin kurucu iktidar olduğu ve mevcut durumun geçici anayasa olarak kabul edileceğinin kanıtlarıydı (Tanör, 2010, s.135). Goloğlu bu yeni dönemi III. Meşrutiyet olarak tanımlarken (Goloğlu, 2010, s.212), Turan ise artık saltanat makamından bahsedilmemesi nedeniyle bunun adı konulmamış bir cumhuriyet olduğunu belirtir (Turan, 1992, s.141). Mustafa Kemal de Nutuk’ta bu hükümet şeklinin ulusal egemenlik temeline dayanan bir halk hükümeti yani cumhuriyet olduğunu ifade eder (Nutuk, 2017, s.299).

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, askerî açıdan I. İnönü zaferi ve erkes Ethem'in saf dışı bırakılmasının akabinde, yasama yönünden de Mecliste ve komisyonlarda beş ay süren hararetli tartışmalar sonucunda 20 Ocak 1921'de kabul edildi. 23 madde ve bir ayırık maddeden oluşan, ereve anayasa niteliğindeki bu anayasa, geçmiş anayasa tecrübelerinin, geçiş döneminin ve içinde bulunulan olağüstü koşulların bir ürünüydü (Tanör, 2010, s.253). Klasik anayasa tekniklerinden farklı bir metotla sunulan bu anayasanın adı, devlet başkanının yetki ve sorumluluklarından bahsetmemesi, amme haklarına değinmemesi ve sonraki anayasalarda yer alan mebusların yemini, yasama dokunulmazlığı, af yetkisi, temel hak ve özgürlüklerin olmaması dönemin olağüstü Őartlarının bir neticesiydi (Tunaya, 1975, s.333).

1921 Anayasası kuvvetler birliği ilkesine dayalı, meclis hükümeti sistemini benimser (Tunaya, 1975, s.333). Meclisin içinde bulunulan olağüstü koşullar karşısında daha hızlı karar almasını sağlamak için böyle bir yöntem belirlenmiştir (Çelebi, 2022, s.82). Bu anayasa ile başta kurucu meclis olan ve yasama yetkisini uhdesinde toplayan BMM yürütme gücünü de eline alarak meclis hükümeti sistemine geçmişti. Meclis Başkanına aynı zamanda İcra Vekilleri Heyeti Başkanı unvanını veren sistem, daha sonra esnetilerek icra vekilleri kendi aralarından birini başkan olarak seçmesine olanak sağladı (Güneş, 2020, s.245). Anayasa görüşmeleri esnasında mesleki temsil ve seçimlerin tek dereceli yapılması önerileri encümen tarafından reddedildi. 1921 Anayasası'nın bugün de en çok gündeme gelen özelliklerinden biri ademimerkeziyetçi yerel yönetim anlayışını benimsemesidir. Halkçılık ve millî egemenlik fikirleriyle biçimlenen bu yaklaşımla (Kandeğer, 2021, s.23) vilayetler tüzel ve yerel işlerde özerk olacak, BMM kararları dahilinde sağlık, eğitim, ekonomi gibi hususlar vilayetlerin yetkisinde olacaktır. Valiler BMM tarafından atanacak, kazalar ise BMM tarafından atanan kaymakamca yönetilecekti (Özbudun, 2010, s.43-44). Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Türk anayasa tarihine yumuşak anayasa olarak geçmiştir. Anayasa değişikliği konusunda usul, kabul yeter sayısı, maddelerin tek tek görüşülmesi, kabul için özel bir yeter sayı belirlenmemesi bu anayasayı yumuşak anayasa olarak nitelendirilmesine neden olmuştur (Yamaç, 2020, s.211). 1921 Anayasası'nda en köklü değişim 29 Ekim 1923 tarihinde yapıldı. Bu değişikliklerle, hükümet Şekli, devletin dini ve resmî dili maddeleri, cumhurbaşkanının görev süresi ve görev tanımı ile Başvekilin seçimi ve kabineye ilişkin maddeler eklendi (Gözler, 1999, s.71). Teşkilat-ı Esasiye Kanunu içinde bulunulan Őartların olağüstülüğü, iç savaş ve işgallerle mücadele edilmesi, kurucu nitelikte olduğundan çok detaylı hazırlanmaması ve rejim değişikliği yönünde yapılan köklü değişimler nedeniyle üç yıl yürürlükte kaldı ve 1924 yılında yerini yeni anayasaya bıraktı.

Şekil 4: İki Savaş Arası Dönem Türkiye'deki Anayasal Gelişmeler

Millî Mücadele Dönemi’nin sona ermesi, saltanatın kaldırılması, cumhuriyetin ilanı, Lozan Antlaşması’nın imzalanması ve hilafetin kaldırılmasından sonra siyasal reformlarda sıra yeni bir anayasa yapılmasına gelmişti. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile Kanun-i Esasi’nin bir aradalığıyla doğan ikircikli yapının ortadan kaldırılması ve daha kapsamlı bir anayasaya duyulan ihtiyaç 1924 Anayasası’nın yapımı yolundaki taşları döşedi. Aydemir’e göre yapılacak inkıpların ruhuna uygun dinamik yeni bir anayasa gerekliydi (Aydemir, 1966, s.321). Bu anayasa aynı zamanda ülkede birlik beraberliği sağlayacak ve çağdaşlaşma yolunu açacak bir nitelikte olmalıydı (Kayıran & Metintaş, 2017, s.35). Aksi takdirde önceki anayasaların akıbetlerinden farklı olamayacağından endişe ediliyordu.

Mecliste 9 Mart 1924’te yeni anayasa yapılması için başlayan görüşmeler 20 Nisan’da sonuçlandı. Komisyonunda anayasa taslağı tartışmaları yapılırken bu anayasanın esin kaynakları arasında 1921 Polonya Anayasası ve yine Polonya’nın da esinlendiği Fransa’nın Üçüncü Cumhuriyet Anayasası bulunmaktaydı. Mecliste üçte iki çoğunlukla kabul edilmesi ilke kararı alınan yeni Türk devletinin anayasası 23 Nisan 1924’te yayınlandı. Milliyetçilik, cumhuriyetçilik ve kuvvetler birliği ilkelerine dayanan yeni anayasası 1961 yılına kadar yürürlükte kaldı. Bu 37 yıllık dönemde anayasa yedi kez değiştirildi. Bunlar sırasıyla; laiklik prensibi doğrultusunda anayasadan devletin dinine ilişkin hükümlerin kaldırılması (1928), altı ok olarak bilinen ilkelerin anayasaya eklenmesi (1937), kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi (1934), toprak reformu için eklenen maddeler (1937), inanç haklarının korunması için konulan “*Hiç kimse mensup olduğu din, mezhep, tarikat ve felsefi görüşünden dolayı kınanamaz*” hükmü ve bütçeyle ilgili (1931 ve 1937) düzenlemelerdir.

1924 Anayasası’nın temel özelliklerine bakıldığında hükümet sistemi açısından 1921 Anayasası’nda yer alan meclis hükümeti sistemi ile parlamenter sistem arasında karma bir düzen kurulduğu görülür. Yasama ve yürütme TBMM elinde olmakla birlikte Meclis bunu Cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu aracılığıyla kullanabilmektedir. Bu şekliyle kuvvetler birliği ve görevler ayrılığı prensibiyle ilerde çıkması muhtemel sorunların üstesinden gelinebileceği düşünülmüştür. Parlamenter sistemi güçlendiren bir diğer yaklaşım ise hükümetin kolektif sorumluluğu ve cumhurbaşkanının siyasi olarak tarafsızlığı ilkeleridir (Soysal & Sağlam, 1995, s.26). Cumhurbaşkanı-Parlamento ilişkilerine bakıldığında cumhurbaşkanına sınırlı bir veto yetkisi verildiği görülür. Cumhurbaşkanının meclisteki oturumlara özel günler ve olağanüstü durumlar haricinde katılmaması prensibi kabul edilmişti. 1924 Anayasası’nın önceki anayasadan ayıran en önemli farklardan biri temel hak ve hürriyetlerin yer almasıdır. Kişi dokunulmazlığı, can, mal, ırz ve mesken güvenliği, seyahat, toplantı, konuşma, cemiyet kurma özgürlüğü, angarya, müsadere yasağı, dinî ve kültürel haklar, haberleşme araçlarının gizliliği ve kanuni yargı bu bölümde yer alan anayasa maddeleridir (Anayurt, 2003, s.5). Dönem Türkiye’sinin sosyal ve ekonomik durumu göz önüne alınırsa temel hak ve hürriyetler kısmında grev, sendika, sağlık, dinlenme hakkı gibi sosyal haklara neden yer verilmediği anlaşılabilir. Tanınan haklar liberal bir yaklaşım olduğunu kâğıt üstünde gösterse de dönem içinde uygulanan Vatan İhanet Kanunu, Takrir-i Sûkun Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri uygulamalarının bu hakları kısıtlayıcı tedbirler getirdiği görülür (Küçük, 2016, s.12-13). Türk anayasal gelişme süreçlerindeki devamlılığın bir örneğini 1924

Anayasası'nda yurttaşlık bahsinde görmek mümkündür. Tanzimat ve Islahat Fermanları ve Kanun-i Esasi'de Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki herkesin Osmanlı vatandaşı sayılmasının bir benzeri 1924 Anayasası'nda sürdürülerek "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle Türk ıtlak olunur" denilmiştir (Vural-Dinkol, 2015, s.20). Yargı ile ilgili tasarrufların Türk milleti namına bağımsız mahkemeler tarafından kullanılması kesin bir şekilde ifade edilirken, 53. ve 60. maddeler arasında yargıç güvencesi ve mahkemelerin bağımsızlığıyla ilgili hükümler yer alır. Burada eksiklik olarak diğerk hususlarda olduğu gibi yasaların anayasaya uygunluğu noktasında yargısal denetim mekanizması yoksunluğu göze çarpmaktadır.

Özetle, 1924 Anayasası Türk anayasal gelişme süreçlerinin imbiğinden süzülerek, dönemin siyasi, ekonomik, kültürel ve hukuki şartlarına göre tasarlanmış modern zamanlara kadar Türkiye'nin en uzun süre yürürlükte kalan anayasası olmuştur.

3. 1919-1939 Yılları Arası Türkiye ve Polonya'nın Anayasal Gelişmelerinin Karşılaştırılması

Polonya ve Türkiye'nin anayasal gelişim tarihi incelendiğinde birbirleriyle pek çok noktada şaşırtıcı derecede keşiştiklerini ilk bakışta görmek mümkündür. İki lke de tarihî birikimlerinin devamı ve ağdaşlaşma çizgilerinin srekliliğı etrafında anayasal bir düzenin hâkim olması noktasında benzer birtakım süreçlerden geçtiler. Bu sürecin analizi ve karşılaştırması yapıldığında XX. yüzyıl başlarında bağımsızlığını yeni kazanmış, işgallerle ve i çatışmalarla yüz yüze kalmış, monarşi geleneklerinin izlerini taşımakla birlikte siyasi modernleşmeye olan yatkınlıklarıyla gelişmekte olan ülkelerin yaşadığı anayasal sorunların benzerliğıyle karşi karşıya kalırız. Aşağıda sırasıyla iki ülkenin tarihsel tecrübeleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar vurgulanarak İki Savaş Arası Dönem'in ruhunu anlamaya çalışacağız.

İki ülkenin anayasal geleneklerine baktığımızda Polonya ve Türkiye'nin anayasal tarihî süreçleri arasında zamansal açıdan ilk ciddi fark görülür. Polonya'nın anayasal geleneğı Türkiye'ninkinden çok daha eskiye uzanmaktadır. XIV. yüzyılda kralın gücünün sınırlandırılmasına yönelik alışmalar, XVI. yüzyılda ıkarılan *Nihil Nova* ve kurulan Soylu Cumhuriyeti göze çarpan ilk kronolojik farklardır. Akabinde XVI. asrın son çeyreğinde ortaya çıkan *Artkuly Henrykowskie (Henrik Yasaları)* ve *Pacta Conventa (Anlaşmalar)* tam bir anayasa olmasa da Polonya'da anayasa hukukunun temellerini oluşturuyordu. Bunun Türkiye için erken bir versiyonu olarak 1808 tarihli *Sened-i İttifak* gösterilebilir. Bilindiğı üzere ayanlarla monarşi arasında yapılan anlaşma padişahın yetkilerini bir sreliğıne de olsa kısıtlamaya yönelik bir girişimdi. Dolayısıyla Polonya ve Türkiye'nin imparatorun/padişahın/kralın yetkisinin sınırlandırılmasına ilişkin kısıtlama ve bunu yazılı teminat alma girişimleri arasında tarihî, toplumsal ve kültürel farklılıklardan kaynaklanan nedenlerle iki asırdan fazla bir zaman bulunmaktadır. Yukarıda Polonya tarihinde zikredilen gelişmeler dikkate alınmayıp, yalnızca 1791 Anayasası'nı dahi değerlendiresek iki ülke arasında anayasal başlangıç olarak 85 yıllık bir zaman dilimi vardır. Ancak dünyadaki anayasal gelişim tarihine bakıldığında 1791 Anayasası'nın Avrupa'daki en eski anayasa olduğu düşünüldüğünde sürecin Türkiye'ye ulaşmasının biraz zaman almakla birlikte kaçınılmazlığını da gözler önüne serer. Türkler açısından bakıldığında bu

anayasanın ilanından kısa bir süre sonra Polonya’nın istiklalini kaybetmesi aradaki farkın kapanması açısından bir araç olmuştur. Polonya’nın Almanya, Avusturya ve Rusya arasında paylaşıldığı dönem Türk anayasal gelişme tarihinin en uzun yüzyılı oldu.

XX. yüzyılda iki ülkenin anayasal gelişim süreçlerine bakıldığında zamanın ruhuna uygun bir şekilde tarihsel bir paralellik görülür. Birinci Dünya Savaşı sonrası yeniden bağımsızlığını kazanan Polonya ve yeni bir rejimle tekrar tarih sahnesine çıkan Türkiye, birkaç yıl arayla yeni anayasalar yaparak anayasal düzene olan bağlılık ve inançlarını yinelediler. İki Savaş Arası Dönem’de Polonya’da 1919 Küçük Anayasası, 1921 Mart Anayasası, 1926 Anayasa Değişiklikleri ve 1935 Anayasası vardır. Türkiye’de ise 1921 Anayasası, 1923 Değişiklikleri, 1924 Anayasası ve bu anayasanın 1928-1934-1937 yıllarında uğradığı değişiklikler söz konusudur. Türkiye’nin 1921 ve 1924 Anayasalarına Polonya için referans olarak alınabilecek anayasalar 1919 ve 1921 Anayasalarıdır.

	POLONYA	TÜRKİYE
	1919 ANAYASASI (Küçük Anayasa)	1921 ANAYASASI
Olağanüstü Şartlar Hazırlanması	✓	✓
Etkin Parlamento	✓	✓
Yasama-Yürütme İlişkisi	Güçlü Yasama	Güçlü Yürütme
Hükümet Şekli	Parlamentar Kabine	Meclis Hükümeti Sistemi
Egemenlik	Sejme Ait	Millete ait olup Meclis eliyle kullanılır.

Tablo 1: 1919 Polonya ve 1921 Türkiye Anayasalarının Karşılaştırması

Polonya’nın Küçük Anayasası ile Teşkilatı Esasiye Kanunu karşılaştırıldığında birincisinin parlamenter sistem getirmesine karşılık diğeri kuvvetler birliği ilkesinden hareketle meclis hükümeti sistemi getirmiştir. Teoride böyle olmakla beraber uygulamada Polonya’daki sistem de Türkiye’deki meclis hükümeti sistemi gibidir. Devlet başkanının Sejme karşı sorumluluğu, başbakan ve bakanların meclis tarafından atanması, yürütme organının yasamayı feshetme yetkisinin olmaması ve devlet başkanının kanunları veto etme yetkisi olmaması gibi parlamenter sistemin olmazsa olmaz koşullarının Polonya’da oluşmadığı görülür (Öz, 2022, s.320-321). İki anayasa da olağanüstü koşullarda, kendilerinden sonra yapılacak anayasalara ilham olacak şekilde hazırlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı’nın hemen ertesinde işgaller, iç çatışmalar ve bağımsızlık kaygısından doğan bu olağanüstü koşullar Polonya’da Sejme, Türkiye’de ise Büyük Millet Meclisine atfedilen önemi arttırmıştır. 1919 Polonya Anayasası meclisi egemenliği ulus adına uygulayan organ olarak konumlandırarak egemenlik hakkını Sejme verir. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ise egemenlik hakkını kayıtsız şartsız millete ithaf

eder. Bu noktada ifade edilmesi gereken hususlardan biri de Küçük Anayasa ilan edildiğinde Polonya yabancı glerden arınmış bağımsız bir devlet konumundayken, Türkiye ise Teşkilatı Esasiye Kanunu’nu ilan ettiğinde henüz Millî Mücadele sürecinin orta yerindeydi. Bu durumun mecliste oluşturduğu baskı ve endişeye rağmen bağımsızlık ve ulusal egemenlikten taviz verilmeyeceğinin vurgulanması kayda değer bir gelişmedir. Benzerlik olarak değerlendirilebilecek konulardan biri de Küçük Anayasa ile Teşkilatı Esasiye Kanunu birinin Sovyetler Birliği’ne karşı elde ettiği, diğerinin de başta Yunanistan olmak üzere İtilaf Devletleri’ne karşı kazandığı askerî zaferlerle taçlanmalarıdır. Bu durumun kanun koyucuların elini politik açıdan glendirdiği açıktır.

1921 Polonya ve 1921 Türkiye Anayasalarına bakıldığında birincisinde giriş bölümünde tarihî ve dinî vurgular yoğun yapılmakla beraber, ikincisinde giriş bölümü yoktur. 1921 Polonya Anayasası ise giriş bölümünün ardından Cumhuriyet, Yasama Gücü, Yürütme Gücü, Yargı, Vatandaşların Genel Görev ve Hakları, Genel Hükümler ve Geçici Hükümler başlıkları olmak üzere giriş bölümüyle beraber toplam 8 bölüm ve 126 maddeden oluşur. Güçlü yasama, güçsüz başkan ve çok parçalı bir siyasi parti düzeni ile III. Fransa Cumhuriyeti’nden esintiler vardır (Erdoğan, 2024, s.1425). Teşkilat-ı Esasiye Kanunu esas hükümlerden sonra İdare, Vilâyet, Kaza, Nahiye, Umumi Müfettişlik bölümleriyle beraber 23 madde ve bir ayrık maddeden oluşur. Türk anayasasında geçmişe referans verilmemesinin nedeni monarşik gelenekten bir kopuşu temsil amacıyla. Ancak buna rağmen anayasada yer almayan hükümlerin Kanun-ı Esasiye çelişmemesi ilkesi düşünüldüğünde bu kopuşun ancak bir sonraki anayasada sağlanabildiğini söyleyebiliriz.

Rejim olarak hem Polonya hem de Türkiye yeni yüzyılın ikinci çeyreğine birer cumhuriyet olarak girdiler. Polonya 1921 Anayasası’nda bunu açıkça vurgularken, Türkiye iki sene sonra yaptığı değişiklikle rejimin adını koyabilmiştir. 1921 Polonya Anayasası tam kapsamlı bir anayasa iken, Teşkilatı Esasiye Kanunu ise tıpkı Polonya’nın 1917 anayasa taslağı gibi savaş koşullarında temel konulara değinmiştir. Bahsi geçen Polonya Anayasası başlıklar altında meclisten, kanunların yapılmasına, maliye, ordu, para sistemleri, oy hakkı, seçimler, cumhurbaşkanlığı görevi ve seçimleri, bakanlar, cezai kurallar, mahkemeler, vatandaşlık hak ve özgürlükleri, azınlık hakları gibi konuların üzerinde durmasıyla oldukça geniş detaylarla hazırlanmış bir anayasadır.

1921 Anayasası Polonya’da 14 yıl yürürlükte kaldı. Bu süre zarfında yeni bir anayasa hazırlayan Türkiye’nin de ilham kaynakları arasında yerini aldı (Demirci, 2017, s.2). “Cumhurbaşkanı başkumandanlığı meselesine, Cumhurbaşkanına farklı vesilelerle vekâlet etmek icap ettiğinde buna kimin yetkisinin olacağına ve Cumhurbaşkanının sorumluluğunu düzenleyen hükümler” Büyük Millet Meclisinde yoğun olarak tartışılan konulardı (Demirci, 2017, s.6). TBMM’de yapılan anayasa görüşmelerinde Polonya anayasasına atıflar yapılması Türkiye’nin anayasal gelişim tarihinde Polonya’yı takip etme eğiliminin devam ettiğinin göstergelerindedir (Demirağ & Tunç, 2021, s.223). 1924 Anayasası’yla Polonya’da yürürlükte olan 1921 Anayasası arasındaki en önemli fark ikincisinin Senato ve Sejmenden oluşan çift meclisli bir sistem kurmasıdır. Türkiye’nin daha evvel meşrutiyet döneminde ve sonrasında 1960 Darbesi’yle tecrübe ettiği çift meclis sistemi 1924 Anayasası’nda kendine yer bulamadı. İki lke anayasalarındaki en temel farklardan biri idari teşkilat kısmındadır. Polonya geçmişten gelen ademimerkeziyetçi

yapıyı sürdürürken, 1924 Anayasası 1921 mirasını da reddederek merkeziyetçi yeni bir yapı inşa etti (Maminski & Eroğlu, 2022, s.121). İki anayasa da dinî referanslar vererek biri Katolik Polonya’yı kutsarken, diğeri de devletin dininin İslam olduğunu açıklar. Bu madde bilindiği üzere 1928 yılında kaldırılırken Polonya’da herhangi bir değişim yapılmamıştır.

	POLONYA	TÜRKİYE
	1921 ANAYASASI	1924 ANAYASASI
Bölüm/Madde Sayısı	8 Bölüm 126 Madde	6 Bölüm 105 Madde
Giriş Var	✓	X
Geçmiş Anayasalara Referans	✓	X
Hükümet Şekli	Cumhuriyet	Cumhuriyet
Kuvvetler Ayrılığı	✓	✓
Egemenliğin Kaynağı	Millet	Millet
Cumhurbaşkanı Seçimi ve Görev Süresi	Meclis Tarafından 7 yıl	Meclis Tarafından 5 Yıl
Senato	✓	X
Ademimerkeziyet	✓	X
Meclis Sistemi	X	✓
Anayasada Dinî Referans	✓	✓

Tablo 2: 1921 Polonya ve 1924 Türkiye Anayasalarının Karşılaştırması

İki Savaş Arası Dönem’de Avrupa’da yükselen radikal eğilimler ve otoriter yönetimlere ilişkin kaygıların Polonya ve Türkiye’de de had safhada yaşandığı gözlemlenir. Bu endişeler anayasa yapım çalışmalarına yansyarak liderlerin yetkilerini olabildiğince sınırlama, kontrol etme şeklinde temayüz etti. Hem BMM hem de Sejmde yapılan kavgalar ve tartışmalar dönemin iki önemli asker kökenli devlet başkanları olan Mustafa Kemal Paşa ile Joseph Pilsudski’ye⁴ karşı alınacak tedbirler üzerinedi. Muhalifleri onların birer diktatöre dönüşeceği endişesini her yerde yayarken, iki lider de bu tür bir arzularının olmadığını hem icraatla hem de kanunlarla göstermeye çalıştı. Özellikle 1929 dünya ekonomik buhranı sonrası artan huzursuzluklara ek olarak İtalya’da Mussolini ve 1933’ten sonra Almanya’da Hitler’in uyguladıkları politikalar savaş çanlarını çalarak bağımsızlıklarını yeni kazanan Türkiye ve Polonya’nın daha otoriter yönetimlere

⁴ Pilsudski’nin kısa yaşam öyküsü ve ölümünün Türkiye’deki yankıları için bkz. (Sarı, 2022).

evrilmesine neden oldu. Pilsudski hiçbir siyasi partiye dahil olmamasına karşılık, Mustafa Kemal Paşa yeni rejimin kurucu partisi olan Halk Fırkası'nın bir neferi olduğunu her fırsatta dile getirdi. İki karizmatik liderin bürokrasi, ordu ve halk tabanındaki karşılığının diğer bütün siyasi figürlerden ağır bastığını burada ifade etmek gerek. Bu dönemde parlamenter demokrasinin yeni yeni filizlendiği bu iki ülke çeşitli siyasi sarsıntılar geçirmiştir. Türkiye'de 1924 yılında ıkarılan Takriri Skn Kanunu, 1925'teki şeyh Sait İşyanı, 1926'daki İzmirden suikastı davaları rejimin görünümünü otoriter bir ton katarken, Polonya'da Pilsudski'nin yetkilerini artırmak için giriştiği 1926 darbesi iki ülke için hem anayasal olarak hem de siyasi açıdan dönüm noktası olmuştur. Burada Pilsudski ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki en temel fark Pilsudski darbe sonrası dahi devlet başkanlığı makamına oturmazken, Mustafa Kemal Paşa'nın bu görevi sürdürmesidir. Bu dönemde Polonya anayasaları incelendiğinde 1921'den 1935'e doğru liberal-cumhuriyetçi yönetimin otoriter yönetime doğru bir kayış olduğu gözlemlenir (Zakrzewski, 1986, s.75). Benzer bir durum anayasal olarak Türkiye'de söz konusu değilse de fiiliyatta benzer bir eğilim görülür.

Sonuç

Coğrafi olarak biri Doğu Avrupa'da, diğer Avrupa'nın doğusunda yer alan, siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel ve dinî açıdan farklı değerlere sahip Polonya ve Türkiye'nin anayasal gelişim süreçleri incelendiğinde, XIX. yüzyılda bütün dünyada esen anayasacılık rüzgarından ikisinin de nasibini aldığı görülür. Flanz'ın dünyadaki anayasal gelişmeleri kategorizasyonuna göre bakıldığında Polonya "Mevsimsiz Anayasacılık" evresinden "Olgun Anayasacılık" evresine geçiş yaparken, Türk tecrübesi ise olgunluk dönemine tekabül etmektedir (Flanz, 1956). Geleneksel yapılardan modern devlete geçiş sürecini de ifade eden bu dönemde Türkiye ve Polonya için siyasal modernleşmenin en önemli aracı anayasa olmuştur. Değişen ve dönüşen dünyada tebaadan vatandaşa geçiş sürecinde iktidarın/monarşinin yetkilerinin sınırlanması, hukukun üstünlüğünün sağlanarak Amerikan ve Fransız ihtilallerinin temel ilkelerinin yaygınlaştırılması çabalarının etkilerini Avrupa'nın bu kısmında görmemek şaşırtıcı olurdu. Birbirlerinden farklı düzlemlerde ve temellerde gelişen anayasacılık hareketleri Polonya ve Türkiye tarihine damgasını vurmuştur. Anayasa hareketi, Polonya tarafında siyasal modernleşme bakımından XIV. asırdan XVIII. yüzyıla bir evrimin sonucu olurken, Türk tarafında ise dağılmakta olan imparatorluğu bir arada tutabilme çabasının bir aracı olarak kullanıldı. Farklı amaçlarla olsa da varılan hedefin aynı olduğu değerlendirildiğinde XX. yüzyılda bu iki ülkedeki anayasa geleneğinin karşılaştırmasının yapılmasının gerekliliğine dayanılarak hazırlanan bu çalışma, yukarıdaki bölümde zikredilen pek çok ortak noktayı ortaya çıkardı. XX. yüzyıl dünyasının bir önceki asırdan ne derece farklı olduğunun anlaşılabilmesi için de bir anahtar olan bu bakış açısı, Polonya ve Türkiye'nin benzer siyasi gündemler içinden geerirken verdiği tepkileri, aldığı tedbirleri anlamak için araç olabilecek niteliktedir. İki lke halklarının parlamentoya, anayasaya, seçimlere, hukukun üstünlüğüne olan inancı iki savaş arası dönemde demokrasi yolunda taşların dşenmesini sağlarken, savaş sonrası yeni dünya düzenine adapte olunmasını da kolaylaştırmıştır. Bu son varsayım Türkiye için keskin bir şekilde geçerli olmakla birlikte, Polonya açısından bakıldığında sosyalist dönemden çıkıldıktan sonra yeniden liberal

parlamentar demokrasiye dönmesindeki başarıyı bu anayasal tecrübesinde aramak gerek. İki ülkede, içinden geçilen zorlu süreçler, savaşlar, iç çatışmalar, ekonomik krizler ve ideolojik kampaşmalar ne derece olursa olsun parlamentonun varlığına ve anayasaya olan inancın otoriter eğilimlerin olduğu dönemlerde bile ortadan kalkmadığı görülmektedir. Günümüzde ciddi bir atılım yaşayan Polonya-Türkiye ilişkileri bu açıdan değerlendirildiğinde ortak tarihî geçmişin ve benzer tecrübelerin ilişkileri daha ileri aşamaya taşınması için katalizör görevi göreceğine inanmaktayız.

KAYNAKÇA

- AKŞİN, S. (2019). Kısa Yirminci Yüzyıl Tarihi. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- AKYILDIZ, A. (1998). “Sened-i İttifak’ın İlk Tam Metni”. *İslam Araştırmaları Dergisi*. Sayı 2: 209-222.
- ANAYURT, Ö. (2003). “1924 Anayasası’nda Temel Hak ve Hürriyetler”. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 7. Sayı 2.ss.1-24.
- ARIK, S. (2010). *Kuruluştan XVII. Yüzyıla Polonya Tarihi*. Ankara: Köksav Yayınları.
- ARMAOĞLU, F. (2019). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995). İstanbul: Kronik Kitap.
- ATİK, K. (2014). “Tarih Araştırmalarında Yeni Bir Yöntem: Karşılaştırmalı Tarih”. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt No 5. Sayı No 16: 272-291.
- AYDEMİR, Ş.S. (1966). İkinci Adam. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- BAKIR, A. – E.E. OĞUZ. (2021). “Polonya’nın Tarihi Coğrafyası”. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*. Cilt No 2: 10-32.
- BEYDİLLİ, K. (2007). “Polonya”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt No 34: 309-317. <https://islamansiklopedisi.org.tr/polonya#2>
- BLOCH, M. (2007). *Tarih ve Tarihçi Annales Okulu İzinde*, (drl. Ali Boratav). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- CHOLEWINSKI, R. (1998). “The Protection of Human Rights in the New Polish Constitution”. *Fordham International Law Journal*. Vol 22. Issue 2: 236-291.
- COLE, D.H. (1998). “Poland’s 1997 Constitution in Its Historical Context”. *Saint Louis Warsaw Trans-Atlantic Law Journal, Indiana University*. Sayı No 1: 1-43.
- ÇELEBİ, E. (2022). “1921 Anayasası’nın Uygulanmasına İlişkin Değerlendirme ve Tespitler”. *Belgi Dergisi*. Sayı 22: 75-93.
- DAVIES, N. (2001). *Heart of Europe The Past in Poland’s Present*. New York: Oxford University Press.
- DAVIES, N. (2005). *God’s Playground A History of Poland, Vol. II, 1795 to Present*, New York: Columbia University Press.
- DEMİRAĞ, S.- B. TUNÇ. (2021). Relations Between Turkey and Poland in The First Era of the Republic (1923-1950)”. *Belgi Dergisi*. Sayı 22: 219-239.
- DEMİRCİ, H.A. (2017). “1921 Polonya Anayasası’nın 1924 Türkiye Anayasası Üzerinde Etkileri”. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 26: 1-11.

- ERDOĞAN, M. (2003). *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*. Ankara: Liberte Yayınları.
- ERDOĞAN, M. (2024). “Demokratikleşme Sürecinde Post Egemen Anayasa Yapımına Bir Örnek: 1997 Polonya Anayasasının Yapım Süreci ve Bu Sürecin Sorunları”. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Cilt 32. Sayı 3: 1405-1457.
- EROĞUL, C. (2008). “1908 Devrimi’ni İzleyen Anayasa Değişiklikleri”. 1908-2008 Jön Türk Devrimi’nin 100. Yılı Uluslararası Kongresi. Ankara: s.2.
- FİLDİŞ, B. (2015). “Braudel’i Tarihsel Sosyoloji Bağlamında Okumak”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Cilt No 8. Sayı No:41 789-794.
- FLANZ, G.H. (1956). XIX. Asır Avrupa’sında Anayasa Hareketleri: Anayasacılık Hareketlerinin Mukayeseli Olarak İncelenmesine Giriş. (çev. Necat Erder, Şerif Mardin, Aydın Sinanoğlu). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- FROST, R. (2015). *The Oxford History of Poland-Lithuania Volume I: The Making of the Polish-Lithuanian Union.1385-1569*. New York: Oxford University Press.
- GOLOĞLU, M. (2010). *Milli Mücadele Tarihi III Üçüncü Meşrutiyet*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- GOROVE, S. (1954). “The New Polish Constituion”. *Washington University Law Review*. Vol 1945. No 3: 261-282.
- GORSKI, K. (1966). “The Origins of the Polish Sejm”. *The Slavonic and East European Review*. Vol No 44. NO 102:122-138.
- GÖZLER, K. (1999). *Türk Anayasaları*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- GÜNEŞ, İ. (2020). “Teşkilati Esasiye Kanunu’nun (1921 Anayasası’nın) Yapılıő Süreci”. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt 20. Sayı 2: 233-256.
- GÜNEŞ, M. (2022). “100’ncü Yılında 1921 Yılı Anayasaları: Gürcistan, Polonya ve Türkiye Örneği”. 1921 Anayasasının Kabul Edilişinin 100. Yılı Ulusal Sempozyumu (21 Ocak 2021). Ankara: TBMM Basımevi: 239-259.
- Historical Dictionary of Poland 966-1945*. (1996). (ed. WROBEL, P. - R.J. KOZICKI). London: Greenwood Publishing.
- JEDRUCH, E.C.H. (2020). “Poland’s Legislative Parliament (Sejm Ustawodawczy) And The Small Constitution (Mala Konstytucja) of 1919”. *Parliaments, Estates and Representation*. Vol 40: 1-13.
- KACZMARCZYK-KALK, K. (2018). “System Rzadow w Polsce w Latach 1918-1922”. *Studia Prawnicze Kul*. Vol 1: 58-80.
- KANDEĞER, B. (2021). 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu Bağlamında “Meclis Hükümeti Sistemi, Milli Egemenlik ve Ademi Merkezilik”. *Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Cilt 2. Sayı 1: 15-32.
- KARAL, E.Z. (2011). *Osmanlı Tarihi V. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- KARPAT, K. (2010). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- KAYIRAN, M. – M.Y. METİNTAŞ. “Türkiye’de Anayasal Gelişme (1876-1924)”. *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*. Cilt 1. Sayı 1: 14-41.
- KÜÇÜK, A. (2016). “1924 Anayasasında Temel Hak ve Hürriyetler”. *Liberal Düşünce Dergisi*. Sayı 82: 5-54.

- LEWIS, B. (2018). *Modern Türkiye’nin Doğuşu*. (çev. Boğaç Babür Turna). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- LIPIAN, A. (2012). “Unfulfilled Ambition: The Polish-Soviet War 1919-1920”. *The Journal of History and Political Science*. Vol 1.
- LUDWIKOWSKI, R.R. (1987). “Two Firsts: A Comparative Study of the American and the Polish Constitutions”. *Michigan Journal of International Law, Columbus School of Law*. Vol No 8. Issue 1: 117-156.
- LUKOWSKI, J. – H. ZAWADZKI. (2006). *A Concise History of Poland*. New York: Cambridge University Press.
- MAMINSKI, M.- S.E. EROĞLU. (2022). “The Role of Local Self Government Units in Poland and Turkey”. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Cilt 6. Sayı 2: 117-122.
- MERRIMAN, J. (2018). *Rönesans’tan Bugüne Modern Avrupa Tarihi*. (çev. Şükrü Alpagut). Ankara: Say Yayınları.
- Nutuk. (2017). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- ORTAYLI, İ. (2019). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Kronik Kitap.
- ÖZ, C. (2022). “1919 Polonya Anayasası (Küçük Anayasa) ile 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanununun Benzerlikleri”. 1921 Anayasasının Kabul Edilişinin 100. Yılı Ulusal Sempozyumu (21 Ocak 2021). Ankara: TBMM Basımevi: 313-327.
- ÖZBUDUN, E. (1992). *1921 Anayasası*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- PAMİR, A. (2004). “Osmanlı Egemenlik Anlayışında Sened-i İttifak’ın Yeri”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Cilt 53. Sayı 2: 61-82.
- PRAZMOWSKA, A.J. (2004). *Civil War in Poland 1942-1948*. New York: Palgrave Macmillan.
- PRAZMOWSKA, A.J. (2010). *Poland A Modern History*. London-New York: I.B. Tauris.
- PROKOP, K. (2018). “The System of Government Under the Small Constitution of 1919”. *Przegląd Prawa Konstytucyjnego*. No 6: 55-62.
- SARI, S. (2022). “Türk Matbuatında Mareşal Jozef Klemens Pilsudski’nin İrtihali”. *Takvim-i Vekayi*. Cilt 10. Sayı 2: 146-163.
- Sejm. “Constitution of the Republic of Poland, March 17, 1921”. Erişim Tarihi: 28.05.2021. <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/kpol/e1921.html>.
- Sejm. “Ustawa Rzadowa z dnia 3-go maja 1791 roku”. Erişim Tarihi: 12.04.2022. <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/kpol/1791.html>.
- SOSYAL, M. - F. SAĞLAM. (1995) “Türkiye’de Anayasalar”. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. İstanbul: İletişim Yayınları. Cilt 1: 19-38.
- STACHURA, P.D. (2004). *Poland 1918-1945 An Interpretive and Documentary History of Second Republic*, London&New York: Routledge.
- STONE, D.Z. (2010). “An Introduction to Polish Democratic Thought”. *The Origins of Modern Polish Democracy*. (Ed. M. B. B. Biskupski-James S. Pula- Piotr J. Wrobel). USA: Ohio University Press.
- SZCZASKA, Z. (2012). “Notes On The Senate”, *Senate Of The Republic of Poland*. Warsaw. 1-2.

- TANİLLİ, S. (1980). *Türk Anayasaları ve İlgili Mevzuat*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- TANÖR, B. (2010). *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TOPAKTAŞ ÜSTÜNER, H. (2014). "I. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye-Polonya İlişkilerinin Yeniden Tesisi (1918-1928)". *Türkiye-Polonya İlişkilerinin 600. Yıldönümü Sempozyumu (27-28 Eylül 2014)*. Beykoz. Beykoz belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları: 95-102.
- TOPAKTAŞ ÜSTÜNER, H. (2024). "XX. Yüzyıl Türk Tarihi Araştırmalarında Polonya Arşivleri". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Özel Sayı: 357-384.
- TOYNBEE, A. (1978). *Tarih Bilinci*. (çev. Murat Belge). İstanbul: Bates Yayınları.
- TUNAYA, T.Z. (1975). *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- TUNAYA, T.Z. (1988). *Türkiye'de Siyasal Partiler*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- TURAN, ř. (1992). *Türk Devrim Tarihi 2.Kitap Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- TURFAN, M.N. (2005). *Jön Türklerin Yükselişi*. (çev. Mehmet Moralı). İstanbul: Alkım Yayınevi.
- ÜÇÖK, C. (1961). *Siyasal Tarih 1789-1950*. Ankara: Ajans Türk Matbaası.
- VURAL-DİNÇKOL, B. – A. IŞIK. (2015). "1924 Anayasası Döneminde Yurttaşlık Anlayışı". *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*. Cilt 21. Sayı 1: 13-43.
- WATT, Richard M. (1982). *Bitter Glory Poland and its Fate 1918-1939*. New York: Published by Simon and Schuster.
- WISZOWATY, M.M. (2019). "The Draft Constitution of the Polish State of 1917, on the idea of resurrecting the Polish state in 1918 as a mixed (constitutional) monarchy and the main provisions of the monarchical constituton for Poland". *Przeglad Prawa Konstytucyjnego*. No 6: 25-39.
- YAMAÇ, M. (2020). "Türkiye Devleti'nin İlk Anayasası 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt 22. Sayı TBMM'nin 100. Yılı ve Milli İrade Özel Sayısı: 204-220.
- YILMAZ, F. (2007). *Türk Anayasa Tarihi. (1808-2007)*. Ankara: Berikan Yayınları.
- ZAKRZEWSKI, W. (1986). "Polonya Yönetim Sistemi Üzerine Düşünceler". (çev. Günsev Evcimen). *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*. Cilt 7. Sayı 1: 73-102.
- ZAMOYSKI, A. (2010). *The Polish Way A Thousand Year History of the Poles and Their Culture*. London: John Murray.
- ZUBIK, M. (2014). "Polish Constitutionalism And The Constitutional Judiciary In Poland". *Hungarian Review*. Vol V. No 6: 66-73.

Makale Gönderim Tarihi: 27.01.2025

Yayına Kabul Tarihi: 29.01.2025

Değerlendirme Makalesi

John Lukacs ile Tarihin Geleceğini Yeniden Düşünmek

Halil İbrahim Erol*

Macaristan doğumlu Amerikalı tarihçi John Lukacs (ö. 2019) otuzdan fazla kitabın yazarıdır. İngilizce kaleme aldığı eserleri altmış yılı aşkın süreye yayılmaktadır. Lukacs'ın çalışmaları genel itibarıyla 20. yüzyıl tarihi üzerinedir. Daha önceki dönemiyle kıyaslandığında kronolojik olarak yaklaşık son çeyrek asırda Lukacs'ın eserlerinin başta Yale olmak üzere Harvard gibi tanınmış Amerikan üniversiteleri tarafından neşredildiği görülmektedir. Buradaki tartışmanın hareket noktası alınan eseri *Tarihin Geleceği (Future of History)* isimli eseri e-kitap olarak 2011, matbu olarak ise 2012 yılında Yale Üniversitesi yayınları aracılığıyla okura ulaştırılmıştır. 2024 sonu itibarıyla Lukacs'ın *Modern Çağın Sonu* (2018), *Hitler ve Churchill Düellosu: 80 Gün Süren Büyük Kapışma* (2019), *Hitler Problemi* (2020), *Yirminci Yüzyılın Kısa Tarihi* (2022), *Mayıs 1940: İkinci Dünya Savaşının Dönüm Noktası* (2022), *Yirminci Yüzyılın Kısa Tarihi* (2022), *Haziran 1941: Hitler ve Stalin* (2023) isimli 8 eserinin tümü son altı yıl zarfında Ketebe Yayınları tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. İki hariç diğerlerinin yazarın ölümünden sonra çevrilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu açıdan eser, Türkçe bilen tarih okurlarına oldukça geç bir zamanda oluşabilmiştir denebilir. *Tarihin Geleceği*'nin Lukacs'ın yazdığı son üç eserinden biri olması dikkate değerdir. 1924 doğumlu olan Lukacs'ın uzun meslek hayatı ve yazım mücadelesinin sonlarına doğru kaleme aldığı bu eser, görece uzun bir döneme tanıklığı ve son 20 boyunca dünya çapında yaşanan teknik-teknolojik gelişmelere ileri yaşlarında şahitliği gibi hususlarla kendisinin tarih alanına dair şahsi değerlendirmelerini daha kıymetli hale getirmektedir.

Genelde Batı'da İngilizce neşredilen eserler, içindekiler kısmı ile kitaptan bir bölüm paylaşarak okuyucunun ilgisine sunulmaktadır. Örneğin burada ele alınan kitabın içeriğine dair oldukça kapsamlı bir paylaşım Yale Üniversitesi Yayınları'nca ilgili satış sayfasından yapılmıştır.¹ Türkiye'deki yayınevleri için aynı durum genellikle söz konusu değildir. Aslında bazı yayınevleri bu tür bir teamülü işletirken birçok yayınevi ise eski alışkanlıklarını sürdürmekte ısrarcı bir tutum sergilemektedirler. Ketebe Yayınları için de bir bakıma aynı durum geçerlidir. Lukacs'ın sekiz eserini Türkçeye kazandıran yayınevi bu kitaplardan sadece üçüne içindekiler kısmı ile girişten kısa bir bölüm eklemiştir. Sekiz kitabın neşir tarihlerine bakıldığında bu yayın politikasının da herhangi bir sistematige sahip olmadığı kolaylıkla görülebilmektedir. Daha erken bir tarihte yayımlanmış bir eser,

* Halil İbrahim Erol (Dr. Öğr. Üyesi), Kırklareli Üniversitesi, Tarih Bölümü, Kırklareli, Türkiye. E- posta: halilibrahimerol@klu.edu.tr ORCID: 0000-0001-8331-8441.

¹ Bk. <https://yalebooks.yale.edu/book/9780300181692/the-future-of-history/>

içindekiler kısmıyla okuyucunun beğenisine sunulmuşken daha sonra basılmış bir kitap böyle bir durumda değildir. Bu, okuyucunun en doğal hakkıdır aslında. Yayınevlerinin, bastığı eserler hakkında okuyucularını “şeffaf” bir şekilde bilgilendirmesi kendilerinin yaptığı işlerdeki güvenilirlik ve saygınlıklarını okurları nezdinde arttıracakında şüphe yoktur. Çok kısa ve maliyetsiz bir iş olmasına rağmen muhtemelen özensizlik ve düzensizlik böyle bir netice üretiyor. Kuşkusuz bu eleştiri, dolayısıyla hatırlatma öncelikle akademik alanda çıkan eserlere yöneliktir. Nitekim, son dönemde sıkça düzenlenen “dijital-sanal” kitap fuarlarının bu durumu zorunlu kıldığı bile söylenebilir.

Tarihin Geleceği'nin (çevrimiçi satış platformlarında) muhtevasına yönelik bilgi bulunmadığından fikir vermesi açısından içeriğine dair kısaca bilgilendirme münasip olacaktır. Kitap, yedi bölümden (“tarihçilik”, “mesleğin problemleri”, “tarihe duyulan iştah”, “tarihin edebiyat olarak yeniden kavranması”, “tarih ve roman”, “mesleğin geleceği”, “gelenek, miras ve tasavvur”) ve sonuç yerine yazılmış olduğu anlaşılan ve fazla uzun olmayan “yazılı savunma” kısmından oluşmaktadır. Kitabın sonunda kaynakça yoktur. Dizin de çıkartılmamıştır. Muhtemelen kaynakça ve dizinde İngilizce baskısındaki eksikliklere tabi kalınarak kolay yol tercih edilmiştir ki her ikisi de İngilizcesinde yer almamaktadır. En azından eserin Türkçe neşrinde bir dizine yer vermek istifadeyi arttırabilirdi.

Lukacs *Tarihin Geleceği*'nde genel olarak tarihçilik alanında kabaca son iki yüzyıl kadar geriye götürülebilecek birtakım tartışmalara temas etmektedir. Tartışmanın kesişim kümesindeki zaman ve mekan kuşkusuz Batı (Avrupa)'dır. Hatta yoğun bir şekilde Amerika'dır. Yazarın hayatının ilk dönemi hariç 65 yılını Amerika'da geçirdiği dikkate alındığında bu bir bakıma makul karşılanabilir. Özellikle Batı ve medeniyetine dair eleştirel yaklaşımı Lukacs'ın Avrupa-merkezci bir tarihçi olarak etiketlemesini engellemektedir. Bu tespitin en makul sağlaması Hitler'in kişiliğine dair değerlendirmeleri üzerinden kolayca yapılabilir. Lukacs, Batılı mahfillerdeki yaygın ve hâkim Hitler stereotiplerinin zıttı bir Hitler tanımlaması ve analizi yapmıştır. Hitler'e “anormal” etiketini yapıştırmanın şüpheye mahal bırakmayacak şekilde Hitler'i sorumluluktan kurtaracak bir duruma hizmet edeceğini mahirce Batılılara hatırlatmaktadır. Kötülük olgusunu Kierkegaard'ın varoluş felsefesi üzerinden izah etmek suretiyle Adolf Hitler'in iyisiyle kötüsüyle bir insan olduğunun altını çizmektedir (Lukacs, 2022, ss. 91-92). Diğer taraftan, *Tarihin Geleceği*, yazarının da belirttiği üzere daha önce defalarca söylenenlerin derli toplu ifade edilmesinden oluşmaktadır (Lukacs, 2022, s. 144). Bu açıdan tarihçi Lukacs yeni bir iddianın ya da tartışmanın peşinde değildir. Ancak birçok temel meseleyi özlü ve anlaşılır bir şekilde genel okura ulaştırma başarısını göstermiş olduğuna özellikle dikkat çekmek gerekiyor.

John Hopkins, Columbia ve Princeton gibi önemli Amerikan üniversitelerinde misafir öğretim üyesi olarak görev yapmasının yanı sıra meslek hayatının merkezinde Chestnut Hill Colloge'de yaptığı öğretmenlik vazifesi (1947-1994) bulunmaktadır. Burası 1924'te kurulan özel bir Katolik kolejidir. 2000'lerin başına kadar sadece kızlara eğitim vermiştir. Lukacs kuvvetle muhtemel özel bir çabayla akademi dışı kalmış görünüyor. Bu durum, kendisinde herhangi bir kişisel kompleks oluşturmadığı gibi tam aksine daha geniş kitlelere hitap edebilme esnekliği kazandırmıştır. Mesleki olarak hiçbir zaman aşırı uzmanlaşmanın kaçınılmaz neticesi olan “tünel tarihçisi”ne dönüşmemiştir de denebilir.

Lukacs'a göre aşırı uzmanlaşma tarihçiliğin bürokratikleşmesidir. On dokuzuncu yüzyılda daha az şey hakkında daha çok şey bilmenin uzmanlığa işaret etmesinin artık geçerliliğini kaybettiğini belirtmektedir. Yeni yüzyılda artık daha çok şey hakkında daha az şey bilen entelektüel ve profesyoneller vardır (Lukacs, 2022, s. 25). Zaten Lukacs, tarihin kendine ait bir lisanı olmadığını ve bunun da verdiği imkanla hemen herkes için tarihin öğretilmesi, konuşulması ve düşünülmesi gerektiğini açıkça vurgulamaktadır (Lukacs, 2022, s. 144). Tarih alanındaki çalışmaların akademik "uzmanlık" dar sınırları içinde kalması Lukacs'ın işaret ettiği dili, kaçınılması mümkün olmayan şekilde körelten bir fonksiyon icra etmektedir. Bu, akademik tarihçiliğin kendi içinde kurduğu "bilim" dünyasının Jacques Derrida'nın başka endişelerle dile getirdiği "metnin dışında hiçbir şey yoktur" ifadesine dönüşmesine yol açmaktadır ve birçok tarihçi maalesef bu "tehlike"nin farkında olmaktan oldukça uzaktır. Bu minvalde popüler tarihçiliğin eleştirilmesi akademide "metin üreten" biz tarihçilerin seçtiği en kolay yoldur. Aslında popüler tarihçilerin ürettiği sorunun, akademinin dar sınırlarına kendini hapsedmeyi tercih eden tarihçilerin boş bıraktığı alandan istifa etmeleriyle ortaya çıktığının fark edilmesi ve dolayısıyla özeleştirinin yapılmasıyla meselenin hal yoluna koyulabileceğinin görülmesi mevcut "rahatsız edici hormonlu büyüme"yi büyük ölçüde tedavi edecektir. Lukacs bu noktada önemli bir konumda bulunmaktadır.

Tarihin Geleceği' nin birinci bölümünde aslında bir yönüyle çok eskimiş bir yönüyle de hiçbir zaman gündemden düşmeyecek olan tarihin ne olduğu meselesi Lukacs tarafından bir kez daha masaya yatırılmaktadır. Bu bölümde Lukacs, modern tarih biliminin nasıl ortaya çıktığını tartışırken dönemsel bir tasnif yapar (Lukacs, 2022, s. 15). 18. yüzyılda tarihin edebi bir tür, 19. yüzyılda bilim ve 20. yüzyılda ise (özellikle Amerika'da) sosyal bilim olarak kabul edildiğine işaret eder.² Ancak kendi düşüncesi tarihin asla bir bilim olmadığı yönündedir ve bunu çekinmeden belirtir (Lukacs, 2022, s. 23). Zira Lukacs'a göre tarih bilim değil, sanattır. (Lukacs, 2022, s. 73). Ayrıca tarih, kayıt altına alınmış geçmiş de değildir. Aksine tarih, hatırlanan geçmişe karşılık gelmektedir. Hatırlanan geçmiş ise kayda geçirilmiş olan tarih bakiyelerinden bir geçmiş inşa etme faaliyetinin hem daha azı hem de daha fazlasıdır (Lukacs, 2022, s. 38).

Lukacs'a göre tarihin amacı, doğrunun kesin bir şekilde tesis edilmesinden ziyade doğru-gerçek olmayanların azaltılmasıdır (Lukacs, 2022, ss. 92, 113, 125). Kierkegaard'ın ifadesiyle "mutlak hakikat Tanrı'ya mahsustur, bize değil. Bize düşen hakikatin peşinden koşmaktır" (Lukacs, 2022, s. 32). Zira geçmiş hakikatin tam manasıyla ortaya çıkartılabilmesinin imkanı, insanın ontolojik sınırlarının ötesine düşer. Ya da Stephen Toulmin'in ifade ettiği gibi mutlak hakikate oluşmamak insan olmanın bir bedelidir. Halbuki tarihçiler 19. yüzyıl boyunca "pozitif" (mevcut) olanın, gözlemlenebilenin bilim olduğu iddiasının dayanılmaz ağırlığı altında kalarak ve 20. yüzyılın ilk yarısında bunun etkilerinin tortularıyla mücadele ederek "gerçekten ne oldu"yu ortaya koyma peşinde koşarak uzunca çaba harcamışlardır. Halbuki tarihçiler, Lukacs'ın perspektifini benimseseydiler ya da Toulmin'in insanın hakikatine dair tespitini dikkate alsalardı şayet, enerjilerini daha fazla tarihteki yanlışları azaltmaya daha verimli şekilde harcaşabilirlerdi.

² İlki Haziran 1994'te Calouste Gulbenkian Vakfı'nın Portekiz'in başkenti Lizbon'daki merkezinde gerçekleştirilen ve bu süreci oldukça anlaşılır bir şekilde muhakeme eden toplantı raporuna bakılabilir (Gulbenkian Komisyonu, 1996).

Gelinen noktada bilimin (zaten doğası gereği) yanlışlanabilir olması gerektiği Karl Popper tarafından etraflıca temellendirilmiştir (Popper, 2008, s. 7).

Tarih ve Roman

“Her roman, tarihî bir romandır” (Lukacs, 2022, s. 103). Romanın kurgusunun ve anlatım tekniğinin tarih metinlerinden daha güçlü olduğunu cesurca ifade edebilecek birisinin klasik bir tarihçi olması beklenemez. Zira meslek taassubunu aşması gerekir. John Lukacs bu gerçeği gören ve bu tespiti yapabilen bir tarihçidir. Türkiye’de ise bu tespiti yapan ve çalışmalarını romanlar üzerinden inşa etmeyi fiili olarak gerçekleştiren, dolayısıyla da bunun nasıl mümkün olabileceği gösteren Mustafa Özel olmuştur. Bu minvalde bir dizi kitap telif etmiştir (Özel, 2018a, 2018b, 2019a, 2019b, 2022). Özel, “romanbilim” tabirini kullanmaktan çekinmez. Bilimlerin en hasının “romanbilim” olduğunu açıkça ve kışkırtıcı biçimde ifade etmektedir. Lukacs’ın, bir romancının “etten kemikten gerçek” karakteri ile bir profesörün (tarihçinin) “kartondan” şahıslarının mukayese dahi edilemeyecek olmasındaki benzer fikrî endişeden yola çıkan Mustafa Özel yukarıda verilen çalışmaları yapmıştır.

Tarih ve roman, anlatı sanatını kullanmaları ve kurgu yapmaları bakımından ortaktırlar. Fakat Özel’e göre çok hayati bir ayrıma da sahiptirler: Romancı tarihe dayanarak kendi olaylarını oluşturur. Tarihçi ise olaylar kaosundan anlatmak istediği hikayenin unsurlarını seçer. Bu açıdan yazılı tarihler geğmişin “daha doğru yahut daha iyi” kayıtları olmaktan öte bazı insanların diğerleri üzerinde tahakküm kurmasını sağlayan “sabitleştirilmiş iktidar yapıları”dır. Tarih eserleri, geğmişteki olgulardan ziyade tarihçilerin kendi hayatlarının tarihidir. Dolayısıyla “tarih, geğmişe değil bugüne ışık tutan edebî bir faaliyettir” (Özel, 2018b, s. 15). Bu bağlamda İtalyan tarihçi Benedetto Croce, tüm tarihe karakterini verenin çağdaş tarih olduğunu isabetli bir üslupla ifade etmiştir (Croce, 1941, s. 19). Özel, güç-iktidar-siyaset ile geğmiş-tarih ilişkisinin temelde sorunlu olduğu yönündeki tespitinde büyük orada haklıdır. George Orwell’in, 1948’de yayımlanan *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört* adlı romanı bunu çok çarpıcı bir şekilde işlemiştir (Orwell, 1984).³

Lukacs, roman kurgusunun, tarihçiye geğmişi anlaması bakımından yardımcı olacağını belirtmekte ve tarihçinin sabırlı araştırmalarına rağmen ele geçiremediği ya da net/anamlı bir şekilde ortaya koyamadığı geğmişe dair birçok şeyi fark etmesini mümkün kılabileceğine işaret etmektedir (Lukacs, 2022, s. 99). Mustafa Özel tam da bu noktada “romanbilim” terimini ortaya atar ve tarihçinin yetersiz kaldığı noktada romancı gözüyle geğmişe bakmayı anlamlı bulur. Marx, Weber⁴ ve Durkheim’in yazdıkları nasıl *toplumbilim* kapsamında görölüyorsa Balzac, Dickens ve Tanpınar’ın eserleri de *romanbilim* olarak kabul edilmesi gerektiğini vurgular ve toplumbilimcilerin roman

³ Siyaset ve tarih ilişkisini bu bağlamda ele alan önemli bir çalışma için bk. (Ersanlı, 2003).

⁴ Bu noktada çarpıcı bir karşılaştırma yapmak mümkün: Max Weber, kapitalizmin “dünyayı büyüden arındırdığını” ileri sürerken Goethe, *Faust* isimli romanında asıl büyüünün (emeksiz değer yaratma işlevi üstlenen ve aslında para değil sihya olan) kağıtpara ile modern ekonomiyi kuşattığını ve siyasi liderlerin de finans büyücülerine hizmet eden yarı sarhoş oyuncuların başka bir şeye dönüşmediklerini işşa etmektedir. Bk. (Özel, 2019b, s. 46).

okuma kaygısı gütmediklerine dikkat çeker (Özel, 2018a, ss. 11-12). Aynı kayıtsızlığın tarihçilerde de bulunduğu söylemek izahtan varestedir. Özel'e göre romanın tarih kadar önemli, hatta daha önemli bir "bilim" olduğunu kabullenmek pek kolay değildir (Özel, 2018b, s. 15). Lukacs, bir tarihçinin neden edebiyat (burada roman) okuması gerektiğini hatta istatistikten bile çok daha fazla okuması gerektiğini şu şekilde açıklamaktadır (Lukacs, 2022, s. 79):

Seçtikleri konuya olan aşinalıklarını gerçekten genişletmek [arttırmak] ve derinleştirmek ve aynı zamanda asıl vazifelerinin bir tür bilimden ziyade bir tür edebiyat olduğunu kabul etmek.

Dolayısıyla tarihçinin görevi, doğruluğa hakkında hatırı sayılır bir saygı duymak zorunda olmasına rağmen, doğruluktan ziyade anlamı ortaya çıkarmaktır. Tam bu noktada bütün romanların sosyografik özelliği romanlara müracaatı kaçınılmaz hale getirmektedir (Lukacs, 2022, s. 79). Romanlar hem kaynak hem de kurgularındaki perspektif yönüyle tarihçinin kayıtsız kalmaması gereken bir birikime sahiptirler. Özel, romanların tarihsel toplum/bilimin vazgeçilmez kaynakları arasında yer aldığını, bu bilince yükselmiş olanların meslekî etkinliklerinin ise *Romantarih* olarak isimlendirilmeleri gerektiğini söylemektedir. *Romantarih*, disiplinlerarası, evrensel bir "gerçeği kavramı" çabasıdır (Özel, 2018b, s. 15). "*Romanbilimsiz* kapitalizm, *romantarihsiz* ulus anlaşılamaz" (Özel, 2019b, ss. 46-47). Modern ekonomiyi ve modern devleti, özetle modern toplumu anlamının yolu romanları ciddi ve titiz bir şekilde tetkik etmekten, "okumak"tan geçiyor.

Aristoteles'e göre şiir küllî hakikati, tarih ise cüzî hadiseleri ifade etme eğilimindedir. Lukacs, Aristoteles'in tasnif ve tanımlamasını dikkate aldıktan sonra klasik romanı, şiir ile tarih arasında bir kategoriye yerleştirir ve klasik romanın tam olarak ne olabileceğini değil fakat ne olmuş olabileceğini ifade etme eğiliminde olduğuna vurgu yapar (Lukacs, 2022, ss. 105-106). Dolayısıyla roman, cüzî şeylerden küllî bir perspektifle bahsedebilme imkanını kendine barındırmaya devam eder ki bu da tarihi olguların tabii olmak zorunda bulunduğu kurgunun mantığı ve sanatsal sınırlarına göre daha fazla "gerçekçi/canlı" anlatımı mümkün kılar. Roman yazarı, kurgunun esnekliğini kullanma hürriyetine sahip iken tarihçi olgunun "katı" gerçekliğine mesleki olarak sadık kalmak durumundadır. Fakat mesleki olarak yapamadığını telafi etmek adına tarihçi, *romantarihlerin* (tarihi roman) kurgu dünyasından beslenerek geçmişi anlamaya çalışmasında bir beis bulunmamaktadır. Nitekim yapılan bilimsel araştırmalar, bilgiyi arttıran olgusal metinlere nazaran roman gibi kurgusal metinleri okumanın insanın empati kurma kapasitesine katkı yaptığını ortaya koymaktadır (Hari, 2022, ss. 91-94). Bu, zaman açısından 1750 sonrası ve özellikle de 19. yüzyılın başından itibaren mekan açısından ise Batı için çok daha mümkündür. Fakat tabii ki Batı dışı toplumlarda da bu yazım türünde eserler verilmiştir. Örneğin, Osmanlılar açısından ise 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren telif romanların yazılması gerçekleşmiştir. Lukacs, doğru bir tespitle romanın burjuva çağına ait ve burjuva türü bir edebiyat olduğunu vurgulamaktadır (Lukacs, 2022, s. 98). Dolayısıyla modernleşmenin toplumsal hikayesini modern tarzda anlatan bir tür olarak ortaya çıkmıştır.

Mesleğin Geleceği

John Lukacs, tarih mesleğinin geleceğine dair iyimser bir tavırda olmadığını açıkça belirtmektedir (Lukacs, 2022, s. 117). Amerika özelinde değindiği sorunlar Türkiye'dekilerden pek farklı değil. Lukacs en iyi öğrencilerin dahi gittikçe daha az okuduğundan şikayet ediyor. Evet, öğrenciler muhtemelen dünyanın muhtelif coğrafyalarında da geğmişe kıyasla daha az meraklı ve dolayısıyla daha az okuyorlar. Çift yönlü bir baskıdan söz edilebilir. Toplumsal değişimin ortaya çıkardığı kitlesel baskı (Hari, 2022, ss. 84-95) ve bu fiili duruma teslim olmakla yetinen kurumsal baskı. Örneğin Cambridge Üniversitesi'nin bazı fakültelerindeki hocalara öğrencilerine verdikleri okumalar için sayfa kotası getirilmiştir.⁵

Bu tehdit, eğitimi ve akademiye, yani üniversiteler üzerindeki etkisini önümüzdeki dönemde daha fazla görünür kılacaktır. Mezkur tehdidin yayıncıların kitap neşrindeki hırs ve arzularına tesir ettiği şimdiden söylenebilir. Lukacs, üniversite matbaalarının kitapların ilk basımındaki adedi 500 veya daha altına indirdiklerini belirtir. Bu durumu, bu tür kitapları kolej ve üniversite kütüphanelerinin satın alımlarındaki yüzde elli ve üzerindeki düşüşlere bağlar. Diğer yandan kitapların fiyatlarında aşırı bir artış söz konusudur (Lukacs, 2022, ss. 118-119). Fiyatlardaki artışın muhtemel iki sebebi olabilir: Artan baskı maliyetleri ve satışlardaki azalmadan kaynaklı kar marjlarının düşmesi. Türkiye'de de benzer bir trend mevcut. Özellikle pandemi süreci ve sonrası basım maliyetleri ciddi oranlarda artış göstermiştir. Türkiye'deki akademisyenlerin bireysel mülkiyet kapsamında kitaba erişimi gittikçe zorlaşmaktadır. Mevcut kısır döngü akademisyenleri kitaba-bilgiye erişimlerinde farklı (yasal olmayan) yollar bulmaya sevk etmektedir. Bu da kitap piyasasını daha da daraltan bir gelişemeye sebep oluyor. Hükümet, 1 şubat 2019 tarihinden itibaren kitap, süreli yayın ve gazete satışlarında alınan katma değer vergisinden feragat ederek bir nebze yayın piyasasını rahatlamayı hedeflese de istenilen etki oluşmamıştır. Dolayısıyla süreç böyle devam ederse Amerika'dakine benzer şekilde Türkiye'de de tarihçilerin çalışmalarını yayınlatabilme ihtimali gün geçtikçe daha da zorlaşacak gibi görünüyor. Nitekim son yıllarda birçok akademisyen, maliyetini kendi cebinden karşılayarak çalışmalarını bastırmaktadırlar. Bu durum gittikçe daha yaygın hale gelmektedir.

Diğer taraftan hatırlanacağı üzere 15 Nisan 2018 tarihinde doçentlik kriterleri köklü bir şekilde değiştirilmişti. Yeterli olmadığı düşünölen bu kriterler 9 Ağustos 2023 itibarıyla tekrar değiştirildi. Batı üniversitelerinde aforizma haline gelen "publish or perish" deyişi Türkiye'deki akademisyenler için de daha fazla geçerli artık. Daha fazla okunmayan bir dünyada daha fazla yayın yapma paradoksu. Niceliğin kendi başına bırakılacağı endişesi ise uluslararası şirketlerin kurduğu indekslerin ölçtüğu nitelik standartlarına bağlanarak bertaraf edildiği düşünölmektedir. Yeni getirilen kriterlerle birlikte editörün yetkinliği Yöksis veri tabanı kaydına göre tescil edilebilmektedir. Editöryel yayınlar kapsamında yazılan kitap bölümleri başvurulan doçentlik bilim alanı ile ilgili olmak kaydıyla kabul edilmektedir. Önceki çalışmalardaki özensizliklerden kaynaklı

⁵ <https://www.sosyalbilimler.org/gerileme-ve-dusus-universite-egitimi-nasil-cocuksulastirildi/> Makalenin İngilizcesi için ayrıca bk. <https://www.spectator.co.uk/article/decline-and-fall-how-university-education-became-infantilised/> Bu makaleden beni haberdar kılan kıymetli meslekdaşım Muhammed Veysel Bilici'ye müteşekkirim.

bir önlem alındığı anlaşılmalı birlikte mevcut “sınırlama-kısıtlama”nın akademik üretimi daha kaliteli bir hale getirmeyeceği aşikardır. Örneğin tarih alanında neşredilen kıymetli ve önemli birçok tematik ya da problem odaklı ve kapsamlı çalışma, kriterleri karşılayamamaktadır. Dolayısıyla tarihçi/akademisyen yaptığı çalışma kadar bu tür kriterlere formal uygunluğu da sağlamak durumundadır.

Diğer görülemeyen bir başka tehlike/tehdit ise eğitim ve öğretim kalitesini arttırmak gayesiyle getirilmeye çalışılan pedagojik standartlardır. Üniversite, doğası itibarıyla standartlaşmaması-tektipleştirilmemesi gereken bir b/ilm kurumudur. Genel olarak eğitimin nasıl olması gerektiğini söyleme yetkinliğinde olan uzmanlara her alanda aynı yöntemle eğitim yapılması ve aynı araçlarla ölçme değerlendirme yapılabileceğini belirleme hakkı verilmesiyle standartlaştırılmış pedagojik kriterlerin üniversitelerde tektipleşmeye yol açacağı dikkatlerden kaçmaktadır. Bu, tarih sahasındaki muhtemel tehlikelerden biri olarak gelecekte daha fazla fark edilecek ve tartışılacaktır.

Tarih sonrası insan diye bir şeyden söz edilemez der Lukacs. Her bir şeyin ancak tarihsel bağlamı içinde anlaşılabilirliğinin altını çizer: “Bir insanın söylediği şeyin anlamını o insanın ne zaman söylediğini ve ne zaman yaşadığını bilmedikçe [tam manasıyla] anlayamayız” (Lukacs, 2022, ss. 28-29). Buna itiraz etmek insanın ve söylediklerinin bağlamının önemsiz olduğunu kabul etmeyi ve aslında tarihin tümüne epistemolojik bir karşı çıkışı gerektirir. Dolayısıyla bu, tarihinin araştırmalarını sağlıklı bir şekilde yapılabilmesinin imkanını ortadan kaldıracaktır. Lukacs “tarih sonrası insan” düşüncesine eleştiri yöneltilmekle birlikte “insan sonrası tarih” tasavvuruna temas etmemektedir. 21. yüzyılın başı itibarıyla insan sonrası (posthuman) kavramı akademik tartışmalarda kendini göstermeye başlamıştır (Braidotti, 2014). Şu ana kadar diğer sosyal bilim alanlarında olduğu kadar tarihçilikte de uzunca süreden beri Avrupa-merkezcilik meselesi tartışılmaktadır ve bir yönüyle büyük oranda aşındırılmıştır.⁶ “İnsan sonrası tarih” fikri ise oldukça yeni bir tartışmanın konusudur ve Batılı insanı, dünyanın geri kalanıyla eşitlediğini iddia eden bir yaklaşıma sahiptir.

Diğer taraftan, tarihin geleceğini küresel tarih (global history) bakış açısından da konuşmak gerekiyor. Türkçe literatürde telif çalışmaları oldukça sınırlı kalsa da (Kırmızı, 2021)⁷ tercüme üzerinden küresel tarih tartışmaları son zamanlarda oldukça görünür hale gelmiştir.⁸ Dolayısıyla Batı’da bu yaklaşım biçimi gittikçe artan bir tartışma mecrasına sahiptir. Fakat “küresel” bağlam yeni bir imkan ya da hakiki bir zemin midir? Modernleşme kuramında *modernleşme* kavramının karşılık geldiği şey *küreselleşme* kuramlarda küreselleşme kavramının karşılık geldiği şeyle aynı olduğuna dikkat çekmek (Altun, 2000, ss. 92-98, 2005, s. 157) başlangıçta temkinli ve dengeli olmayı sağlayacaktır.

⁶ Bu tartışmayı güçlü bir şekilde yürüten örnek bir çalışma için bk. (Chakrabarty, 2012). Bu eserin ve Maduniyet Çalışmaları’nın (Subaltern Studies) eleştirisi için ayrıca bk. (Erol, 2009). Başka önemli çalışmalar için bk. (Blaut, 2012; Goody, 2012). Goody’nin kitabının kritiği için bk. (Erol, 2013).

⁷ Ayrıca İstanbul Şehir Üniversitesi Tarih Bölümü tarafından 22-24 Haziran 2018 tarihlerinde “Global History Student Conference İstanbul” ismiyle öğrenci konferansı düzenlenmiştir. Bk. (Kröner, 2018).

⁸ Türkçeye tercüme edilen teorik ve metodolojik tartışmalar için bk. (Conrad, 2021; Cowen, 2004; Crossley, 2018; Duara, Murthy ve Sartori, 2021; Hunt, 2018; Osterhammel ve Peterson, 2021; Wick, 2021; Yayıoğlu, 2022) Küresel tarih yazım pratiği ya da uygulaması için ayrıca bk. (Beckert, 2020; Osterhammel, 2022).

Yine de küresel sıfatının tarihi gerçekten “kurtarıp kurtaramayacağını” zaman gösterecektir.

KAYNAKÇA

- Altun, F. (2000). Küreselleşme: Söylem ve Gerçeklik. *Tezkire*, (18), 92-98.
- Altun, F. (2005). *Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Beckert, S. (2020). *Pamuk İmparatorluğu: Tek Bir Meta ile Kapitalizmin Küresel Tarihi*. (Ali Nalbant, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Blaut, J. M. (2012). *Sömürgeciliğin Dünya Modeli: Coğrafi Yayılmacılık ve Avrupa-Merkezci Tarih*. (Serbun Behçet, Çev.). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Braidotti, R. (2014). *İnsan Sonrası*. (Öznur Karataş, Çev.). İstanbul: Kolektif Kitap.
- Chakrabarty, D. (2012). *Avrupa'yı Taşralaştırmak: Postkolonyal Düşünce ve Tarihsel Farklılık*. (İlker Cörüt, Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Conrad, S. (2021). *Küresel Tarih Nedir?* (Deniz Saldıran, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Cowen, N. (2004). *Küresel Tarih*. (Cem Demirkan, Çev.). İstanbul: Tümzamanlar Yayıncılık.
- Croce, B. (1941). *History as the story of liberty*. (Sylvia Sprigge, Çev.). London: Clements Newling and co., ltd.
- Crossley, P. K. (2018). *Küresel Tarih Nedir?* (Kahraman Şakul, Çev.). İstanbul: Isık Yayınları.
- Duara, P., Murthy, V. ve Sartori, A. (Ed.). (2021). *Küresel Tarih Düşüncesi*. (Z. Dörtok Abacı, K. Akbaş, G. Y. Demir, G. Ergün, Ö. Karataş, S. Şen, ... H. Yeşildal, Çev.). İstanbul: Isık Yayınları.
- Erol, H. İ. (2009). Maduniyet Çalışmaları Tarihi Anlamlandırmak İçin Bir Alternatif Sunuyor mu? A. Cüneyd Köksal (Ed.), *Entelektüel Bağımlılığı Aşmak: İlim Geleneğimiz Üzerine Araştırmalar içinde* (ss. 329-346). İstanbul: Yedirenk Yayınları.
- Erol, H. İ. (2013). Jack Goody, Tarih Hırsızlığı, Çev. Gül Çağalı Güven, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012. *İnsan & Toplum*, 3(5), 347-352.
- Ersanlı, B. (2003). *İktidar ve Tarih: Türkiye’de “Resmi Tarih” Tezinin Oluşumu (1929-1937)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Goody, J. (2012). *Tarih Hırsızlığı*. (Gül Çağalı Güven, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gulbenkian Komisyonu. (1996). 18. Yüzyıldan 1945’e Kadar Sosyal Bilimlerin Tarihsel Kuruluşu. Şirin Tekeli (Çev.), *Gulbenkian Komisyonu Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor içinde* (ss. 11-36). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hari, J. (2022). *Çalınan Dikkat: Neden Odaklanamıyoruz?* (Barış Engin Aksoy, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hunt, L. (2018). *Küresel Çağda Tarih Yazmak*. (Erdem Kayserilioğlu, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Kırmızı, A. (2021). Küresel Tarih: İmkanlar ve Sorunlar. Ahmet Şimşek (Ed.), *Tarihçilikte Disiplinlerarasılık: Fırsat mı Sınırlılık mı?* içinde (ss. 85-103). İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Kröner, L. (2018). Global History Student Conference, Sehir University Istanbul, June 2018. *Global Histories: A Student Journal*, 4(2), 209-210.

- Lukacs, J. (2022). *Tarihin Geleceği*. (Kadir Pürde, Çev.). İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Orwell, G. (1984). *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*. (Celâl Üster, Çev.). İstanbul: Can Yayınları.
- Osterhammel, J. (2022). *Dönüşen Dünya: Küresel 19. Yüzyıl Tarihi*. (Mustafa Tüzel, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Osterhammel, J. ve Peterson, N. P. (2021). *Küreselleşmenin Kısa Tarihi: Boyutlar, Süreçler, Dönemler*. (Hilal Görgün ve B. Yavuz Görgün, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Özel, M. (2018a). *Roman Diliyle İktisat*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Özel, M. (2018b). *Roman Diliyle Siyaset*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Özel, M. (2019a). *Roman Diliyle İş Hayatı*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Özel, M. (2019b). *Romanperver İktisatçı*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Özel, M. (2022). *Roman Diliyle Emperyalizm*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Popper, K. (2008). *Tarihsicililiğin Sefaleti*. (Sabri Orman, Çev.). İstanbul: Plato Film Yayınları.
- Wick, A. (2021). Modern Tarih Yazımı-Arap Dünyası. Prasenjit Duara, Viren Murthy ve Andrew Sartori (Ed.), *Küresel Tarih Düşüncesi* içinde (ss. 419-435). İstanbul: Isık Yayınları.
- Yaycıoğlu, A. (2022). "Müslüman Dünya"daki Küresel Dönüşüm: İlişkiler, Krizler, Reformlar. Armando Salvatore, Roberto Tottoli ve Babak Rahimi (Ed.), *İslam Tarihi: Yeni Bir Yorum* içinde (ss. 485-513). İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.

Makale Gönderim Tarihi: 20.12.2024

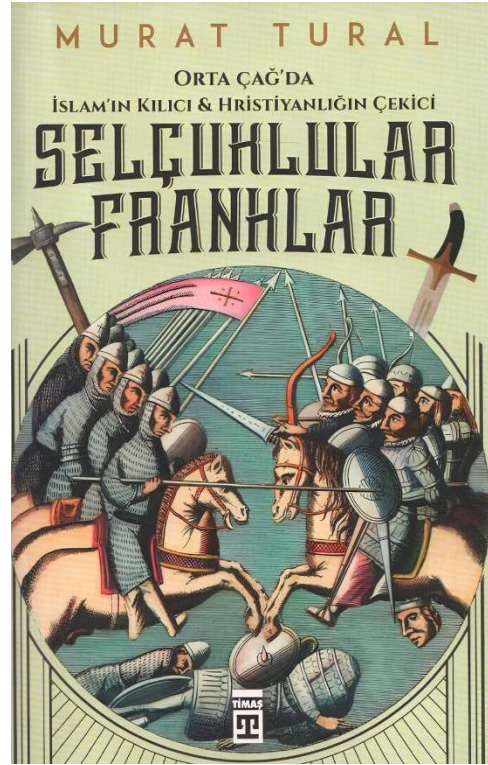
Yayına Kabul Tarihi: 06.01.2025

Kitap Değerlendirmesi

Murat Tural (2020). Orta Çağ'da İslam'ın Kılıcı & Hristiyanlığın Çekici Selçuklular ve Franklar. İstanbul: Kronik Yayınları, ISBN: 978-605-08-3234-1.

Ahmet Yalvaç*

Din, tarih boyunca insan faaliyetlerini etkileyen en köklü kavramlardan birisi olmuştur. Bireyler günlük yaşamlarında dinî öğretilere ve kurallara bağlı kalarak toplumsal kimliklerini pekiştirmişlerdir. Bu bağlamda din, birey üzerinde toplumsal sınıflamalardan ahlaki değerlere kadar geniş bir yelpazede etkilidir. Bilhassa din, toplumların ortak değerler etrafında birleşmesini sağlayarak tarihsel süreçte önemli bir rol oynamıştır. Devlet mekanizmasının temellerinin atılması ve meşruiyetin sağlanması da çoğunlukla dinî unsurlarla şekillenmiş ve bu ilişki zaman içinde evrilerek toplumların gelişimine yön vermiştir. Orta Çağ birey, toplum, din ve devlet ilişkilerinin yoğun yaşandığı dönemlerden birisidir. Bu dönemde din mefhumu toplum üzerinde oldukça etkili olmasının yanı sıra devletlerin iç ve dış politikalarına yön veren unsurların başında gelmektedir. Bu bağlamda Hristiyanlık ve İslamiyet, bilhassa Orta Çağ tarihini; sosyal, kültürel, siyasî ve iktisadî olarak derinden etkileyen inançlardır. Orta Çağ'ın önemli aktörlerinden olan Türkler ve Cermenler ise yukarıda bahsi geçen dinlere bu çağda geçmeleri nedeniyle araştırmacılar tarafından incelemeye tabi tutulmuşlardır. Bu bağlamda oluşturulmuş bir çalışma olan Murat Tural'ın Selçuklular ve Franklar adlı eseri,

* Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, Ahmetyalvac@outlook.com.tr, ORCID: 0000-0003-0841-6177.

din olgusunun devletler üzerindeki etkisini anlatan oldukça önemli bir eserdir. Zira eser; birey temelli oluşturulan bir anlatımla, Selçuklular ve Frankların din değişimlerini ve bu değişimden sonraki süreçlerini anlatmaktadır. Dinin kitlelere yansıyan tavrı ve dinî iktidarla devlet arasındaki ilişkilere yoğun bir şekilde değinen yazar, bu süreç hakkındaki muhtelif yorumları da eserinde barındırmaktadır. Franklar ve Selçukluların din değişim süreçlerini karşılaştırmalı bir metotla ele alan yazar, iki süreç arasındaki yoğun benzerlikleri de örneklerle gözler önüne sermektedir. Bununla birlikte bu iki devletin din değiştirmeleri sonrasında yüklenmiş oldukları rol de, dinî iktidarların tutumlarıyla izah edilmektedir. Bu rol yazarın da ifade ettiği; Selçukluların “İslam'ın Kılıcı”, Frankların ise “Hristiyanlığın Çekici” olan süreci anlamamız açısından oldukça önemlidir.

Yazar eserin giriş kısmından itibaren “din değiştirme sürecini” üç önemli hanedan üzerinden incelemiştir. Bunlar; Merovenjler (481-751), Karolenjler (481-751) ve Selçuklu (1040-1157) hanedanlarıdır. Merovenjler ve Karolenjler üzerinden Frankları izah eden yazar, Selçuklular için ise Büyük Selçuklu Devleti'ni uygun görmüştür. Yazar, din değiştirme hususunda Franklar ile Arapların yerine Türkleri karşılaştırmayı tercih etmesinin nedenini eserinde “zamansal bir problemin meydana çıkmaması” (s. 23) şeklinde izah etmektedir. Onların iki büyük güç olarak ortaya çıkmaları, Avrupa'da Şarlman'ın ölümü (814) ve Türkistan'da Dukak'ın (ö. 1009) tarih sahnesine çıkışı arasındaki yakın zaman dilimleriyle desteklenmektedir. Bilhassa Türkler ve Cermenlerin din değiştirdikleri coğrafyaya sonradan gelmeleri de yazarın referans aldığı diğer bir argümandır. Yazar bu karşılaştırmaların tarih metodolojisindeki meşruluğunu; March Bloch başta olmak üzere Avrupa ve Türkiye'deki diğer muhtelif araştırmacıların bu metotta olan benzer çalışmalarından bahsederek sağlamak istemiştir.

Yazarın genel olarak görüşü; Orta Çağ'ın bütünüyle din temelli olduğudur. Yazar bu bağlamda din olgusunun bireyler ve toplumlar tarafından önemini, söz konusu İslam ve Hristiyanlık dinleri içerisinde izah etmektedir. Bunun yanında yazar; din mefhumunun yalnızca teolojik nedenlerini değil, birey açısından nasıl bir psikolojik süreçten geçtiğinin göz ardı edildiğini de vurgulamaktadır. Birey ve dolayısıyla toplumun pek önemli olduğunu Tural; “...halkların birçoğunun inançlarının bu çağda şekillendiğini söylersek herhalde abartı olmaz.” ifadesiyle aktarmaktadır (s. 19). Bilhassa Orta Çağ'da yaşamış olan toplumların geçirmiş oldukları birtakım sosyal ve siyasal hadiseler sonucunda din değiştirmeyi bir araç olarak gördükleri de ifade edilmektedir. Bu düşünceden hareketle yazar; her bir toplumun din değiştirmesinin farklı süreçlerden geçtiğini ve buna istinaden genel tanımlardan kaçınılması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu düşünce doğrultusunda Frankların Hristiyanlığa, Selçukluların İslamiyet'e geçişleri pek mühimdir. Zira her iki hadise de dinî kesimler ve dönemin müverrihleri tarafından sadece siyasî olarak değil, diğer yönleriyle de övgülere ve ünvanlara mazhar olmuşlardır. Yazar bu meseleye sosyolojik bir bakış açısıyla, devletin hükümdarının din değiştirmesinin yönetiminde bulunan halkları da etkilediğini vurgulamaktadır. Bu süreçte dinin gelişim safhalarını ifade eden yazar; İslamiyet ve Hristiyanlığın ortaya çıkışının ve yayılışının karşılaştırmasını yaparak, devlet ve din ilişkisi üzerinden bireyin etkisini izah etmiştir. Bir tarafta Hristiyanlığın iki önemli karakteri Aziz Pavlus (ö. 65) ve I. Konstantin'in (306-312) toplumu nasıl etkiledikleri anlatılırken diğer tarafta Hz. Muhammed (ö. 632) ve Hulefâ-yi Râşidîn (632-661) dönemlerinde devletleşme yolundaki tarihsel süreç anlatılmaktadır.

Yazar burada hem dinî hem de siyasî olarak gördüğü karakterlerin devletleşme farklılıklarına da dikkat çekmektedir. Zira yazara göre İslamiyet'te devletleşme "...kutsal görevi icra ederken işgal ettiği bir makamdan ibarettir." ifadesiyle tanımlanmıştır (s. 39). Hristiyanlıkta ise bu durum papalık ve imparatorluk bağlamında doğrudan "...iktidarın kutsala yaklaşması..." olarak değerlendirilmiştir (s. 39). Yazar, her iki dinin kabul edildikleri bu yeni coğrafyalarda politeizmin sonunu getirmeleri gibi ortak bir sonuca yol açtıklarını düşünmektedir. Lâkin bu dinler içerisinde eskiden kalan bazı alışkanlıkların var olduğu gerçeği de söz konusudur. Bu sebeple yazar, iki dinin de iç mücadelelerini çok yoğun bir şekilde verdiklerini belirtmektedir. Bu konuda toparlayıcı mahiyetteki iddiası; "...Hristiyan'ın Hristiyan'a ve Müslüman'ın Müslümana karşı olan savaşı daha acımasız olmuştur." ifadesidir (s. 43). Bu bağlamda yazar devlet ve dinin iç içe olduğu iktidara karşı muhalif olanların durumunu sosyolojik olarak değerlendirmektedir. Öyle ki bu bireyler zamanla etkili gruplara dönüşerek hâkim iktidara karşı mücadele etmişlerdir. İktidar ise bu mücadeleye karşı sert tedbirlerle onların sesini bastırmaya çalışsa da bu hamleler muhalif olan grupların daha da büyümesine neden olmuştur. Bu bağlamda yazar, Hristiyanlık ve Müslümanlık arasındaki hoşgörü farklarını ve dinlerin yeni müntesipleri elde etme yöntemlerini incelemektedir. Yazara göre; Hristiyanlığın tarih boyunca diğer dinlere karşı hoşgörüsüz ve yıkıcı olduğu, buna karşılık İslamiyet'in genellikle ikna ve barış yoluyla yayıldığı ifade edilmektedir. Ayrıca yazar her iki din içerisinde de "sapkın" olarak nitelendirilen unsurlara karşı verilen tepkileri ve mücadeleleri de ele almaktadır. Bu bağlamda Müslümanlık içerisinde "Şiilik" ve Hristiyanlık içerisinde "Aryanizm" anlayışlarının karşılaştırması yapılmaktadır.

Yazar Selçuklular ve Frankların din değiştirme hususunu ayrı ayrı ele almıştır. Bu sebeple bilhassa eserin birinci bölümünden itibaren; Cermenler ve Türklerin tarihsel süreçlerini Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışı (476) ve Abbâsî Devleti'nin 950 yılından itibaren merkezî otoritesinin zayıflaması üzerinden analiz etmiştir. Yazar önce Frankların siyasî bir güç olarak ortaya çıkmaları ve sonrasında papalık ile ilişkilerine dair bilgiler vermektedir. Frank kralı Clovis'in (481-511) Hristiyanlığa geçişi, yazarın tespitine göre din değişiminin önemli figürlerinden Konstantin ve Pavlus'un hadiseleriyle benzer bir imge taşımaktadır. Bu bağlamda birey temelli bir yaklaşımda bulunan yazarın Franklar özelindeki din değişimlerinin birtakım siyasî sebepler doğrultusunda olduğuna dikkat çekmiştir. Zira daha sonrasında Franklar, bir devlet olarak Avrupa'da yükseldiklerinde Şarlman dönemi (768-814) itibariyle siyasî sınırlarının geniş bir alana yayılmasıyla dinî düşüncüyü şekillendirmişlerdir. Bunun akabinde ise Franklar, dinin temsilcisi olarak yüzyıllarca sürecek önemli bir dinî figür olarak günümüze kadar ulaşmışlardır.

Eserde Selçuklular tarafındaki hadiseler Selçuk Bey'in devletli olabilmek için Cend şehrine göç etmesi ile anlatılmaya başlanmıştır. Yazarın da ifade ettiği gibi Selçuk Bey; "yeni toplumsal ortam" içerisinde hayat bulabilmek adına din değiştirme yoluna gitmiştir. Yazar bu anlatımda Franklar ile benzerlik gösteren bir durumu da izah etmekten çekinmemiştir. Bu bağlamda yazara göre Selçuk Bey'in Müslüman olmasının akabinde Oğuz Yabgu Devleti'ne (776-1042 [?]) karşı mücadelesi ile Frankların Hristiyan olduktan sonra aynı soydan Ariusçu Vizigotlara olan savaşı benzerlikler barındırmaktadır. Yazar burada yeni dine geçişteki "düşman yaratma" mefhumuyla alakalı bir yoruma gitmektedir. Selçuk Bey ve halefleri ise bu anlayışla İslam dünyasında önemli başarılarla

imza atmışlardır. Öyle ki Tuğrul Bey ile kurulacak olan Selçuklu Devleti, kut geleneğini İslamiyet temelinde birleştirerek yönetim meşruluğunu sağlamıştır. Burada Tuğrul Bey'in "Doğu'nun ve Batı'nın Sultanı" ünvanını Abbâsî halifesinin taltifleriyle alması Şarلمان'ın papanın elinden taç giymesine benzetilmiştir. Böylece iki devlet de "dinî otoriteler" tarafından kendilerine sağlanan meşruiyet ile dinin en büyük savunucuları olarak mücadele etmişlerdir. Ayrıca eserde her iki devletin din değiştirdikten sonra din motivasyonunu birleştirici bir unsur olarak kullandığı bilhassa vurgulanmaktadır.

Esasında Selçukların da Frankların da meşruiyetlerine dayanak olarak kullandıkları papalık ve hilafet ile her zaman çok iyi geçinmedikleri bilinmektedir. Zaten her devletin kendi siyasi çıkarlarına göre hareket etmesi gayet doğal bir tutumdur. Bu bağlamda her ne kadar Selçuklular, Abbâsî Halifeliği'ni Şiî baskısından kurtarmış olsa da onlarla her daim iyi geçinmemişlerdir. Yazar bu noktada tarihsel olayları incelerken duygusal davranmaktan kaçınılması gerektiğini özellikle belirtmektedir. Yazara göre halife-sultan veya papa-kral ilişkileri bireylerin tutumuna göre sürekli olarak değişmektedir. Her iki tarafın karşılıklı olarak birbirine ihtiyaç duymalarından dolayı yakınlık kurmaları tabii bir durumdur. Yazarın belirttiği gibi Selçuklular Abbâsî Halifeliği için "...aranan kan olmuşlar...", Franklar ise papalık için benzer bir tavrı ortaya koymuşlardır (s. 99). Bu ilişkiler çerçevesinde araştırmacı; iki tarafın da hassas ilişkiler içerisinde olduklarını akıldan çıkarmamalı ve yazarın da belirttiği gibi "...sadece çıkarların örtüştüğü anlarda kendisini görünür kılan..." bir anlayışa da kapılmamalıdır (s. 100). Öyle ki iki devlet de müntesip oldukları dinî otoriteleri siyasî buhranlarından kurtararak, yazarın da deyimiyle "minnettarlık tacı" ile takdir edilmişlerdir (s. 148). Aynı zamanda yazar, muhtelif araştırmacıların birtakım siyasî hadiseleri dinî genellemelere tabi tutarak bu devletleri araştırmalarına karşı bir eleştiri de getirmektedir. Bu bağlamda Selçukluların İslamiyet'i benimsemeleri sonrasında Selçuklu sultanlarının Sünnî imajıyla alakalı birtakım siyasî hadiselerle örnekler vermektedir. Böylece yazar, Büyük Selçuklu Devleti ve Türkiye Selçuklu Devleti (1077-1308) tarihindeki siyasî hadiselerin dinî anlamlandırmalarında genel yargılarda bulunmanın tehlikesi üzerinde durmaktadır. Cermenler açısından ise aynı husus Protestanlık üzerinden kıyaslanmıştır. Yazara göre birtakım siyasî hadiselerde sadece dinî bir genelleme yapılması olayların; siyasî, iktisadî ve toplumsal taraflarının göz ardı edilmesine yol açmaktadır.

Milletler sadece coğrafi ve siyasî olarak değil kültürel manada da kutsallık ve üstünlük iddiasında bulunmuşlardır. Bu bağlamda yazar Franklar ve Selçuklular ile alakalı vermiş olduğu bilgilerde kendilerini seçilmiş birer unsur olarak gördükleri birçok tarihsel bilgiyi sunmaktadır. Ona göre kendi dönemlerinde Türkler "doğuştan dindar", Franklar ise "Tanrı'nın seçilmiş insanları" (s. 71) olarak zikredilerek intisap ettikleri dinlerde, mevcut durumlarını kutsanmış olarak görmüşlerdir. Bu bağlamda birtakım siyasî ve sosyal örnekler de veren yazar, Franklar ve Selçuklular açısından hanedan kanının kutsal sayılması düşüncesini "ilâhî kan" temelinde izah ederek aralarında benzerlik kurmaktadır.

Yazar Hristiyan ve İslam dünyasındaki antik mirasın ne denli sahiplenildiği üzerinde durmaktadır. Bu meselenin izahı yapılırken iki önemli devletin de geçmişten almış olduğu dinî geleneklere dair bir tespit de yapılmaktadır. Yazarın tespitine göre Müslümanların Hristiyanlara göre antik miras üzerinde daha esnek oldukları ve bu

sebeple Selçukluların ilmî müesseselerle İslam medeniyetini yeniden tanzim ettikleri vurgulanmaktadır. Ayrıca Batı'daki manastır ve eğitim kurumları ile Selçuklu nizamiyeleri arasındaki birtakım benzerlikler ve farklar da karşılaştırılmıştır. Bu bağlamda Frank devlet adamlarından Alcuin (ö. 804) ve Selçuklulardan Nizâmülmülk'ün (ö. 1092) ilim ve eğitime yönelik faaliyetlerine dair karşılaştırma yapılmıştır. Yazar bu süreci izah ederken ilim ve eğitim faaliyetlerinin siyasî iktidarı sağlamlaştırması üzerinden de bir yorum getirmektedir. Bununla birlikte her iki devletin de ilim erbabı olan şahsiyetlere sağlamış oldukları himaye ve maddi kaynaklar da izah edilmiştir.

Böylece yazar, iki devletin de tarihsel benzerliklerini birtakım temellendirmeler üzerinden kurarak karşılaştırmalı tarih metodunu; bireysel ve dinî yönleriyle ele almaktadır. Yazara göre; Selçuklular ve Franklar, Orta Çağ'ı anlamak ve yorumlamak için karşılaştırılması oldukça uygun birer örnektir. Zira iki tarafın da dindarlaşma hadisesi dönemin en önemli gelişmesidir. Bilhassa her iki unsurun din değiştirmeleri sonrasında dinin hizmetkârları ve temsilcileri olma hususu, onların devlet anlayışları ile daha da şekillenmiş ve en nihayetinde yönetmiş oldukları halklara da sirayet etmiştir. Bahse konu olan benzerlikler, onların din değiştirmelerinden sonrasındaki dünyaya olan bakışlarıyla daha da anlam kazanmaktadır. Bununla birlikte onlar; dindarlaşmaları sonrasında yapmış oldukları siyasî, iktisadî, sosyal ve kültürel hamleler ile kendilerinden sonraki imparatorlukların oluşmasında büyük bir etki oluşturmuşlardır.